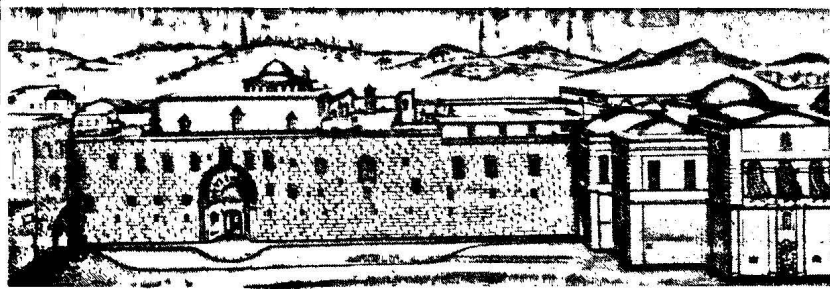

ՄԻՈՆ

Ս՝ ԵԱԿՈԲԵԱՆՅ ՎԱՆԻ ԵԱՅՈՑ ՅԵՐՈՒՍԱԼԵՄ

«سیون» مجله ارمنیة شهریه ، دینیة ، ادبیة ، ثقافیة ، للغة والبیان .

"SION" an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

1.2. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1962

◀ ՓԵՏՐՈՒՐ—ՄԱՐՏ ▶

Թիւ 2-3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊԻ

ԾՆՆԳԵԱՆ 1600 ԱՄԵԱԿՆ

Քսանեօթը տարիներ առաջ, երբ Հայ ժողովուրդը կը տօնէր Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան ժԵ. դարադարձը, բոլորս ալ կը զգայինք թէ մեր մշակոյթի և քաղաքակրթութեան այդ մեծ իրողութիւնն ու արդիւնքը կը պարտէինք գիրերու գիւտին և անոր մեծ ու անզուգական հնարիչ Ս. ՄԵՍՐՈՊԻՆ:

Այսօր երբ հանդերձուած ենք տօնելու Հայ գիրերու հնարիչ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600 ամեակը, մեր հոգին կը լեցուի հրճուանքով և հպարտութեամբ, վասնզի պատեհութիւն կը տրուի մեզի հանդիսաւորապէս բերելու մեր երախտիքը նախ Ս. Մեսրոպին որ յղացաւ, Ս. Սահակին որ հովանաւորեց և իրենց զործակիցներուն, Ասկեգարու սերունդին, որոնք կատարելագործեցին գրերու գիւտը, որպէսզի կարելի ըլլայ հայերէնի թարգմանել Աստուածաշունչը, և հիմնաւորել հայ ոսկեգիրի գրականութիւնն ու մշակոյթը:

Առանց թերզնահատել փորձելու մեր մտքի ու սրտի բոլոր մշակները, ո՛չ մին մեր անցեալի հերոսներէն՝ որոնք փառքի և երախտադիտութեան պատմութեանովը կը հանդիպին թուղթերուն ծոցը, առւած է այն խռովքը, զիտակից հայ սերունդներուն, որքան եղբրափառ մեծութիւնը Մեսրոպին: Միակ ցաւը զոր ունեցած են բոլոր զինք պաշտել սւգողները, չկարենալ տալն է թուղթերուն չտուածը: Ճերմակ այդ գերեզմանաքարերէն յաճախ որքան դժուար է հանդիպումը ընել իրական մեծութիւններու, որոնք ապրած ու լեցուցած են մեր անցեալը իրենց լոյսերով:

Դէմքը, որուն պատկերը մեր մէջ ազատագրուած զգոյնութիւն մըն է այլևս, ծանր ու արփուն ինչով կը լեցնէ մեզ, տեսակ մը երկնայարդար խոր-

հուրդ, մեր դարերը պայծառակերպող, նոր կրօնքին բովանդակ միասիրտովը խորհրդագարող, որ մեր անցեալի մեծութիւնները ապագայ պատգամաւորներու պիտի վերածէր եղբարական հաւատարմութեամբ:

Բիրեղ կախարդանքը Մեսրոպ Մաշտոցի անձին, շինուած պէտք է ըլլայ մեր դարերէն աւելի, մեր ժողովուրդի տրտում քայց քայցը լինելութենէն, Վասնզի ամէն մարդ իր ժամանակին պատկանել է առաջ իր ժողովուրդն է ամբողջապէս: Մարդոց հօգրներէն սկսեալ մինչև յետին իսկալը, կնիքին տակն են իրենցմէ վեր այս օրէնքին: Ահա թէ ինչո՞ւ Հայ ժողովուրդը կը հաւատայ թէ գիրերու իր մեծ հնարիչը շուրթէ շուրթ Աստուծոյ հետ է խօսեր, արցունքով ու ժպիտով մեր գիրերը խնդրած ու առած տտեն:

Այսօր մեր ժողովուրդը հագլւ թէ ինքզինքին կը պատկանի, և հետեալ բար անկարող է այլևս երկինքները բանալու և ճանչնալու մեծութիւնը զգացումներուն՝ որոնք զԱստուծոյ կ'իջեցնէին հայ հողին վրայ, անոր շքեղ կայքերուն, մատուռներ, վկայարաններ կառուցանելէ առաջ: Այսօր մեզի կը պակսի եղբարեալ փառանքը մարդոց, որոնք դարեր շարունակ կաւէն ու հողէն վարդեր հանեցին, լեռներ խնդացուցին հոյակերտ կառոյցներով: Այսօր մեր հողին ի վիճակի չէ երկինքներու լուսութենէն ձայներու հրդեհը քալել, ինչպէս կ'ընէին երբեմնի խորհրդագրած հողիները:

Իժուար է անտարակոյս մեծութիւններու համեմատական կշիռը կողմեր, ամէն բան յարաբերաբար դատուող այս աշխարհի մէջ: Մարդիկ մեծ են համաձայն իրենց ձգտումներուն: Մեծ են անոնք՝ որոնք կը ջանան իրագործել կարելին, աւելի մեծ են անոնք՝ որոնք արգունաւորդներ են տեական ճամբարութիւններու: Սակայն ան որ անկարելին կը յուսայ և կարելութեան կը ջանայ վերածել զայն, գէթ իր ժամանակին համար, մեծագոյնն է մարդոց:

Մեսրոպ հնարիչն է հայ տառերուն, այսինքն գոյիչը բոնիներու՝ որոնք գոյութիւն չունէին, և որ սակայն իրմով կարելի դարձան: Կարենալ իրացնելու այս գործը, անիկա հրաժարեցու աշխարհայինէն, մոռնելու համար հոգևոր կարգին մէջ: Յաւիտենական է խօսքը. «Ամենայն տուրք բարիք և ամենայն պարգևք կատարեալք ի վերուստ են ի՛նքուով»: Անոնք որ կը կռուին աշխարհի համար, կը գտնեն աշխարհայինը միայն, տեսնոք որ կը խլուին իրենց անձին համար, կ'ունենան իրենց անձը լուր, սակայն անոնք որ երկնքէն կ'ուզեն խել լոյսը՝ մարդոց բերելու համար, ամենէն մեծը պէտք է նկատուին մարդոց որդիներէն:

Հողեկան խորհրդաւոր իրողութիւնները կրնան ծնիլ միայն քաղաքակրթութիւն արժէքները դարերուն: Այդ արժէքներու արտայայտութեան կերպերն են գիրը, լեզուն, արուեստը: Անհատները ինչպէս ազգերը կ'ապրին հողեկանով միայն, որմէ կախուած է գիրին, լեզուին և արուեստին գոյութիւնն ու յաւերժացումը: Ով որ կը նուաճէ ինքզինքը և իր մէջ՝ աշխարհը, ապացոյցը կուտայ կարելի մեծութեան մը: Բայց ան որ ուրիշ աշխարհի մը կը դառնայ այս աշխարհի բարիքին համար, ամենէն մեծն է մարդոց որդիներէն: Մեսրոպ աշխարհիկ կեանքի օրէնքին տակ ունեցաւ անտարակոյս տառապանքներ և անքուն գիշերներ, բայց չունեցաւ իր վարձքը: Դեռից վերջ աշխարհն ու իր կարգը,

այսինքն մտնել է վերջ հոգեկան կարգին մէջ, իր տքնութիւններն ու անքուն գիշերները վարձատրուեցան հայ նշանագրերու գիւտով: Մեր պատմութեան բոլոր հերոսները հասկնալի են, Մեսրոպ կը մնայ խորհրդաւոր: Գեղեցիկ խորհուրդ մըն է ինքը երբ, ինչպէս կը սիրեն յայտարարել մեր պատմաբանները, խրճիթէն պալատ կը բարձրանար: Խորհուրդ մը՝ երբ պալատէն անուպտտ կը մեկնէր: Կեանքի յաշորդական այս փուլերը արդիւնք են հոգեկան իր ճարձատւութիւն, տառապանքին, միութեան մը գալու, ամբողջանալու իրձին: Ու երբ կը մտնէ հոգեկան դժուարընդունելի կարգին մէջ, կը դառնայ տեսանող, մարգարէ, միջնորդ Աստուծոյ և մարդոց:

Հէքեաթ է մեր պատմութիւնը, չպատմուած հէքեաթ: Հէքեաթ է նոյնպէս պատմութիւնը մեր հողի ու մտքի բխումներուն, մեր զրականութեան: Հեյլինակներու կցկտուր կենսագրութիւն մը ուրիշ պակսէր հեղինակը: Ահա ճշմարտագանցութիւնը մեր պատմութեան, կորիւնի «Ս. Մեսրոպի Վարձը բացառիկ ապացոյցը չէ այս իրողութեան: Սակայն անկէ անդին ո՞վ մեզի ցոյց տուաւ այն խմբը՝ որ մեր ժողովուրդի ոսկորներէն և արիւնէն կերտուեցաւ, և որուն վրայ պատմութեան ամենի ցուլը այնքան անգամներ իր հետքերուն աւերները դրոշմեց:

Ե. դարու քրիստոնեայ սերունդը իր կրօնական գործունէութեամբ կը պատրաստէր իր փրկութեան գէնքը, դիմաւորելով ոչ միայն իր ժողովուրդին կարիքները, այլ նաև անոր իմացական, ազգային և քաղաքական պահանջները, իբր պատասխանատու մարմին Հայութեան: Եթէ նախորդ դարերու հայութեան նշանաբանը հայը քրիստոնեայ դարձնելն էր, Ե. դարուն այդ հանգանակը վերածուեւ էր քրիստոնէութիւնը հայացնելու շարժումին: Հայ տառերու զիւարթարդինքն է օտար այդ դիմագրութեան:

Սեբաստիոն Գ. դարը մեր պատմութեան, հոգեւոր տարանջատման ու ներքին պայքարի շրջան մըն է: Ժամանակի հայը կը տարուբերի ազգայնականութեան ու քրիստոնէական աշխարհաքաղաքագիական ներհակընդդէմ գաղափարներու միջև: Մեծն Ներսէս ներքին ցեղային ըստիականով կ'ամօքէ այս անհաշտ ընդդիմամարտութիւնը, հարթելով քրիստոնէութիւնը ազգայնացնելու ուղին. և Ե. դարը պիտի գար ապացուցանելու թէ Հայուն միտքն ու հոգին առակ են գաղափարների համաձուլելու կարելիութեան: Գ. դարու այս տարանջատ պայքարը իր գաղափարակէտին պիտի հասնէր նոյն այդ դարու վերջաւորութեան, սակայն դժուար էր ըսել Պետութիւնը թէ Եկեղեցին կը շահէր պայքարը: Իրականին մէջ երկուքն ալ կ'ըսնցուցած իրենց ոյժն ու կենսունակութիւնը, մօտ էին իրենց վախճանին:

Ճգնաժամը մեծ էր, սակայն ոչ օրհասական: Կային մարդիկ որոնց մտքին մէջ արդէն սկսած էր ձևակերպուիլ փրկութեան գէնքը: Մեր քաղաքական իշխանութեան աշխարհումէն վերջ մանաւանդ, մեր լինել թէ չլինելու խնդիրը օրուան հրատապ հարցն էր: Սակայն այդ մեծ գարթօնքին և ինքնափրկութեան մարմին առողջը պիտի ըլլար Ս. Մեսրոպը, մեր մտքի մեծ լուսաւորիչը:

Երբ նայինք մեր պատմութեան այս իրապէս մեծ անձնաւորութեան, չենք կրնար չհիմնալ զինքը բարացուցող հոգեկան ոյժին սրտատուչ մեծութեան

և շքեղութեան առջև: Ուրիշ՝ իր մէջ իշած ու բազմած է իր այնքան քաղցրօրէն հզօր անհատականութիւնը, և իր ճակատագրին առջև արդէն մոտոնգուիլ սկսող ժողովուրդի մը սէրը:

Միջավայրի և ժառանգականութեան պարագաները այս խորհուրդ վարագոյրին մէջ ծայրը միայն կրնան վեր առնել: Սակայն կարենալ հասկնալու ու բացատրելու համար համայնքներու զոյութեանց մէջ այսպէս յանկարծօրէն երևան եկող անհատական արտոստիւր մեծութիւնները, անհրաժեշտ է ընդունիլ գերիվերոյ ազդեցութեան մը յաճախակի միջամտութիւնը ժողովուրդներու կեանքէն ներս: Որքան ճիշդ է այն խօսքը թէ ով որ մեծ զործի մը կը ձեռնարկէ, պէտք է Աստուծոյ կանչուած ըլլայ և ոչ թէ իր ներքին միտումներէն ու փափաքներէն թելադրուած:

Գիրերու գիւտի իր տեսիլքէն առաջ, անիկա տեսիլքը ունեցած էր իր գործին: Գիտակից իր անձին, որուն մէջ առհաւուրութեան հզօր քնազդն է արթնցած, խելամուտ հարկին՝ որ աղաղակող սաստկութեան է յանգած, իր մէջ գոյաւորուած կը զգայ ան ապագայի մարդը: Կեանքի երեսները զոր ան կը ցուցադրէ խոնարհութենէ մը դէպի փառաւոր բարձունքներ, փառքերէ փառք, ինչպէս նաև արիւնէ արիւն կ'առաջնորդեն զինքը: Գիւղացի տղեկ, զինուորական, պալատական, քարտուղար, հուսկ ապա վանական, այսինքն լուսոյ զինուոր:

Իբր մշակութային գործիչ՝ Մեսրոպ պատմական խոշոր դէմք է, սակայն ան աւելի խորհրդաւոր է իբր հոգեբանական երևոյթ, իբր Հայ Յեղի ներքին ուժականութիւնը մարմնացնող տիպար: Ճիշդ այս պատճառաւ՝ Մեսրոպ մեր պատմութեան հանճարեղ տեսանկյուն է, մարդարէն, միջնորդ Աստուծոյ և մարդոց, որ «տօնօրինաբար զարդարեց անեղին իմաստը» և իրաւունքով կրնայ բազմիւ իր մտքի և սրտի հարազատներուն, Թարգմանչաց ընտրեալ զուէրը ներկայացնող պատկերին կեդրոնը:

Հայ գրերու գիւտը, որ իբրի միջոց՝ նպատակ ունէր Աստուածաշունչի Թարգմանութիւնը և ատով մեր ժողովուրդի հոգեւոր բարոյակաւինն ավազնդումը, ուրիշ ոչ նուազ մեծ կարեւորութիւն ներկայացնող վախճանի մըն ալ ուղղուած էր: Քաղաքական հանգումաշքներով երկփիղկուած Հայութեան Ռոյն և Պարսիկ բաժիններու միջև միասորիշ ոյժ մը պիտի լինէր ան, աւելի ճիշդ ազատագրելով մեզ երկուքին ալ ազդեցութենէն, որ շատ յաճախ քաղաքական ըլլալէ աւելի զաղափարական ու մշակութային ալ էր: Որովհետև հայ գրերու հնարումը և Աստուածաշունչի Թարգմանութիւնը Պարսկաստանի մէջ կը մեկնուէին իբրեւ վերջնական որդեգրում յունական աշխարհահայեացքի: Իսկ Բիւզանդիոն՝ Պարսկական Հայաստանի մէջ սկուսած ազգայնական այս շարժումը կը նկատէր իբրեւ վերջին ճիգ, խզուելու համար արեւմտեան մտքէն: Բիւզանդիոն մեկնող պատգամաւորութեան զուխն էր Մեսրոպ, որ իր ճարտար լեզուով կրցաւ ոչ միայն անդորրել Բիւզանդիոնը, այլ նաև ստանալ Եկլիեսիասիկէս կամ Ակումիս տիտղոսը, ամբարհաւած յոյներէն:

Բայց պէտք է հոս շեշտել ամենէն աւելի թէ գիրը, մարդկային քաղաքակրթութեան և ժողովուրդներու հոգեկան զարգացման կարեւորագոյն մէկ սլան է որ կը մատնանշէ: Գիրին կարիքը զգացող ժողովուրդ մը իր իմացական հա-

սունութեան բարձրակէտին վրայ է այլևս: Ոսկեգարու արշալոյսը Հայոց պատմութեան համար այն թուականն է՝ ուր Հայ ժողովուրդը իր ազգային գիտակցութեան լոյսովը դերազանցապէս պայծառակերպուած, ազգային գիրի տեսիլքէն տարուեցաւ ազգովին:

Ազգին այս ընդհանուր հոգեկան վիճակն է որ կը ներկայացնէ պատմիչը, զրելով, ՎՊՈՒԷՍ Սինայի բարձունքէն իշած ատեն, (Որէնքին տախտակներն ի ձեռին, այնքան ուրախ չէր թրեաւ... ամբողջ Հայաստան տնկարագրելի ցընձութեամբ լեցուեցաւ, երբ օրէնստայց Մովսէսը, բոլոր մարգարէական խումբովը, և խիզախ Պօլսը, բովանդակ առաքելական գունդովը և Քրիստոսի աշխարհայեցոյց աւետարանովը, երկու իրարու հաւասարածներուն միջոցաւ միեւնոյն ժամանակի մէջ հայերէնի վերածուած եղան: Անհասկնալի ոչինչ կայ այս իրողութեան մէջ. կատարուածը տնկախնութաց է, իբրեւ նոր և մեծագոյն յառաջդիմութեան շուկէտ կազմող թուական մը, և նախախնամական բարիք մը՝ մեզի նման փոքր ու այլևս տկարացած ազգի մը կողմէ:

Պէտք չէ մոռնալ թէ հայ գրերու գիւտին եթէ ոչ միակ՝ բայց առաջին և զլիաւորագոյն գրդապատճառն է Ս. Գիրքը: Ս. Մեսրոպ, Գողթնեաց զաւառին մէջ, որ իր գործունէութեան առաջին գլուխն էր եղած, զգացած էր օտարախոյզու պաշտամունքէն և քարոզութենէն անմիթար մեկնող մեր ժողովուրդին կսկիծը, առանց իրենց սրտին մէջ հոգեւոր նորոգումի կայծ մը ընդունելու: Վաղարշապատ վերադարձին, հոգեւոր վերին իշխանութեան ներկայացուց հարցը, շեշտելով ժողովուրդին ձեռքը իր Խզուով Աստուածաշունչ մը տալու անհրաժեշտութիւնը: Գիտենք պատմութենէն թէ իր ձայնը համոզիչ ազդեցութիւն ունեցաւ ամենուն վրայ, և զրի գիւտի յաջողութենէն ետք, ամէնքը լծուեցան գործի, ազգին պարգեւելու համար գերազոյն միթարութիւնը՝ որուն այնքան պէտք ունէր ան իր արկածուած ճակատագրին ամենէն բախտորոշ այդ թուականին:

Ս. Մեսրոպ սկսաւ թարգմանութեան գործը՝ Առակաց զրքի առաջին համարէն, իրեն տշակից ունենալով երիցազոյն աշակերտներէն Յովհան Եկեղեցացին և Մովսէփ Պաղնատցին, ու Եզնիլը: Ասոնց պիտի միանային յետոյ հոյլը կրտսեր թարգմանաց: Իսկ թարգմանութեան գործին ընդհանուր հովանաւորն ու կազմակերպողն էր, անտարակոյս, Ս. Սահակը:

Աւելորդ չենք նկատեր աւելցնել հոս, թէ Եւրոպացի բանասէրներէն անոնք որ իրենց համար մասնագիտական պարապում ըրած են աստուածաշնչական գիտութիւնները, և յատկապէս Աստուածաշունչի թարգմանութիւններու համեմատութիւնը, շատ բարձր կը գնահատեն հայ թարգմանութիւնը: Փիկ, Սորպոնի ուսուցչապետներէն, այնպէս կը նկատէ թէ հայերէն թարգմանութեան միջոցաւ կարելի է նոյնիսկ վերուղիել յունարէն այն բնագիրը՝ որուն վրայէն կատարուած էր ան: Ուրիշներ թաղուհի թարգմանութեանց կոչած են, նկատելով զայն հարազատ, վայելուչ, հոգիով կատարուած գործ մը: Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութիւնը յաւերժական փառքն է զայն կատարողներուն անուան և յիշատակին, և անառիկ պատիւն ու բերկրանքը անոնց՝ որոնք ժառանգորդն են այդ մեծ հոգիներու անունին և արիւնին:

Շնորհիւ հայ գրին, սկզբնաւորուեցաւ և տեականացաւ Հայ Գրականու-

Թիւնը: Ահա այն մեծ ծառայութիւնը զոր մատուցին Մեսրոպ և Սահակ և իրենց զործակիցները Հայ ազգին ու եկեղեցիին և անոնց ապագային: Անոնք է որ մեզի տուին հայ գիրը, զընկթեամբ յաւերժացած հայերէն լեզուն: Իրաւամբ ըսուած է թէ այն ժողովուրդը որ կորսնցուցած է իր քաղաքական կեանքը՝ բայց կը պահէ իր ազգային լեզուն, կը նմանի բանտարկեալին՝ որ ձեռքին տակ ունի իր բանտին բանալին:

Այլ միայն սուրբ, այլ նաև մեծ է Մեսրոպի և Թարգմանչաց զործը մեր ժողովուրդի գոյութեան և յաւերժացման տեսակէտով: Մենք կրցած ենք աւելի ի շարք ժամանակաց, շնորհիւ Մեսրոպի և իր զործակիցներու մեզի թողուցած ժառանգութեան, և այս իրողութիւնը փաստերու չի կարօտիր: Չմեռանք երբ մեզի հաց և զինուոր պակսեցան, չմեռանք նոյնիսկ երբ հայրենիք պակսեցաւ, բայց մեռանք երբ պակսեցաւ մեզի հաւատարմութիւնը մեր Թարգմանիչ Վարդապետներուն, մեր զրին, մեր լեզուին, և անոնց մէջ վարչամակուած մեր կրօնին: Արիւնք և աւերի դարեր եկան ու գացին, ո՛չ բանակները կրցին մեզ փրկել և ոչ ալ նիւթական միջոցներ, սակայն Մեսրոպով յաւերժացած զրին թլացքը միշտ արարչագործեց մեր ծիւրած էութեան խորը, յարտակեցիւ ներսը: զօր բախտին շողկապուած, և միշտ մեզի կենդանի պահեց մեր գոյութեան զառիթափին վրայ, երբ մեր քով շատեր իրենց մահուան քունը քնացան ժամանակի զերեգմանին մէջ:

Անցան բռնութեան երկաթէ դարերը, լուսցան նոր ժամանակներ, երբ ազգերը պիտի մերտուէին արևմտեան լոյսին մէջ: Հայութեան առջև նորէն կանգնեցաւ լինել թէ չլինելու հարցը. այդ խորհրդաւոր ու ճակատագրական վարկեանին դարձեալ Մեսրոպն էր որ եկաւ և առաջնորդեց զմեզ դէպի նոր պահանջը, և մենք մտանք յառաջդիմող ազգերու շարքին մէջ: Ահա ԺՂ. դար է որ Մեսրոպ մեզի հետ է:

Ե. դարուն հայութեան ծոցին մէջ ամենէն հոյակապ մեծութիւնները կառուցուեցան. մեր ժողովուրդին ամենէն պայծառ արժէքները երևան եկան և կերպաւորուեցան: Դիրբոււ գիւտը, հայ մատենագրութեան մը ստեղծումը, օտար մտաւոր հարստութիւններու փոխադրութիւնը, քրիստոնէութեան հայ հոգիներու մէջ ծաւալումն ու տարրացումը, ծնունդ եղան Ե. դարուն կատարուած վերանորոգութեան, որ խորհրդաւոր և լուսաւոր ոգիի մը սաւառնումին հետեանքը եղաւ մեր պատմութեան երկնքին վրայ:

Նայուածքը կը սրբուի և աչքը կը զօրանայ հեռուն նայելով: Մեր կեանքը տաղնապեցնող առօրեայ ճկմիմ վէճերու և կարճամիտ դատումներու մէջ որչա՞փ պիտի ուժովաւոր դիտելու և դատելու մեր կարողութիւնը, եթէ կարենայինք ուղիւ մեր նայուածքը Թարգմանչաց օրինակին, պատշաճեցնել կարենալու համար իրենց ոգին և սկզբունքը մեր ներկայի պայմաններուն: Մեր ժողովուրդը իր փրկութիւնը կը գտնէ իր պապերու հոգին սիրելով, մեծցնելով, սրբացնելով, ինքզինքը ի սպաս դնելով այդ արժէքներու յայտնակերպումին: Այս է Սուրբ Մեսրոպի պատգամը իր ծննդեան 1600 ամեակի առիթով:

ԿՈՐԻՆԵՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՎԵՐՁԱԲԱՆՆԸ

Կորինեյ իր գրքին վերջը մեզի կ'առանգէ Ս. Մաշտոցի կեանքին հետ կապուած կարեւորագոյն երկու գէպերու ժամանակակեան հաշիւը, այսինքն թէ երբ կրօնաւորեցաւ ան և երբ սկսաւ Հայոց դպրութիւնը։ Այդ ժամանակագրութիւնը սակայն հանելուկի մը ձիւր ստացած է այժմ. որուն լուծման ուշխատած են կարգ մը բանասէրներ, բայց ոչ գահացուցիչ արդիւնքով։ Դերկայիս մինք պիտի աստճարեկենք ուրիշ լուծում մը այդ մասին։

1. Արդ Կորինեյ համաձայն Ս. Մաշտոցի կրօնաւորութեան շրջանը տեսած է 45 տարի, սկսելով Պարոնց Կրման արքայի չորրորդ տարիէն և վերջ գտած իր մահով՝ Յազկերտ Երկրորդի առաջին տարին։ Այս հաշիւին մանրամասնութիւնը տուած է Կորինեյ սպալէս։ Կրման թագաւորած է, ըստ իրեն, 6 տարի. ուրեմն, զիցշիւով անկէ երեք տարի, կ'ունենանք,

Կրման (6 + 3 =) 3

Ծագկերտ Ա. 21

Դուար 24

այսպէս փոխանակ 45ի կ'ունենանք միայն 24 տարի. ըսեյ է թէ կը պակսի 21 տարի։

2. — Դարձեալ Կորինեյ համաձայն, Հայոց Դպրութիւնը սկսած է Ս. Մաշտոցի մահէն 35 տարի առաջ, Յազկերտ Առաջինի ութերորդ տարին։ Արդ Յազկերտ Առաջին ըստ Կորինեյ իշխած է 21 տարի. զիցշիւով անկէ եօթ տարին, կ'ունենանք 14 փոխանակ 35ի. ուրեմն դարձեալ կը պակսի 21 տարի։

3. — Այդ պակասին պատճառը հասկընալի է որ ինքը Կորինեյ եղած պիտի չըլլայ. այլ այն գրիչը՝ որուն ընդօրինակութեամբ մեզի հասած է Կորինեյ մատենաքը։ Կրեանք այժմ գտնել այդ պակասը և ամբողջացնել Կորինեյ ժամանակագրութիւնը, իր կողմէ տրուած հրկու հաշիւները համաձայնեցնելով։ Մեր պատասխանը պիտի ըլլայ գրական։

4. — Պակասած այդ տարրը կը գետնեցնէք ոտորեւ իր տեղը Կորինեյ բնագրին

մէջ, չեղարկելով մեր կողմէ կատարուած լրացումը։

Սեւ արդ լինի համար հաւատոց երանելուն ամբ քառասուն և հինգ, ե ի զըպբութեանէն Հայոց մինչև ցվախճան Սրբոյն ամբ երեսուն և հինգ, որք համարին այսպէս. թագաւորիս Կրմանայ Պարոնց արքայի ամս վեց, և Յազկերտի ամս քսան և մի, եւ Վառամի ամս քսան եւ մի, և յոռաջնումն ամի երկրորդ Յազկերտի որդւոյ Վառամայ վախճանեցու երանելին, եւ արդ առեալ համար սրբոց հաւատոց ի չորրորդում ամէն Կրման արքայի մինչև յառաջին ամի երկրորդ Յազկերտի որդւոյ Վառամայ, և զպրութեանն Հայոց յաթերորդ ամէ Յազկերտի առեալ սկիզբն։

5. — Աւրեմն օրինակող գրիչը ամս քսան եւ մի բաւարուն կրկնութեան պատճառով ոտուում մը ըրած է, ինչ որ շատ սովորական է ընդօրինակութեան ժամանակ, և դուրս ձգած է ևս Վառամայ ամս քսան և միս տողը, անհասկնալի զարձնելով ժամանակահանգիս հաշիւին վերջին մասը։

6. — Վառամի անունը և դուրս ինկած տարիներուն թիւը կանխաւ կարգ մը բանադրերի ներմուծած են Կորինեյ բնագրին մէջ, այսպէս. Ե. Բիւզանդացի ամս քսան։ Զ. Ե. Ակրինան ամս ԺԹ, Մ. Արեղեան ամս Ե և առաջ, որոնցմէ ոչ մին սակայն չի գահացնել պահանջը այն զոյգ հաշուարկութեանը, որոնք յիշուած են Կորինեյ բնագրին մէջ, այսինքն 45 և 35 տարիներու գումարները։

Մեր ենթադրած թիւը, 21 տարի, ոչ միայն կը գահացնէ այդ պահանջը, այլ և ցոյց կու տայ շատ հաւանական պատճառը ոտուումին զոր գրիչը կատարած է անզգալաբար։

Թէ Վառամի իշխանութեան տարիները ըստ Կորինեյ եղած են 21, կողմնակի կերպով կը հաստատուի Ռարինացիի վկայութեամբ ալ, որուն համաձայն Վառամ թագաւորած է 21 տարի (Պատմ. Գ. Կէ.)։

7. — Հետեւաբար վերոգրեալ մեր ճշգրտով կ'ունենանք հետեւեալ հաշիւները, որոնք համաձայն կու գան Կորինեյ թուարկութեանը։

Ա. — Մաշտոցի կրօնաւորութիւնը, 45 տարի, կը հաշուենք այսպէս.

Կրման (6 - 3 =) 3	
Յազկերտ Ա. 21	
Վառաժ 21	
Գումար 45	

Բ. — Հայոց դպրութեան սկիզբէն 35

տարի կը հաշուենք այսպէս.

Յազկերտ Ա. (21 - 7 =) 14	
Վառաժ 21	
Գումար 35	

Այս կերպով հարկ չի մնար բնագրական այն միւս սրբագրութիւններուն կամ փոփոխումներուն, զորս կատարած են Նորայր Բիւզանդացի (Կորիւն Վարդապետ, Տփղիս, 1900, էջ 387) և Հ. Ներսէս Ակինեան (Կորիւն, Վիեննա, 1952, էջ 65), առանց արգարացուցիչ հիմքի ունենալու: Ասով կրնայ փարատել նաև կասկածը Մ. Արեղ-եանի, զոր յայտնած էր Կորիւնի բնագրին օւթերորդս և 435-ը թիւերուն ճշգրիտ մասին (Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941, էջ 124):

8. — Այս տուեալներու հիման վրայ եթէ ուզենք գիտնալ թէ մեր թուականի ո՞ր տարին տեղի ունեցած հայերէն գրերու գիւտը և հայկական դպրութեան սկիզբը, պարտաւոր ենք նախ ձեռք բերել Յազկերտ Երկրորդի գահակալութեան առաջին տարին:

Արդի գիտուններու և քանասէրներու համաձայն, Յազկերտ Բ. թագաւորի առաջին տարին կը համապատասխանէ քրիստոնէական թուականի 438 Օգոստոս 4 — 439 Օգոստոսին: Այս տարեթիւը ճշգրիտ կը համաձայնի Կորիւնի և ուրիշ հայ հնագոյն պատմիչներու ժամանակագրութեան հետ: Ուրիշ հանելով 439էն 35 տարի, կ'ուենենք (439 - 35 =) 404 իբրև ճշգրիտ թուական հայերէն գրերու գիւտին և մեր գրականութեան սկզբնաւորման:

ՆՈՐՈՍԻ ԵՊՍ.

ՄԵՍՐՈՊ-ՄԱՇՏՈՑ

(Համառօտ ակնարկ կեանքի եւ գործի մասին)

Հայ գիրի գտիչը այն բացատրիկ դէմքերէն է, որ ունեցած է իր առանձին կենսագիրը, բայց այնքան խառնակ, անսրույ և աւելի քարոզչական քան առարկայական ռեճի, որ չենք կրնար ըսել թէ Մեսրոպ Մաշտոց ունի իր կենսագրութիւնը: Վարք Մաշտոցի երկը հիացական արտայայտութիւնն է աշակերտի մը՝ իր ուսուցչին հանդէպ, քան պատմութեան համար խմբագրուած յոտակ տեղեկութիւններու աղբիւր մը: Իսկ զայն չըջապատող պատմաբաններու տեղեկութիւնները, ինչպէս Փարպեցին և Ռորինացին, փոխանակ ամբողջացնելու և լուսարանելու ինչ որ մօտ է և ստուերային Կորիւնի մօտ, ընդհանառակ, կը հակասեն գիրար և յաճախ, կարեւորագոյն հարցերու մասին, բոլորովին կը շփոթեն ընթերցողը:

Իսկ եթէ կարծուի թէ վերջին դարու մեր բանասիրութիւնը, հակած սկզբնաղբիւրներու հակասական տեղեկութիւններուն վրայ, յաջողած է, գիտական այս կամ այն մեթոտով, զանազանել խաւարը լոյսին, վերջէն աւելցուածը՝ սկզբնական աղբիւրէն և մաքրել ու յստակել Մաշտոցի անձին և գործի մասին մեր ժառանգած սակաւթիւ գրտելիքները, այս ապաւորութեան ալ ճակատագրը յուսախաբութիւնն է:

Իրաւ է որ, ինչպէս անցեալի մէջ ամէն պատմագիր, Հ. Սլիշանէն սկսեալ ալ ամէն քառասէր և գիտնական, հայ թէ օտար, որ քահալած է մեր դպրութեամբ, փորձած է քիչ մը աւելի վեր հանել առեղծուածներու և հարցականներու քօղը Մեսրոպի երեսնէ:

Սակայն այսօր, երբ ուսումնասիրող մը փորձէ ընդհանուր ակնարկի մը մէջ համադրել սկզբնաղբիւրները, յարակից տեղեկութիւնները և ասոնց մասին կուտակուած գրականութիւնը փաստահիւր կարծուած մի քանի ընդհանուր իրողութիւններին ալ կը սկսին խախտել իր մտքին մէջ և կը մնայ շփոթած:

Հետեւաբար, երբ անհրաժեշտ կ'ըլլայ ընել

ընտրութիւն մը, հաւանական վարկածն էր, որուն մէջէն ընտրելով աւելի՛ հաւանականը, իսկ հեղինակաւոր կարծիքներէն՝ մեր դատումով լաւագոյն՝ Հ. Աճառեանի կարծիքը, առանց անկողմնակա սնունդ տնոր օգտագործած և ներկայացուցած գանազան տարբերակները:

Մագում եւ Իսախանկուքիմ

Իշխանազուն, Եկարճագատ, թագաւորական հարճի թու, Լուսաւորչի շառաւիճի թէ պարզ ու ուսմիկ գիւղացիի գտնէի, Այս բոլորն ալ ըստածին Տարօնի Հայեկաց գիւղի Վարդան անուն մարդու գտակի մասին, որովհետեւ և ոչ մէկը առաջին կենսագիրքերէն (Կորիւն, Փարպեցի և Խորհնացի) ճշգրտած են թէ ո՞վ էր Վարդան, հայրը Մաշտոցի:

Անշուշտ որ կողմնակի նկատումներ օտար չեն՝ երևակայածին վարկածներէն, գորհետաւայ դարերու պատմաբաններէն մինչև այսօրուան բանասէրները հիւսեցին Վարդանի անձին շուրջ, Աստուծոյ մանկէն եկեղեցաօէրները ուզեցին կապել զայն Լուսաւորչի սերունդին, անոր մէջ շարունակուած գտնելու համար նախախնամութեան միջամտութիւնը մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ, իսկ մեր նոր բանասէրներէն ուրիշ, այլ կերպ ծայրայնաութեամբ մը, ուզեցին գտնել անոր մէջ գիւղացիի պարզ գաւակ մը, ժողովուրդի ծոցէն ծնած, զայնացնելու համար ընկերավարական իրենց համոզումները:

Հետեւելով Աճառեանի աւելի՛ հաւանական կը թուի որ Մաշտոց գաւակն եղած ըլլայ ընտանիքի մը, որ ի վիճակի ըլլար տալու անոր ժամանակի լաւագոյն կրթութիւնը, կրթութիւն մը, որ բարձրացնել կարենար Մաշտոցը՝ մինչև Արքունի Գիւան: Վարդան եղած պէտք է ըլլայ առնուազն ազատ մը և առ առաւելն Տարօնի իշխող Մարիկոնեաններէն՝ իշխանաւոր մը:

Ջաւաղը, Մհարճի թէ Մաշտոց, ծնած է 364ին: Կորիւն կը կոչէ զայն Մաշտոց: Մհարճի անունն յիշատակութիւնը կուգայ Խորհնացիէն: Աճառեանի ղեկավարութեան ընթացքին կը նախադասէ Մաշտոց անունունը, իսկ Ն. Աղոնց, յոգուածի մը

մէջ, որուն անդրադասուած առիթը պիտի ունենանք, գտած է նաեւ յանական ձեւը Մաշտոցի՝ Μαστούριος արտագրումով:

Ն. Աղոնցի(²) առաջարկած քաջատրուութիւնը Մաշտոց անունին, առիթ մըն է փակագիր մը բանալու տարտիզ մեր գիրի գոյնին անունն շուրջ:

Կորիւն և Փարպեցի ունին Մաշթոց ուղղագրութիւնը, Խորհնացին՝ Մհարճ, իսկ հետագայ հեղինակները և ժողովրդային աւանդութիւնը՝ Մհարճ:

Մեր պատմաբաններու և հեղինակաւոր բանասէրներուն մեծամասնութիւնը նախապատուութիւնը կուտան Մաշթոց ձեւին, նկատելով զայն իբրև նախատիպը և գործածական անունը Ս. Մհարճի:

Յայն հեղինակներուն յիշատակած անունն ալ նոյնը կը թելադրէ - μαστίτζ և μαστιγγ(³)՝ Վերև յիշուած μαστούριος արտագրումն ալ հաւանաբար եղած է μαστούριος, ինչպէս կը թելադրէ Աղոնց:

Իսկ Գիրք Թղթոցի յիշատակած օժտագի Պրոկասը Մպիսկոպոսն զրութեան մէջ՝ կը գտնենք Մաշթոց ձեւը, Ն. Աղոնց վերջին այդ ձեւը կը նկատէ մանկէն հինը, հիմնւելով մեր գրիբրու հնչական զարգացումի ծանօթ միտումներուն վրայ: Զնդէպի Ժ և Ժնդէպի Ծ, իսկ Դնդէպի Թ, Ծի աղղեցութեամբ, Այնպէս որ Մաշթոց-ի նախնական հնչումը կրնայ ըլլալ Մաշթոց, որոնց մասնիկը եթէ նկատենք փաղաքական յանգում, ինչպէս Տիրոց և Բարոց անուններու պարագային, կը գտնենք հիմնական Մաղղ-ալ անունը:

Թէ լեզուագիտական նորամուտ այս աճալարութիւնները կը բաւեն համոզելու մեզ թէ երեք ոսկեգարեան պատմաբաններ և կողմնակի հին վկայութիւններ ինչո՞ւ ենթարկած են իրենց լատագրոված ուսուցչին անունը նման խեղաթիւրումներու և չեն պահած հին անունը և անունն ձեւը, և կամ ի՞նչ համարձակութեամբ արտագրող գրիչներ խանգարած են հին և սկզբնական ձեւը, այս բոլորը կը տանին մեզ այն եզ-

(²) «Համդէս Ամստիայ», 1925, Թիւ 5-6, էջ 194, Ն. Աղոնց, «Անծանօթ էջեր Մաշթոցի» և նրա ազգերանքի կեանքից ճշտաւ օտար աղբիւրներէ:

բաղադրութեան թէ ստիպուած ենք պահել երկու անուններ՝ Մաթոց և Միսրոպ: Նախընտրութիւնը տալով Մաթոց ձեռն, որքան առանձն որ զնական փաստ մը չէ՝ հկած կտրել հանդուրժել և ենթադրութիւններու առջակներու աշխարհէն անհիման գէպի գէպի անհերքելի փաստի մը շօշափելի զնորով:

Ուսման մասին աստիճան տարբերակներ լուս են: Յամենայն գէպ. յատկէ է որ չի՝ կրնար աշակերտած ըլլալ Միսրոպ Ներսէսի, ինչպէս կարծիք ուզած են Յայրապետներն և կարապետ Ստանիսլան, իրենց հետեորդներով: Պատճառը թուականի հարց է: Միսրոպ Ներսէս պէտք է հասած ըլլար մօտ 75 տարեքին, երբ ծնաւ Մաշտոց, ինչ որ բացարձակապէս անհասանելի էր ինչէ վերջիշտով վարկածը:

Թէ Մաշտոց իր գաստիարակութիւնը ստացած պէտք է ըլլալ Տարսիսի մեծ վանքերէն մէկուն մէջ և հմայած իր ժամանակի յանական և ասորական ուսուցման, այսքան միայն վիճակուած է մեկի գիտնալ գաստիարակութեան մը մասին, որուն և ոչ մէկ մանրամասնութիւն յարանի է մեզի: Տրուած ըլլալով Յղեսիոյ մօտակութիւնը և Մաշտոցի հետագայ շատ սերտ կապը ասորական մշակութիւնի աջ՝ մեծ կեդրոնին հետ, Անտանի կենթադրէ թէ Մաշտոց, ժամանակի քաղաքական պայմաններէն թեւազորուած, նախընտրութիւնը տուած է ասորական կրթութեան և իր հիմնական հիմնութիւնը ստացած է ասորերէն լեզուով, որուն վրայ հկած և աւելցած պէտք է ըլլալ յունականը, իր երբեակ և քառակ բարձրագոյն ուսման ծրագրերէնով, սկսեալ բարձր քերականութիւնէն մինչև աստուածաբանութիւն:

Պոլսական կեանք

Բարձրագոյն ուսման շրջանը որքան տեւէ է ո՞ր տարիքին Մաշտոց անցած է յունական բաժինէն գէպի պարականութիւն, ուր միայն կար հակական թագաւորութիւն, ի սպաս դնելու համար իր հիմնութիւնը Արշակունի Արքունիքին, այս ալ կը մնայ հարցական մը, Մաշտոցի կեանքի երկարութեան քարածուղը բազմաթիւ հարցականներու շարքին:

Նմանապէս հարց է թէ ի՞նչ էր ճշգրիտ պարզունի գպիտ հոշուած պաշտօնը պաշտօնէն ներս: Ուսման Երազմուտական գպիտ ուզած են կոչել զայն, որիչէնի գրական պատ և ուսման պարզ գպիտ: Ան քանի տարի աւած է Մաշտոցի պաշտօնավարութիւնը արքունիքէն ներս:

Պէտք է բուականանալ գրանարդ միայն թէ ծառայած է առ արքունի գրանէն ներս և ոչ միայն իր գրականութեամբ ալ իր տարով. ճանկարի եղեալ գրիտորական արտեսութիւն իւրոց գորականացն . . .

Դիւանական և գրիտորական ծառայութիւնը աւած է սամա (տարինի), որուն ընթացքին Մաշտոցի բոլոր կենսագրիւնը կը համաձայնին ըսելու թէ առ շարունակեց իր ուսումնասանքը գորգացումը և հմայած իմաստասիրական և կրօնական գրականութեան:

Արքունիքի ճարտութեան և իշխանական գեղարտութեան մէջ, Մաշտոց ընթացք չի՝ տար բնա իր բնական ճաշակներուն և չի՝ թուշտար: Իր կենսագրիւնը թիւագրած ընդհանուր տպաւորութիւնը ցոյց կու տայ գրիտորական կրթութեամբ ամրացած և ուսումը առ հմայածեան մարդ մը, որ սա կայն չի՝ յաշտար խառնելու իր միջավայրին և տար կը մնայ իր շրջակայութիւն: Թէ սիրելի՝ եղած է բոլորին, չի՝ նշանակել աշխուշ թէ խառնուած է բոլորին, քանի որ մէկ կողմէն ցոյց կը տուի առ՝ գրիտորականներուն շատ սիրելի, միւս կողմէն ալ՝ Աստուածաշունչ գրիտարով և ժամանակի բարձրագոյն գրականութեամբ կշտուած գրականութեան մը, անհագորդակց առ արեայի հանոյքին:

Ճկանորութիւն

Դարը, ուր կ'ապրէ Մաշտոց, դարն է մեծ խմորաշենքի քրիտոնէական աշխարհէն ներս, մանաւանդ աստուածաբանական յայեցողութեան և դաւանական բանաձեւաւմեան մտկարարակներ վրայ: Ներքնապէս մինչև հիմքը ցնցուած ընկերութեան մը և ամլացած քաղաքակրթութեան մը վերջալոյսն է, խախտած և քայքայուած՝ Անտարունի յաղթանակով, Բայց միեւնոյն ատեն նոր ծագող քրիտոնէական յաղթական քաղաքակրթութեան սկիզբն է, յարձակողա-

կան զօրաւոր թափով մտանութեան մը, որ իր գրոհը կը շարունակէ նոյն սաստկութեամբ, զազափաբարկան բոլոր այն շարժումներուն դէմ, որ կը տեսնուի հետքը հինին — մանաւանդ պարսկական վտանգին, երկաստուածութեան Երվանդէ և Նեոտորական պայքարին, նոր հիմնուած իշխանութիւններու անհանգուստօրութեան, աստուածաբաններու մեծադժուկ քաղաքականութեան և Պատարարքական մեծ Աթոռներու մրցակցութեան ։

Ընկերային, քաղաքական, մտաւորական և, չափապահանջութիւն չէ՛ ըսիք թէ մարդկային հաւաքական թէ անհատական ամէն շարժում կրօնական մտահոգութեամբ մըն է պայմանաւորուած ։ Վանքերն են հնոցները և վառարանները մտածումն են կրօնքին, վանականութիւնը՝ դիւստորեւ թաղակ, նուաճումն էլ արդէն քաղաքակրթութեան, իսկ մեծաստանները՝ վարժարան, մեծ առաջնորդութիւններու կոչուող հզօր հոգիներուն ։

Երկինքը տարածել էր կրի վրայ, սիրոյ համապարփակ թագաւորութեան մը հաստատումով և երկրային մարմինը քաշկռտելով բարձրացնել էր կենային կատարելութիւններու և հոգեկան անառիկ զգալիութեան, այն է մեծ երազը,՝ յառնող քրիստոնէական մշակոյթին ։

Ժամանակի հարազատ նկարագրի չըթանակին մէջ միայն հասկնալի և մանաւանդ յստակ ու ճշգրիտ իր տրժէքով գտահատելի կ'ըլլայ Մաշտոցի կեանքին անկրճատարձը, երբ լքելով յանկարծ պաշտպանութեան կեանքը՝ զգեցաւ վանականի վերադարձը ։

Այս անկրճատարձը մէջ դժուար է տեսնել դարձ մը, ինչպէս է Ս. Պօղոսի դարձը Դամասկոսի ճամբան վրայ և կամ Կոստանդիանոսի դարձը խաչաթիւ նշանին առջև ։ Կեանքի ընթացքն է որ կը փոխուի բայց ոչ անձն ու նկարագրովը ։ Ուստի մէջ աւելի, անյարկը կոչութեան մը բնականացումն է հոգիի մը մէջ՝ ուր իր ժամանակի խոր ձգտումները, գիտութեան տեսլիք և Աստուածաշունչը գիրքերու ուսումը կը հմտացնէ իր արողջ գիտակցութիւնը, մտքի մէջ ձգտելով իրեն ընծայուած ափսոս վայելքի մը դիւրութիւնները ։ Կոչումն մը յաղթանակն է, զօրաւոր կամքի մը նորոգումով, որ կը

վերցնէ հակադրութիւնը մարդու ներքին ձգտումներուն և արտաքին կեանքի պայմաններուն միջև, արտաքին իր կեանքը ընկելով արտայայտութիւնը իր ներքին էութեան ։

Ինչ տարիքի մարդ էր Մաշտոց, քանի՞ տարուան աշխարհական և պաշտպանական կեանքէ ետք տափօքեց ան ինքզինք վանական կեանքի ներհայեցողական և կրօնական ուսման պատերուն մէջ՝ ոչ մէկ ճշգրիտ թիւ կը գտնէր այս մասին իր կենսագրութեան մասին ։ Այն իսկ յիշատակութիւն վանքի անունին, որ քաղաքացաւ ան ։

Անհառեան կ'ենթադրէ թէ Դոդիկոս գաւառի լեռներուն մէջ կամ սահմաններէն ոչ շատ հեռու պէտք է ընտրած ըլլայ Մաշտոց, վանք մը, տանձնանալու համար ։

Մաշտոց վանական կեանքն ալ լքեց, ըստ Կորինթի, և նուիրուեցաւ ճգնաւորական առանձնութեանն ։ Փայտատէ աւելի, խմորումն պատրաստութեան, հոգեւոր գինուստութեան չըթան մը, ուր ան ուղեց կուփել իր կամքը, կրթել մարմնական ցանկութիւնները և բարձրանալ ոգեկան գեղեցկութեան աշխարհին, ուր պիտի գտնէր իր ճշմարտութիւնը և իր միութիւնը ։

Երկու տեւած պէտք չէ՛ ըլլայ ճգնաւորական առանձնութեանը ։ Կորինթի յիշած օրս քաղաքացի աւելի հաւանական կը թուի քան միսնիքուն օման բացատրութիւնը ։

Մաշտոց իր մարմինն և զգայաբանութեանը լուսն վրայ կը գործադրէ ճգնաւորական կրթանքի այն ձեւերը, որոնք Արեւելքի հեռաւոր անցնալէն եկած, ընդհանրացած և իրենց բացարձակ խտութեան ձեւին հասած էին քրիստոնէական աշխարհէն ներս ։ Կորինթի կը յիշէ, օրինակ, թէ ան փոխընդը արթնուն և ոտքի կ'անցնէր, յաղթաբարձու համար քաշել իր մարմնական պահանջը ։ Կամքի մարակով զգայաբանութեանը մշական լուսնեան զատապարտելու սկզբունքը, հաւանաբար իր խտագոյն գործադրութեան ձեւին մէջ, օրէնքը եղած պէտք է ըլլայ ճգնաւոր Մաշտոցի օրերուն ։

Ան հաւանաբար, երբ պատրաստ գտաւ ինքզինք, իջաւ ան իր լեռնէն, իր շուրջ հաւաքեց աշակերտներ և սկսաւ պարունք ևս մարդիկ և կրթել ճգնաւորական կեանքին և կրօնական ուսման զսլոք մարդերուն մէջ ։

ձգնուորը եղաւ վարդապետ:

Քանի՞ աշակերտներ ունեցաւ Մաշտոց, իբրեւ առաջին հետեւորդները իրեն, ո՞ր եղաւ անոնց ուսման վայրը, քանի՞ տարի տեւեց ուսումնական այս շրջանը: Դարձեալ հարցումներ, որոնք գաղափարաւորաւ եւ մեաւու անպատասխան:

Քննողներին

Երբ աշակերտներն ալ, իրենց ուսուցչին նման եւ միասին, պատրաստ գտնուեցան, զինուած առաքինութեամբ եւ գիտութեամբ, ի՞նչ իրենց քարայրներէն եւ զըրկանքներէն եւ եղան առաքելներ:

Քննող պատմաբանները համաձայն են քարոզչութեան առաջին վայրը նշանակելու Գողթն գաւառը, որ կը յամենային տակաւին հեթանոսական հաւատալիքներ եւ օղորտ թիւներ: Հաւանական է որ պարսկական ազդեցութեան գտացումով մանաւանդ, ազատ անպարզ գտան հեթանոսութեան այն մեացորդները, որոնք Հուստուրջի օրով թաքուն պահուած էին: Կորիւն կ'ըսէ՝ «Կորիւն երեսուց ազանկն կուպաշտութեան»։ Իսկ Պորենացին կը հաստատէ զայն. «Վկեր երեսուց՝ ի բազում տարածեցաւ: Պորենացին Գողթն գաւառին կը միացնէ նաեւ Սիւնիքը եւ քարոզչութեան առաջին այս շրջանին կը վերագրէ ինչ որ տեղի չունեցաւ քարոզչութեան երկրորդ շրջանին, զիրիւս գիտէն եւս»:

Մաշտոցի աւետարանական ճարչաւորը կը թուի եղած ըլլալ արգիւնաւոր: Ան գոյնից մանաւորաբար օգնութիւնը Գողթնի իշխանին, թաղ երկրչաւ եւ սաստաւածաւոր, Շարաթ թնուեով:

Մաշտոցի յաջողութիւնը կը թուի եղած ըլլալ ամբողջական, սգեւեալ զամենեւեան ի հայրենեաց աւանդելոց, եւ ի սատանայական գիւսակալ տպաստութեանն՝ ի հնազանդութիւն Գրիստոսի մատուցանելու:

Քննող պատմաբանները համաձայն են վերագրելու Մաշտոցի բազմութիւն հրաշքներ, Գողթն գաւառին մէջ, իսկ նոր պատմաբաններ, հրաշքի զօրութիւնը ուսումնական համար, զայն կը փոխարինեն զէնքի ոյժով եւ կ'ուզեն Աւետարանը ոչ թէ քարոզուած եւ տարածուած տեսնել քրիստոնէական շուշուղ եւ սաստաւածային օգնութեամբ, այլ

պարտադրուած զէնքի ոյժով եւ Շարաթ իշխանի բանակին օգնութեամբ:

Մենք կը սիրենք հետեւի սկզբնաղբիւրներուն եւ տեսնել Մաշտոց ճգնաւորին եւ առաքելային մէջ սաստիկ Աստուծոյ:

Աստուածային պատգամի տարածման սրբազան գործի այս շրջանին կը յիշուի հայ գիր ունենալու առաջին մտածումը, Սուրբի մաքին մէջ, Անտարակոյս որ իր ժողովուրդի հանգէպ իր անհուն սէրը մղիչ ոյժն է Մաշտոցի ամբողջ կենսական, այն վայրկեանէն, երբ զգեցաւ կրօնի վերականգն, եւ սակայն յատուկ տիպի սէր մը. հայութեան գաղափարը անոր մաքին մէջ բացարձակ յաջողութեամբ չէր, ինչպէս այսօր, ազգայնականութեամբ գաղափարական ամբողջութեան շատերուն մէջ: Ձորորդ գաւառ մտածողութեան համար զերազոյն արժէքն ու բարձր էին Աւետարանն ու անոր պատգամը, իսկ ազգափրկութեան յաւաքին արտայայտութիւնը՝ Գրիստոսի պատգամին ընծայումը ազգին, ինչպէս պարզ մարդը կ'ուզէ իր անեցած ամենէն թանկագինը ընծայել իր ամենէն մեծ սիրոյն:

Գիրի գաղափարը, Մաշտոցի մաքին մէջ, ծագիկ մըն է որուն արմատը սէրն է իր երկրին եւ ժողովուրդին հանդէպ, սակայն կենսատու արեւ՝ կրօնական հաւատքն է, անտարակոյս: Գրիստոսի գիտելու եւ կրօնաւորի մը եւ Սուրբի մասնագիտութիւն, զերազանցաբար: Այս է պատմական ճշմարտութիւնը:

Մաշտոց զգաց գիր ունենալու անհրաժեշտութիւնը, երբ գտնուեցաւ գառն այն իրականութեան առջեւ թէ կարելի՞ չէ արմատացնել նոր հաւատքը եւ քարոզել Աւետարան մը, որոնք օտար լեզու կը խօսին: Անորիցէ գրուած գիրք մը չէր կրնար տալ ան ձեռքերուն մէջ ժողովուրդի մը, որ նոր կը դաստիարակուէր կրօնքի մը սկզբունքներով, որոնք շատ Թեոփիլոսի նուրբ էին, դժուարահասկնալի եւ իմացական: Կար նաեւ պաշտամունքի հարցը. ի՞նչպէս կարելի պիտի ըլլար տալ նոր ծէսի մը իր ամբողջ թիւարկանութիւնը եւ դաստիարակական ազդողութիւնը, երբ զուրկ ըլլար հարազատութենէ եւ անհասկնալի ճիշդութեան վերածուէր հայու սկանդիններէ ներս:

(Տաթ.)

ՇԱՀԷ ՎՐԴ. ԱՃԷՄԵԱՆ

ԳԻՐԻՆ ԻՍԱՍՏՆ ՈՒ ԴԵՐԸ

(1600 ամեայ Յոբելեանի առիթով)

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդեան 1600 ամեայ Յոբելեանի առնակատարութեան պատգամը՝ Ամենայն Հայոց Հայրապետին, կուտայ լուսագոյն առիթը, անգրագետանալու Մաշտոցի անուան հետ նոյնացած Դրի Դիւտի, Առաքածաշունչի թարգմանութեան և հայ գրականութեան սկզբնաւորութեան կարեւորութեանը, մեր ժողովուրդի մտաւոր գիտակցութեան և հոգեկանին ոգատագրութեան Սրբազան շարժումին և իրագործման:

Լիզուտարաններ և իւզուազեաններ առկաւին չին կրցած համաձայնիլ և վիճելի հարց է թէ Դրի Դիւտին առաջ հայր ունեցա՞ծ են իրենց ուրոյն Դրերը և Դրաւանութիւնը: Պարզ է և յստակ, որ մեր ցեղի պատմական շրջանը կը սկսի Մեծն Արտաշէսով (190 Ն. Ք.), որուն համար Սարաբոն կը վկայէ թէ ստեղծած է հօր պետութիւն մը, նոյնիսկ կայսրութիւն մը, որուն սահմաններուն մէջ ապրող բնակիչները անխափր կը խօսէին հայերէն լեզուն. բայց Սարաբոն ինքն իսկ ոչ մէկ սկնորկութիւն ունի հայ գիրի և հայ գրականութեան մը մասին:

Մինչև Ե. դար (Յ. Ք.), մեր ժողովուրդը ապրած է անգիր ժամանակամիջոց մը, որուն ընթացքին ժողոված է բերանոցի գրականութիւն մը, որը հազներգութիւն էր, գիցարանական կամ գիւցադնական երգ էր, որը բերանոցի կ'երգուէր հայ գուսանին կողմէ, բամբուի ընկերակցութեամբ: Այդ երգերէն պատառիկներ հասած են միզի Գոպրան երգեր անուան տակ:

Մինչև Ե. դար, հաճ ժողովուրդի մտաւորական վիճակը խրախուսիչ ոչ մէկ նշան ցոյց կուտայ: Ազատն ու անազատը ազէտ էին և անգրագէտ: Խորհնացին, Շիրակացին, Ստեփանոս Սիւնեցին և ուրիշ պատմիչներ ցաւով կ'անգրագառնան այս շէրջանի հայ ժողովուրդի մտաւոր խեղճութեանը փաւաստ բիւզանդ միայն կրթա-

կան արժանիք կը վերագրէ մեր այն եկեղեցական մշակներուն, որոնք Յունարէն կամ Ասորերէն կը սորվէին, Ս. Դիրքը կարենալ թարգմանելու կամ վերժանելու համար հայ հաւատացեալ բողոքութիւններուն:

Ս. Դրիգար Լուսաւորիչ և Տրդատ թագաւոր, Քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք հռչակելով, տաւին մեղի ազգային կրօնք մը, որը պիտի զատէր մեզ մեր հարեան ժողովուրդներէն, որը պիտի ազատագրէր հայս հոգին Հռովմի հեթանոսական ուղեկցութենէն և պարսիկներու Զրադաշտականութենէն:

Եւսիւածի տեսիլքին յաղթանակը հայ ցեղի առանձնայատկութիւններուն վրայ կ'աւելցնէր, իր ոգատութեան նպատառը և իր դիմագիծը պահող նոր ազգակ մը, որ պիտի արմատանար հայ հոգիներուն մէջ, պիտի տարածուէր ամենուրեք, պիտի զօրանար, կազմակերպուէր և դառնար Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, որը՝ անվերապահ համարձակութեամբ պէտք է ընդունիլ և յայտարարիլ թէ, եղաւ հրտօրիչը և տարածիչը որքան հոգեւոր զարթոնքին, նոյնքան և աւելիով զեկավար ոյժը մեր մտաւոր շարժումին՝ ինքնագիտակցութեան զարթոնքին:

Դար մը ամբողջ եղաւ պատռւածաբան Քրիստոնէական հոգեւոր զարթոնումին, ուր հայ վանականներ և ուսանողներ գունդ առ գունդ փութացին դէպի լոյսի կեդրոնները, Աղեքսանդրիա և մանաւանդ Աթէնք, զինուելու համար դարուն մտաւոր զինքերովը, զարս պիտի ստիպուէին գործածել մեր ֆիզիքական և հոգեւոր կենսքի անկախութեան հուշոյն, հայ ժողովուրդի և հայ ազգի գոյատեման ի խնդիր: Որովհետեւ յայն եկեղեցականութիւնը մեր արեւմտեան սահմաններէն ներս, իսկ տարի եկեղեցականիցը մեր արեւելեան շրջաններուն մէջ, ոչ մէկ ճիգ կը խնայէին և ոչ մէկ միջոցի առջև կանգնէին, զօրացնելու համար իրենց ուղեկցութիւնը և իրագործելու իրենց անբաւարարութիւնը: Ամբողջ դար մը, մեր եկեղեցիներուն մէջ պաշտամունքները կատարուեցան Ասորերէն կամ Յունարէն լեզուներով, և ժողովուրդը մնաց անաղորդ՝

իրեն² հրամցումովն, Ամբղձ դար մը, պարսկերէնը՝ իբրեւ քաղաքական լիզու, գործից Հայաստանի պետական շրջանակներէն ներս՝ պարսիկներու քաղաքական յաւակնութիւններուն հաշտոյն: Արտաքին ու ներքին այս գծաւորութեան վրայ աւելցուցէ հիթանոսական մնացորդներու ազդեցութիւններն ալ, կարենալ չափելու համար տարածքն ու խորքը պայքարին՝ զոր ստիպուած էր մղել քրիստոնէայ հայտնութիւնը: Գծաւոր էր գործը հայ եկեղեցականին, որ քրիստոնէական գործօնքին ընդմէջէն կ'ուզէր ստեղծել ազգային, հագեկան անկախութեան զարթոյնքը: Լուսաւորիչ է Տրդատ հիմնեցին հեղեցական կրթութեան վառարաններ, ուր կը դաստիարակուէին մանաւանդ քրմական տուններու գաւառները, կրթական գործին մեծ դարձ տաւ Մեծն Նիքսէս Հայրապետ (354ին), որուն անխռն ճիգերովը Հայաստանի բոլոր գաւառներուն մէջ բացուեցան ուսումնարաններ և դպրութեան կեդրոն վանքեր, ուր պատրաստուեցան մարզաւոր թարգմանիչներ և վերածնունդներ, որոնք Սահակ-Մեսրոպեան շրջանը պատրաստող ռաւովիրաները եղան և մեծ դեր խաղացին հայ գրականութեան և մշակոյթի կերտման գործին մէջ:

Հայ Պետականութիւնը, Հայ եկեղեցին և Քրիստոնէայ Հայտնութիւնը Գ. դարու վերջին քառորդին իրենք գիրենք գգացին լուսաւորական, տնտեսական և ընկերային այնպիսի անհրաժեշտութեան մը տուցեւ, երբ հրամայական էր դարձիր ազգային-հեղեցական և մշակութային անկախութեան և ինքնուրոյնութեան բողձանքին իրադրութեամբ՝ Գրի և Գրակոնութեան ստեղծումով:

387 թուականին Հայաստան բաժնուրեցաւ երկուքի, պարսկական և բիւզանդական գերիշխանութեանց տակ մտնելով, Արեւելեան բաժնին մէջ տակաւին կ'իշխէր հայոց Արշակունի թագաւորութիւնը, եւթնական և գերի պարսից Արքայից Արքայի կամքին և քմահաճոյքներուն, Պարսից ծրագիրն էր վերջ տալ Արշակունեաց թագաւորութեան, արմատախիչ չորցնել հայոց անկախութեան և ազատութեան երազը, չլսառնել անոնց ռազմական ոյժերը և բաւ-

նալ այն արգելքները որոնք կը դժուարացնէին հայ ժողովուրդին լուծումը պարսից մէջ. այդ արգելքներուն մայրը և սնուցանողն էր Քրիստոնէութիւնը և Հայ եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը: Պարսիկ թագաւորները և իրենց հաւատարիմ գործակալները ամէն միջոց ի գործ դրին սկիաբացնելու համար Հայ եկեղեցին, խորատկելու համար անոր պաշտօնականներուն ազդեցութիւնը հայ զանգուածներու վրայ, և ապա ջնջելու Քրիստոնէութիւնը և տեղը դնելու Զրադաշտական կրօնքը: Այս քաղաքականութիւնէն ամէն գնով օգտուելու ճիգ ըրին Ասորի Նիստրականները, աւանք տիեզերական թթառի հոնգամանքներով փշուած, կը սպառնային մեր եկեղեցիին և անով պայմանաւոր մեր հոգեկան անկախութեան: Պարսիկ արքաներու հովանաւորութեամբ, արեւելեան Հայաստանի մեր եկեղեցիներուն և վանքերուն մէջ ոչ միայն կը պահուէր ասորերէն լիզուն, այլ նոյնիսկ Ասորի եպիսկոպոսներ կը յաւակնէին կաթողիկոսական և թմուկան թթառներ գրաւելու: Այս ստնձգութիւններուն տառջն առնելու համար սղի ի բռն պայքարեցան Հայ եկեղեցւոյ պաշտօնականներն ու հայ վանականները, իսկ պարսից յաւակնութիւններուն դէմ պէտք էր աւելի ամրապնդել և արմատաւորել Քրիստոնէութիւնը . . . Եւ զգալի կը դառնար հետգնեալ անհրաժեշտութիւնը հայ գիրին և գրականութեան, հայերէն լիզուով ժամատաքութեան՝ եկեղեցիներէն ներս, և հայերէն լիզուով մշակոյթին՝ վանքերէն ու դպրոցներէն ներս:

Նայել վիճակը կը տիրէր Յունական բաժնին մէջ ալ, ուր կ'իշխէր Յունաբէն լիզուն՝ Յոյն եկեղեցւոյ յաւակնութիւններուն լաւաւորն գործիքը: Հայ հոգեւորական դասը սկսած էր տեսնել Հայ եկեղեցւոյ պաշտօնական առաւոր, որուն առաջին առնելու միակ միջոցն էր ստեղծել հայ գիրը և գրականութիւնը, որպէսզի կարելի դառնար քրիստոնէական և ազգային քաղաքութիւնը կոտորել հայ զանգուածներու հասկցած և խօսած լիզուով, ինչ որ կարելի պիտի դարձնէր վանել յաւատարմական պառակտիչ ազդեցութիւնները, և յաւանական ու պարս-

կոկոն թևերու բաժնուած մեր քաղաքական և ազգային կեանքին ներարկել միասնականութեան հզօր շունչը:

Յանահայաստանը ձեռքէ հանած, իսկ պարսկահայաստանի մէջ ալ հիմքէն խախտած Արշակունիաց թագաւորութիւնը — հայ պետականութիւնը —, մաքերը զբաղեցնող ամենալուրջ հարցն էր, որով մասնագումը էին հայ եկեղեցականները, մասաւորական վանականները և Արշակունի վերջին թագաւորներն իսկ: Տկարացած էին նախարարական տոհմերն ալ, սրտնց իրերամերժ պայքարները շատերը դարձուցած էին Արքայից Արքաներու կամքին հլաւ հպատակ գործիքներ՝ հայրենիքի և իրենց ժողովուրդի շահերուն դաւաճուստիճան: Անդժ մնացած էր միայն Հայ Եկեղեցին՝ որ իր կաթողիկոսութիւնով և իր վանականներ կաթողիկոսութիւններով կը ներկայանար միակ ուժը, որուն պիտի կոթնէր աշխարհիկ իշխանութիւնը, որմէ պիտի սպասէր մեր ժողովուրդը՝ իր հոգեկանին միասնականութիւնը և անկախութիւնը:

Քաղաքական, կրօնական և մշակութային գերագոյն տաղանայներու արամն էր բացուեր Ե. դարով, ուր Վառձապուն՝ Արշակունի թագաւորը, Սահակ Հայրապալա՝ Լուսաւորշխան տոհմի վերջին արուժառանգը, և Միսրոպ՝ պարսկական, յուսնական և ասորական մշակոյթներով զինուած ուղնուական վանականը, պիտի ներկայացնէին մեր ազգային տաղանային գեղեցիկ տեսիլքը, իբրեւ գիր, գրականութիւն, հայ Աստուածաշունչ և հայ հագի յաղթանակը: Ե. դարը եղաւ մեր ինքնագիտակցութիւնը կերտող դարը, ուր թագաւորը, կաթողիկոսը, վանականը, ազատն ու անաղտը, ձեռք ձեռքի և ձիւր սրի պայքարեցան ասորի, յոյն և պարսիկ ստնծգութեանց դէմ, խօսեցեցին զԱստուած հայու լեզունով, զտեցին, մաքրեցին, վերստեղծեցին ռսկեղինիկ հայ լեզուն, հայ գրականութիւնը, հայ մտանաւորութիւնը, կերպուտեցին ինքնատիպ Սահակ-Միսրոպեան ազգային տեք, որուն հետեւեցան յաջորդ դարերու մեր մասաւորական մշակները, և այս բոլորը՝ որպէս զի կարենային պահպանել ազգային ինք-

նութիւնը և վանել վտանգը ձուլումին:

Հայ գիրն ու գրականութիւնը ծնաւ Եկեղեցւոյ ծոցէն, բայց դարձաւ զայն պահպանող զվանն ամբուսթեան:

Եթէ չունենայինք մեր գիրն ու գրականութիւնը, Եկեղեցին դժուար թէ կարենար պահել իր ազգային դիմագիծը, դարերու ալծուքի փոթորիկներուն և մահացու հարուածներուն մէջ:

Հայ գրի գիւտով և հայ գրականութեան կազմութեամբ, Աստուածաշունչի հոյերէն թարգմանութեամբ, մեր մշակութային անկախութիւնը զօրացնող գերբնական ուժ մը ներարկուեցաւ մեր հոգեկան կեանքին, որը ամբապնդեց մեր բաժան բաժան հղած և թուլցած աշխարհիկ իշխանութիւնները, որոնք միաւրեալ ճիգով մը քաղցրին մեր պատմութեան մէջէն, արեւն գինով կապկելով միգի Աւարայրի, Նուարթակի դաշնագրիներ և Ապրիլ 24ներ... Այսօր չկայ հայ մը որ զսց հարտասանէ հետեւեալ չորս բառերը, Եկեղեցի, Գիր, Գիրք, Գարց, որանք մեր գոյտեման չորս գլխաւոր սիւներն են և որոնք արդիւնքն են Ե. դարու մեծ իրադարձութիւն: Գիրի գիւտը աւուր և ազգայնական մշակոյթի մը սկիզբը եղաւ:

Եթէ չունենայինք մեր գիրն ու գրականութիւնը, այսօր հաղիւ թէ հայ ազգի մը յիշատակը պիտի աւանդուէր պատմութեան էջերէն, ինչպէս կ'աւանդուին Մարերու, Պարթևներու, Ասորեստանցիներու և Բաբելոնցիներու պատմութիւնները, սրտնց ստեղծած հակայ քաղաքակրթութիւններուն հակառակ, այսօր այդ ժողովուրդները դադրած են գոյութիւն աւանդել և դադարեցած են անցեալին մէջ:

Ս. Մեսրոպ ստեղծեց հայ գիրը, զայն նուիրելու համար Աստուծոյ, Հայուն Աստուծոյն: Ոչ մէկ ժողովուրդ թերեւ, մեզ նման, իր գրականութիւնը սկսաւ Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ, իր մշակոյթին հիմքերը դրաւ հոգեկան կեանքի ժայռին վրայ: Մեր Աստուածաշունչը՝ որ իրաւունք կոչուած է օրագրի բարգմանութեանց, հայացած կամ ազգայնացած եունչի է Աստուծոյ:

Գերման մեծ ժողովուրդը՝ որ եւրոպա-

կան քաղաքակրթութիւնը կերտող առաջիններէն մէկն է, իր Աստուածաշունչի թարգմանութիւնը ունեցաւ 1621 թն, և ժՁ. դարու մեծագոյն բարեկարգիչ Մորթին Լուստերի ձեռնդրով կատարուած այս թարգմանութիւնը հնչողութեամբ է Գերման ժողովուրդին կողմէ իր դարսւն մեծագոյն արջը, որովհետեւ առավ պիտի արժատանար քրիստոնէական ոգին Գերման ժողովուրդին մէջ և մանաւանդ առավ պիտի կազմակերպուէր Գերմաններէն՝ իբրեւ լեզու...: Բայց Գերմանացիք ունէին իրենց գիրը, գրականութիւնը և մշակոյթը, Աստուածաշունչի թարգմանութիւնէն շատ առաջ: Գերման ժողովուրդէն տասը դարեր առաջ նոյն այդ թարգմանութիւնը կատարած էինք մենք, ստեղծելով գիրը և քաղցմունքեամբ Աժաշունչի սկսելով մեր մշակոյթը, մեր գրականութիւնը:

Աստուածաշունչի լատին թարգմանութիւնը (Վուլգատան) երբ կատարուեցաւ, գոյութիւն ունէր արդէն լատին գրականութիւնը և լատինական հսկայական մշակոյթը, մինչ մենք մեր թարգմանութեամբ հայ գրականութեան և հայ մշակոյթի սկիզբն է սր կը գնէինք...: Ս. Սահակ, Ս. Մեսրոպ, աշակերտներու ընտիր հայլը, խորթափանց նայուածքով նշմարեցին քաղաքական կեանքի քայքայումը իրենց շուրջ, ործուային հեռատեսութեամբ զգացին անապահով կացութիւնը հայ ազգին և Եկեղեցիին, մարգարէական սգով ապրեցան ձուլումի և կորուստի սարսափը և ստեղծեցին հայ գրականութիւնն ու հայ մշակոյթը, իբրեւ գոյատեման հօր ապուստէն և յոյսի ամուր խորիխի: Հայ Եկեղեցւոյ արգանդին պատուին էր հայ գիրը, հայ մշակոյթին զանաւորանը դարձաւ Հայ Եկեղեցին, և գիրն ու գիրքը, Եկեղեցին ու ազգը զիրար գրկած, իրարմէ անբաժան միասնութեամբ մը, անցան դարերու փորձանքներէն, անլուր զուլումներէն, մեր ներկային ուսանդիւս Ա. Բ. Գ. ի առաջին և վերջին դասը, որը ուրիշ բան չէ բայց եթէ ազգային—եկեղեցական մեր հպարտութեան ինքնագիտակցութիւնը:

Ս. Մեսրոպի ծննդեան 1600-ամեայ Յուրեկանին առջև ուր ալ գտնուէինք, ինչ պայմաններու տակ ալ մպրինք, իբրեւ

հայ մտածենք թէ մեր օրերու բոլոր մշակութային իրադարձութիւնները կը պարտին Սահակ—Մեսրոպեան ճիգին, սր արձանացեալ գեղեցկացաւ Ս. Լուսաւորչի տեսիլքի պատուանդանին ամբարանը:

«Երբ Եղայիս մարդը մեակոյթը, իբր ըլլոր վաւերական մոժեմներով՝ գրականութեան,՝ և արտապահեսութեան, գիտութեան եւ արաւեսմերու մեջ, սկիզբ կ'առնէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եւ Ս. Մեսրոպ Մեծոցի տեսիլներէն: Այդ ոսկեան Եղբայրներէն է, որ բուն հայ ժողովուրդը ծնաւ իր հոգիով, իր իմացականութեամբ, իր զգայնութեամբ, իր պատմութեամբ, իր մեակոյթով»:

Ամենայն Հայոց Հայրապետի այս պատգամը՝ Օշականի դամբանին շատ մօտիկէն, հայրենի մեր երկրէն, թող հասնի մահնուրէք՝ սւր կան մեր ժողովուրդի փշրուած ու կտարտկուած մասնիկները, հընչեցնելու անոնց տկանջներուն և հոգիներուն՝ թէ մեռած չէ Օշականի մեծ սուրբը, մեռած չէ մեր ազգային ինքնագիտակցութիւնը և կործանած չէ արձանը՝ որ կանգնած էր մեր հաւատքի և գոյատեման պատուանդանին վրայ:

Ս. Քաղտքի և Ս. Սիսնի սո բարձունքին վրայ, ուր դարերով վառ պահուած է հայ հաւատքին կանթեղը, Օշականի մեծ Սուրբին դարձը կը շարունակէ կենսաւորուիլ, կը զարդարուի անեպին իմաստք, գրչի, մօքի և հոգիի ստեղծագործութիւններովը Մանկունցն Ս. Սիսնի, և Ամենայն Հայոց Հայրապետի պատգամը կը դառնայ քաղցր արձագանգը հրդիս՝ որ հայ հոգիին երգն է, Ս. Մեսրոպին փառքն է՝ դարերը պատուող, յուստեմաներուն լարուող...:

Փառք մեր միասնական և անբաժանելի Ս. Եկեղեցիին, փառք Ս. Մեսրոպին, օրհնութիւն յիշատակին ըլլաւ տնոնց՝ որոնք մէկ մէկ կանթեղներ վառեցին մեր ազգային—հոգեկան կեանքի երկնակամարին վրայ, և կերտեցին լոյսը մեր փառքին և յոյսը վաղուան մեր իրադարձութիւններուն:

ՅԱԿՈԲ ՎՐԳ. ՎԱՄՊԵՆԵԱՆ

ՕՇԱԿԱՆԻ ՍՈՒՐԲԸ

(ԴՐԱՆՈՒԹԱՆ 1600 ԱՄԵՐԻԿԱՆ ԱՌԱՅԻՆ)

Ներթափառությունն այս դարուն և սփռված քաղաքական պարտադրուած դժբերակի պայմաններուն ու հոգեկան մտային մէջ ինչ բան աւելի ուղեորիչ ու փրկարար՝ որքան ուղեկից ու մեր ազգային սուրբնքն ու հերոսներուն, գաղափարական մեր արտաաններուն, մեր ցեղային դիմազիծը կերպարաւոր կրթութաւած անձնաւորութիւններուն։ Ու ո՞րքան անոնցմէ՝ որուն յիշատակը կարենար փոխանցել մեզի ա՛յնքան հաւանդ ու խրախոյս, մեր կիսաքայքայիւնն առ Նոր թափ ու աւելն՝ որքան Օշականի մեծ վարդապետը։

Փառաւորութիւնը չէր խթանը իր տըքնութիւններուն, ո՛չ ալ ցուցամուտութիւնը՝ թափ ու թոխք տուողը իր մտածածներուն։ Այլ երկնաւոր ու յաւիտենական ճշմարտութիւնները իր ժողովուրդի լայն խաւերուն ժառանգի դարձնելու սրբազան իղձը, իր ցեղը օտար ու կլանիչ ազդեցութիւններէ ընդմիջաւ ապաստարկելու, անոր ձեռքը գոյատեւան թաղայական զէնք մը տալու վսեմ խեղճը, մշակութային պետի վրայ մեծ ու առաջաւոր ազդերու կողմին անոր տեղ մը ապահովելու արդար մտահոգութիւնը։

Ան գիտէր թէ ինչ է եղած քաղաքական պետի վրա՝ փայլուն նուաճումներ արձանագրած ու կործանած գահերու կրմբուն վրայ իրենց կայսերական զրօշները կոթողած ազգերու ճակատագիրը։ Իրենց թիւին ու բիրտ ոյժին, իրենց բանակներուն ու աշխուժիւն վրայ իրենց փառահովութիւնը ամբողջովին կեդրոնացուցած մեծագործ պետութիւններու վախճանը։

Ու գիտէր, միւս կողմէն, անբաւարարութիւնը օտար լիզուներիով Սուրբ Գրքի ցանգուածներուն ընկալչութիւնն մատուցումին։

Աւերման, կռիւնի ցեղի պէտք էր գտնել աշուտէն մը այս ժողովուրդին համար, ու անով թարգմանել կատուածաշունչն ու կրօնական ու մշակութային որոշ արժէքով ալ մատեններ մեր բարբառին։

Ու հայ ժողովուրդի այս համեստ զաւակը, կրօնաւորի պատմաւածանը առած իր ուսերուն, պիտի ափ առնէր Արեւելի մեծ ոստաններու գոշերը, անընկճելի հաստաքով մը գօտեպինդ։

Պիտի չընկերէր Մեսրոպ հայերէն տառերը՝ գտնելու իր մէկ երկու անյաջող փորձերէն ետք իսկ։ Յուսահատութիւնը պիտի չյաջողէր ջլատել անոր հոռնդն ու լուսաւոր հաստաքը հանդէպ իր գաղափարին իրաւութեան ու յաղթանակին։ Ու երբ մարդկային ամէն միջոցները եկան անբաւարար մարմին տալու իր ուղի երազին, ան, աւելով զօրութեան ապաւինած, պիտի բազմէր դանիւր երկնքին, հայցելու համար իր ուղեւոր անկէ՝ «Որ յաջողէ գամենայն գործն բարիս»։ Չէ՞ որ բարի էր իր նպատակը ու իր բովանդակ յոյսը դրած էր Նախախնամութեան վրայ՝ որ ամենակարող էր ու ամենապարզ։

Ու պիտի գար միջամտութիւնը հրաշքին, իր լուսմին հասցնելու յղացուած այս գեղեցիկ գործը։ Ու պիտի դրասանգուէր ճակատը Տարօնցի համեստ վարդապետին, լուսապատկով սուրբերու։ Ու պիտի խօսէր կատուած մեր ժողովուրդին մե՛ր իսկ լեզուովը, մե՛ր իսկ տառերովը, կարճ ատենէն պիտի թարգմանուէր Գիրքերու Գիրքը։ Ուստի ուստի անօրինակ ու յարգահոս ալիք մը պիտի ողողէր մեր աշխարհը արեւաժառ, անոր զաւակներուն որտեքը լուսաբաղձ ու մտքերը ճշմարտախոյզ։ Ուստի անհանգիստ երկրասարդներու հոյ մը պիտի գիտէր գիտութեան ու մշակութի մեծ կեդրոններուն, վերադարձին իրենց մտքի լոյսովը լիտանելու լուսածառաւ հողիները մեր պոնտականներուն ու շինականներուն, մեր ժողովուրդի բոլոր խաւերուն։

Ու պիտի վերագառնար Մեսրոպ հայրենիք, ծոցը՝ զինքը անկկառօյց սպասող իր ժողովուրդին։ Պիտի վերագառնար, սիրտը գեղուն երանութեամբ մը անսպառ, իրենց խեղճը նուաճած մարդիկուն յատուկ գեղապանք գոհունակութեամբ մը յորդուն։ Ու պիտի անհնէր, տեսանողի իր աշքերով, բարիքը, արգասիքը իր յաղթանակին, անոր տարածուիլը մութ ու երկար դարերու հասակն ի վար, հրաշալին այդ յաղթանակին հրաշալի գերը մեր պատմութեան արիւնոսծ փառքներուն զիմաց։

Ու վերջապէս, պիտի վերադառնար Հայաստան իր ինքնիշխան երկրին, որի մասին ինչպէս ասում է իր անուամբ կ'ընէ սրբազան շարժումը:

Ահա, սեղմ գիծերու մէջ, մեծութիւնը Միարուպի գործին, ու անոր կենսական դերն ու կարեւորութիւնը մեր արեւմտեան պատմութեան մէջ:

Այսօր, աւելի քան 1550 տարիներ ետք այդ երանելի՝ բայց նոյն ասանքաւորականապէս դժբախտ օրերէն, որքա՛ն անմխիթար է պատկերը Հայ Սփիւռքին: Մեր ազգային տանիքը այսօր կը տանկէ տարբեր գագաթամիտով՝ քան ինչ որ կը տանկէր կէս դար առաջ: Մեր սուրբերն ու հերոսները կ'արժեւն դադարած են մեզի խօսելէ, ներշնչելէ, ոգեկրկնելէ: Չեն ապրիր, աւելի ճիշդը՝ չենք ապրիցներ գտնուք մեզի հետ: Անոնց գործերը, հէքութի մը մշտնջող վարչամականութիւն, ազատած կը թուին ըլլալ մեր հոգին տեսագրական աշխարհ: Անոնց վրեժ պատգամը չի հասնիր աշխարհի խոթադմուկին ընկալչութեան լայնօրէն բացուած մեր ականջներուն:

Որքա՛ն զգայի՝ պահուող հաւաքական, հասարակաց պարուրի մը՝ որ իր շունչով նոր տալին ներառելէր մեր ընդարձակացած շրջերէն ներս, որ իր ոյժով շարժական քաղաքական պայմաններու դժբախտ քերտմով տարանջատուած հայութեան բնկորները իրարու, գերազանց ու վրեժ խեղալ մը՝ սրուն շուրջ խաղաղէին մեր հակամարտ խորքակները, մեր մասուլ ու աղիտաւոր պայքարները, տեղի տալին անհաղթաւոր զուլթիւններն ու անհասկացողութիւնները: Որ տար մեզ հեռաւորութիւնը նշմարելու մեր շուրջ վտանգը մշտապս, մեր ազգային գոյութեան սպառնացող անարիւն ջարդը, հետախաղաղ ու դժբախտ լուծումը՝ ցեղային նկարագրին հիմնովին խորթ բարքերու ու օտար մշակոյթներու անձիր ու անյատակ ոգիկանոսին մէջ:

Յաւ է դարձնալ հաստատել թէ այս օրերուն, Միարուպատա մեր լեզուի ու սուցումը կը նկատուի տակնորդ որքան ապայտմէ, կենաքի մէջ նիւթին միայն հաւատացող ու անով պայմանաւոր արժէքներուն իրենց սրտերուն գանձը գիշած սփիւռքահայերու մէջ գտնուածին կ'ուզէ:

Միարուպեան նշանագրերը այսօր կը մնան անձնաւորիկ Միարուպի հարազատ թողնող գիտելիքն ու մտնող աշխարհուն: Ու մեր ազգային գոյութեան ամէնէն տմբակուտ կոտաններէն այս մէկը — մեզ օտարէն բնորոշող ամէնէն նախաւոր յատկանիշը հանգիստացող լեզուն —, մեր սակեղնիկ լեզուն, իր անհուն գունակութիւնը, չի մատուցուիր նոր սերունդի սփիւռք ու գեղեցիկութեան վայելքին:

Որքա՛ն կարեւոր ունին մեր հոգիները, մանաւանդ սփիւռքի մեր անգիտութեան ու անտարբերակ պայմաններուն մէջ, լեզուելու Միարուպի ու իր գործակիցներուն կենդանաւոր ոգիով ու ստեղծագործ շունչով:

Արժանի՞, ուրեմն, Օշականի պայծառ տեսիլ Վարդապետը սուրբօրի մակերկրին, երբ գրտանք, մէկ գողմէն, թէ հին դարերուն մեր ժողովուրդը, իբրեւ հրախառն գրտութեան գերագոյն արտայայտութիւն, անով է պատուած իր ամէնէն ընտիր ու պանծալի գուռակները: Աւ երբ, միւս կողմէն, գիրքու գրտին հրաշքը արտապիկի մը սահմաններէն ներս փոքրելու այնքան եպիկրիկ աշխատանք կը կատարուի այսօր: Բայց սուրբը երկնային վկայութեամբ չէ որ կ'ապացուցուի: Ոչ ալ մեծաստանի մը խոնաւ խուցին մէջ սպասած կեանք մը գրտականին է գայն ապրողին սրտութեան: Այլ իր շուրջիւններուն, իր ժողովուրդին, ու անոր խողովակով՝ մարդկային մեծ ընտանիքին լուսաւորութեան ու բարօրութեան տեսիլ ու կրակով ճիւղաւորող հոգին է սուրբը, ընտանիք ու գիրք, ինչք ու հեշտ կեանք թողած ու սրտական երազի մը կտուղած, իր կեանքը վրեժ ու ազնիւ նպատակի մը ու արդար գաղտի մը ընծալարեւած անհատն է սուրբը:

Եղա՞ւ Միարուպ մէկը այս վերլիններէն: Այո՛, վասնոր գաղափարներուն վեհագոյնն ու ազնուագոյնը հղաւ իրը, ու իր ժողովուրդին հոգեկան սպասել համար անգույն գոհարարութիւն մը՝ իր կեանքը:

Հայ ազգի երկնապարհին վրայ շողափայլ ու լուսաւորութեան ստեղծ մըն է Միարուպ, առնիքնող ու մշտապայծառ:

Ու, տնվարան, կ'աւելցնեմ:

— Սուրբ մըն է Միարուպ, մեր սուրբերուն ամէնէն խորհրդաւորը, ամէնէն վրեժ, ամէնէն հայելային:

ԳԵՈՐԳ ԺԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ

ԾՆՆԴԵԱՆ 1600 ԱՄԵԱԿԻՆ ՌԻԹՈՎ

ՎԵՐՋԵՐԳ(*)

Ահա հազար եւ վեց հարիւր
Տարի է որ ալ չըկաս դուն,
եռամեծար սուրբ վարդապետ,
Բայց դեռ կ'իշխես իբրեւ արքայ
Մեր սիրտերուն,
Մըշակոյթին հազարամեայ:

Աւարատեան մեր բարբառին,
Տըւիր նոր շէտ եւ նոր ոգի,
Զուլեցիր զայն կըրակներով
Երկիններու,
Ըբիր ասակ ուրուագրելու
Սօսմն Ասուծոյ,
Մագաղաթին ու սիրտերուն
Հայրենախօս:

Բացիր ակօսն շրմորհներուն,
Ուրկէ դարերն, լոյսն Ասուծոյ,
Յուլն ու հաւատք մեր պապերուն,
Իբրեւ ամօրեւ եւ իբրեւ ցօլ
Իջան առաս խորն հոգիին
Սերունդներու,
Ու մեզ տարին անդունդներէն
Գազաթներու:

Անցան մեզմէ,
Մեր դարերէն օրհասական,
Հազար իշխան ու զօրական,
Փառք, ծիրանի, գանձ ու պալատ,
Բայց միշտ մընաց, աւերներու,
Արիւններու վրայ ծըվուն,
Հայոց լեզուն,
Բոցէ շաղկի յաւերժակնիք,
Մեր հոգիւն ու մեր հաղին:

(*) Վերջաբանը Ս. Մեսրոպ հոսոբին, հրատարակուած վերջերս
Ս. Աթոռոյս Տպարանէն:

Մտածած ենք մենք
Կարողիկէն, վրկայարանն
Հայ հոգիին,
Որպէջն անհուն դէպի երկինք,
Գոյսը բաժակն մեր բնծայման,
Ողաչանքին,
Որ դարէ դար զորս բախժութեամբ,
Բարձրացեր է դէպի Աստուած:

Ժողովուրդն այս, բաժան, բաժան,
Փոքրած ինքիւնք,
Պարպում ի սպառ իր հաշւերու
Շունչէն կախարդ,
Խըրոխսանէն պողպատահունչ,
Դանդաշկով կ'երթայ անյոյս,
Մարդու մը պէս՝
Որ կորուսեր է իր հոգին:

Դարձուր հորէն դէմք աղուական
Այս զըրոհին վրայ թռուտ,
ձեղնած հազար կըտորներու
Մութն անթափանց,
Արմատախիլ ու գաղթական,
Եւ անմահաւոր սարսափներու
Առհաւական,
Անկառ մ'իջչպէս ծիլ ծիլ անող
Ջուրերուն տակ:

Ամէն շարժում,
Իր հոգիին մէջ հիւանդկախ,
Վըժի աղբիւր,
Նաւաբեկում, ալիքներուն
Դիմաց վաղուան,
Վերյիւումներ տրտում, մրթին,
Ցընորական,
Իր հոգւոյն խոր կը յամենան,
Աղերսելով կըտոր մը խինդ
Ու փաշութիւն,
Ամէն հովէ եւ անցորդէ
Պատահական:

Այսօր սակայն լեզուն այդ սուրբ,
 Զոր թողուցիր իբրեւ աւանդ,
 Թոյն է դարձեր մեր շրթքներուն,
 Գլքչի փսիւսան մենք կը բըռնենք
 Բաժանումի սուրն երկապի,
 Մըրմընջելով ամեն առտու,
 Ասելութեան նոր ալիւլու:

Յոյն եւ Պարսիկ եւ Ասորին
 Մեր օրերուն,
 Նորէն կ'իշխեն մեր միտքերուն,
 Լեզուն զոր դուն զրօր մեզի,
 Լոյս բանալի,
 Կը մըկայ կախ դարպասին դէմ
 Մեր անցեալին,
 Կամ զքորուած, խորեակահար,
 Դուրս է նետուեր մեր յակերէն,
 Եւ անխեղձ օրբուկի պէս
 Կուլայ նորէն:

Սերունդներ նոր,
 Այլոս փակած աչիւն իրենց,
 Հառապայթող գեղեցկութեան
 Առջիւն անոր,
 Մոռցած են ալ,
 Աստածներու շունչով օծուն,
 Դաւն օրօրներն իրենց մօրկան,
 Զոր կաթին հեռ, մինչեւ երէկ,
 Կը խըմէին իբրեւ թռակ,
 Կեսնիկ, մահուան:

Մոռցած ենք մենք
 Յնկացն հողին հայրենական,
 Կառուցն հըզօր ու հառաճուն
 Համահանգէս մեր ռզեպէն
 Եւ նիւթական զեղումներուն,
 Բեղմնաւորող ու անեցնող
 Ոճն ապրումին,
 Մեր անցաւոր մարմիններէն,
 Մեզմէ անդին:

Խաղաղութեան ու հանճարի
 Աստուածամեծ դուն ակումիս,
 Գըքա մեզի,
 Որ սընամէջ բարբանջանով,
 Գիտենք լեցնել օրերը մեր,
 Փոխան սիրոյ, ըսեղծումի,
 Որ իրարու կը շողկապէր
 Մինչեւ երէկ,
 Դաւեսերն ամբաւ ապրումներուն
 Մեր ամէնուն:

Ու չ'անցնիր օր,
 Որ բըզզացոյ ճանն մը մախիւլ,
 Իր հըմաութեան թըրիքներով,
 Զըզայ թեւերն իր մաքրելու
 Մազաղաթին մեր սըբազան.
 Եւ ուրիշներ որ կը խածնեն
 Առեղծուածներ,
 Ակռաներովն իրենց վըքած:

Ներէ անոնց յաւակնութեանց
 Ու հանրանքին,
 Որոնք մըքի կաթիլն իրենց
 Կը կարծեն ծով,
 Իսկ լուսամտին ալօտ մըքի՝
 Երկինք անհուն, անշամանգալ:

Ահա նորէն մեր կողերուն
 Հազար գառոյն,
 Մեր ալօթքին ու մեր երգին,
 Մեր սիրտերու արդար բերին
 Որոմն օտար.
 Զուր է խառնուել մեր գինիին
 Ու մեր կաթին,
 Մինչեւ երէկ դեռ անխարդախ:

Եկուր նորէն, Մեծ Ուսուցիչ,
 Հայ գիր մոռցող
 Մեծ ու պղծիկ մանուկներուն
 Հետ հեգեյու,
 Գիրքերն հայուն Մեսրոպագիւս:

Ու հոսեցուր գետն ազամանդ
Մեր բարբառին,
Հոգիներու անդասանին,
Ուր տասաուկներ եւ մոլեխինգն,
Ահա նորէն,
Անտառասիւղ կը ծաւալին:

Սըրբէ փոշին հայելիին
Հայ հաննարին,
Ուր զաւկընեղ օտարութեան
Համբաներուն,
Նենգ մըշուշին, պիղծ հաշիւին
Ալ անձնասուր,
Տեսնեն պատկերն իրենց ամբողջ,
Փայլով նախնի եւ աղտով նոր:

Մեր աչքերուն բաց վերսին
Հայ գիրերու տախտակն անհուն,
Մենք աշակերտ,
Դուն ուսուցիչ հանճարաւաս,
Թափէ լոյսին, վեհ իմաստին
Սերմերն ոսկի,
Մեր հոգիի անդասանին:

Եկուր նորէն,
Ուրպէս կապոյտ անդորրութիւն,
Ծիածանէ մեր սիրտերուն,
Ոսկի երազն մեր հայրերուն,
Կարօտներու եւ իւրձերու
Ծրվանքներով քաղցրասարուո՛ւ:

Եւ զահրակէց մեր օրերու
Ըսպասին մէջ իմաստութեան,
Մեզ հետ եղիր,
Խօսի աղբիւր, ջինջ աւազան,
Մասեանի մը նրման բացուած
Մեր աչքերուն:

Ամէնօրեայ մեր հացն արդար,
Սըրբագործուած մաքուր նշխար,
Եկուր նորէն,
Մեզ լուալու մեր ախտերէն,
Թրմբիրներէն տարագրութեան,

Մեր մեղքերուն վերեւ բացուած
Դուն թեւ ներմակ:

Եկուր նորէն,
Անհուն ծաղիկ արցունքներու
Եւ արիւնի,
Կրտսաւ ազնիւ ու շքեղան,
Արուեստներու գերագոյնին,
Համակ բիրեղ, անբամանդաղ,
Յաւերժութեան մեծ մասեանին
Մասուցուելու:

Եկուր նորէն,
Անհուն ճարմանոյ աստուածային
Պատմանանին,
Սիրոյ ուղիւն, յոյսի անդունդ,
Թեզան ամբաւ մեր սպարումին,
Որուն վրայ կայլակ, կայլակ,
Լոյսը հրաւեր,
Պարզեւելու պըղտը, գունաս,
Մեր բառերուն,
Հըրաւեր սուրբ ըսեղծումին:

* *

Թող տուր ինծի,
Մեծ ահումիս, անհուն մոնազ,
Քեզ բերելու երախտի
Խաչքունդն այս քինջ,
Ոսկի արեւն ցարեմներու,
Չոր օր մը դուն, ափով արդար,
Յանեցիր մեր հոգիներուն:

Այսօր նորէն,
Ես՝ մին յետին մըսածումիդ
Չաւակներէն,
Յիշատակիդ առջեւ կեցած՝
Կը պաղատիմ անհունօրէն,
Որ հոգիովդ մեզ հետ ըլլաս,
Պարտքի, զոհի եւ գիտութեան
Սուրբ համբալէն մեզի ռահորդ,
Մահէն ալ վեր, մահէն ալ վերջ:

ԵՂԻՎԱՐԴ

Մ Ե Ս Ի Ո Պ Մ Ա Շ Տ Ո Ց

(Հայ Հանճարի Հսկան)

Ի՛նչպէս երգեմ հիմա ես, փառերդ ի՛նչպէս գովերգեմ,
Պատճառունքի խանդն ինչպէս քեզի համար բորբոքեմ,
Լուսաւորողդ մեր քառն, հայ հանճարի դուն սիսան,
Դուն զըզրութեան մեր աղունքն եւ մեր հրգոր ապաստան:

Դարերն ահա դարերու ուսին կամար են կապեր,
Անգրանկածինդ մեր փառքն ճանրհինդ դար են չափեր,
Ու ամենուն վերելն, արամազդեայ քու շուքով,
Կը սաւառնիս դուն, Մեսրոպ, յաւերժական խոյանքով:

Քեզմէ ծընած են բոլոր մեր աստղերը բոցազէս,
Եղնիկ, Կորիւն, Եղիշէն, Խորհեալցին վեհ ու վէս,
Խորախորհուրդ մեր Տանդէն, Շրմոհալին քաղցրաձայն,
Աշուղներու հոյը մեր, մեր Նահապէսն ու Նուլան:

Քեզմէ ծընած՝ նորագոյն մեր աստղերուն հոյը պերն,
Սիամանթօն, Վարուժան, Դուրեան, Տէրեան, Մեծաբնեց(*).
Ուրիշ շատեր որ եկան, վրկայեցին ու անցան,
Եղան վրկայ քու փառքիդ եւ շուքիդ մէջ քաղութեան:

Մենք անցաւոր, դուն անանց, դուն Ներկան ես յաիճեան,
Կենդանութեան մենք նոյնիսկ շրջուն շուքն ենք միայն,
Կեանքի ծովուն վրայ մենք փրփուր ենք լոկ յարաւարժ,
«Հայ դարերուն դիմաց՝ դուն ապամանդեայ ապառաժ»:

Ու քու անունդ է զըրուած իւրաքանչիւր հայ էջին,
Իւրաքանչիւր հայ բառին, ճառերուն մէջ իսկ չընչին.
Սեղաններէն ու բեմէն կը քաշուիս ինչպէս մաս,
Ու կը մընաս անքապառ, ու կը մեծնաս, կը շաւնաս:

Ծագէ ի ծագ աշխարհին ամէն հայ սիրս ու հայ տուն,
Մասուն մըն է քու փառքիդ՝ զաղճնազըրուած քու անունն,
Դուն ծընունդ Հայ Ոգիին, դուն անոր մայրն ու դայիսկ,
Դուն իր հրգոր ապաստանն, իր պահապանն ու պահակ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

(*) Առանց իղճահարութեան չէ որ հիներէն գոնէ Փարպեցիի՞մ անունով, իսկ նոյնէն Պէտիկաւանի, Թէքէանի, Թումանեանի, Իսահակեանի եւ Չարեցիի անունով չկրցանք դասանել սոյն քերականը:

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՄԱՐԴՈՑ ՀԵՏ
ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՄԲ ԱՊՐԻԼ

«Եթե հնուր ինչ իցե՞ ձեզ, ինչ ամենայն
մարդկան զխաղաղութիւն շփալըին»
(ՀՅՈՎՄ. ԺԲ. 18):

Այս խօսքը Պօղոս աստեղեային մէկ պատուէրն է. Հռոմէի Եկեղեցիին գրուած, և միաժամանակ բոլոր քրիստոնեաներուն ուղղուած աստուածային պատգամ մը. — «Եթե կարելի է ձեզի, բոլոր մարդոց հետ խաղաղութեամբ ապրեցե՞ն: Աշխարհի մէջ խաղաղութիւնը վրդովեց և մարդոց հանդիսար խաղաղարդ շատ մը ազգայնիք կան, որոնց անմիջական ազդեցութեան ներքե մեր պաշտօնութիւնը պահել և աւելն մարդու հետ խաղաղութեամբ ապրիլ թէ՛ն շատ դժուար՝ քայքայ կարելի է. և յայն ատեն քրիստոնէական մեծ առաքելութիւն մըն է՝ որ կը պահանջուի աւելն հաւատացեալէ: Որովհետեւ քրիստոնեայ կրօնի ու կուսապան կեանք մը ապրիլ՝ Աւետարանի սկզբունքներուն գէ՛ծ մեղանշում մըն է:

Ա. — Խաղաղութեան իմաստը: — Խաղաղութիւն կը նշանակէ հանգստութիւն, հանգարտութիւն, անդորրութիւն, խաղաղութիւն և յուզմունքէ ազատ ապրուած կեանք մը: Ըստ Կրիկոսի, «Խաղաղութիւնը ազատութիւն մըն է բարեգոյնութեան մէջ»: Անգլիացի բանաստեղծ Թոմասը Ֆրանսիոյ կ'ըսէ. «Խաղաղութիւնը մարդկային օրհնութիւններուն առաջինն է եւ թէ ամենամեծը: Իսկ Կոլմըն կը յաւելու. «Խաղաղութիւնը հոգիի երեկոյեան տաղան է, ինչպէս առաքելութիւնը անոր արեգակը, եւ այս երկուքը ամբողջ են իրարմէ»: Խաղաղութիւնը սակայն թէ՛ արտաքին է և թէ ներքին:

Արտաքին խաղաղութիւնը մարդոց իրարու հետ ունեցած բարեւոյ յարաբերութիւնն է, անհատներու, ընտանիքներու, ազգերու և պետութիւններու միջեւ հաստատուած սիրալիր ու փոխօգտը հասկացողութիւն

մը: Իսկ ներքին խաղաղութիւնը ըսելով կը հասկնանք մարդու մը սրտի գոհունակութիւնը, մտքի անդորրութիւնն ու խղճմը. տանքի հանգստութիւնը: Այս ներքին խաղաղութիւնը աստուածատուր պարզ և մըն է՝ զոր կը վայելենք իրրեւ արդիւնքը Աստուծոյ հետ մեր ունեցած կենդանի հաղորդակցութեան: Աւելն խօսքով, տնդիկա հուգետը կեանքի բնականին վրճակն է և քրիստոնէութեան արդարութիւնը:

Այս ներքին խաղաղութիւնը ունենայ, ապրիլ ու զայն տարածել երկրի վրայ՝ մարդկային կեանքի նպատակակէտն է և մեզ՝ քրիստոնեաներու համար ալ ամենամեծ պարտականութիւն մը: Ս. Գրքը կը պատգամէ. «Աստուծոյ բողոքութիւնը ունեցիլ ու խմելի չէ, այլ արդարութիւն, խաղաղութիւն և խնդրութիւն Հաղով Սրբով» (Հռոմ. ԺԳ. 17):

Բ. — Խաղաղութեան ներքին բնոյթը: — Երբ մէկը այս ներքին խաղաղութեան տիրանայ, իրեն համար գլխին ու բնական կը զառնայ աւելն մարդու հետ խաղաղութեամբ ապրիլ: Գանդի թէ՛ մեր՝ և թէ մեր դրացիներուն շահը այս տեսակ խաղաղ ապրելակերպին մէջ է: Ս. Գրքը մէջ Խաղաղ կեղեցիկ օրինակ մըն է ասոր:

Իսահակ որդիք էր Որբանամ Նահապետի, ի բնէ խաղաղասէր անձնաւորութիւն մը: Կը բնակէր Պաղեստինի Գաղատա աւանին մէջ՝ որ արդի Գաղա քաղաքին մօտ էր, և զբացի էր Փղշտացիներուն: Իսահակ հասրուտ էր, ունէր ուխտներ, արջատներ և արտեր ու ագարակներ: Իր արտերը տարի մը առատ հունձք տուին, որով իր հարըստութիւնը զգալիօրէն աճեցու:

Իսահակի այս յաջողութիւնը նախանձը գրգռեց Փղշտացիներուն, որոնք, յագուրդ տալու համար իրենց այս չար նախանձին, գրաւեցին իրեն փորել տուած թոյնը ջրհորները և զանաք հողով լեցնելով անգործածելի դարձուցին: Իսահակ, որպէսզի ընդհարում չուենայ Փղշտացիներուն հետ, ուրիշ ջրհորներ փորել տուաւ: Յետոյ այդ ջրհորներն ալ գրաւեցան իր հակառակորդներուն կողմէ: Իսահակ այս անգամ ալ թիչ մը աւելի անդին գաղթեց և հոն նոր ջրհորներ փորել տուաւ: Վերջապէս, թըշ-

նամբի տարմարներէն հետանալով խափանեց չարագան առիթ չառաւ ոտխնի որ իրեն հետ խոյրիւր աւելնայ կամ կորի թոնուի (Ծնեդ. ԹՁ. 12-39) Ինչո՞ւ տալէս ըրաւ։ Որովհետեւ խաղաղաւոր մարդ էր, խաղաղութիւնը չէր սիրէր և աւելն մարդու հետ խաղաղօքնե ապրիւր հը ջանար։

Կուրծ երկու կողմէն կ'ըլլայ։ Եթէ մէկ կողմը չ'ուզէ՝ կուր ջըլլար։ Փղշտացիներ կուր կ'աղէկաւեո նոյնիսի պատճառ ալ տուած էին կոռուիւր և բայց Խաչակի չուղեց, առաջիկայի չեղաւ, արտեր չիտցուեցա՞ն, արքան չիմաքաւեցաւ, ընտանեկան բոնեք չքանգուեցան և մանուկներ որք չմաքցուեց (Աղա, Բաժնաւորի ընթացքին, փոխորիկը անցաւ շնորհիւ Խաչակի խաղաղանքը բնաւ որոշութեան և իր ներքին խաղաղութիւնը պահպանելու համար տարած խոհմ ջանքերու)։

Խաչակի կեանքէն աւել զորաւոր մըն ալ կայ, որ ցոյց կու տայ իր խաղաղասէր բնասութիւնը։ Իր ծերութեան օրերուն, իր արգիւն՝ միակոր, իրեն մօրը՝ Ռեհեկայի թիւալորութեամբ, եղբորը՝ Մուսի գէմ դաւազութիւն մը լաւեց, և Մուսին՝ իր հօրմէն ստանալիք անգլարանութեան օրհնութիւնները փէքն առաւ և չալը՝ Խաչակի, թէև, առիկա տեսնելով աշխարհաւ, բայց կրցաւ իր պաղարկութիւնը պահել ու չորրորդեցաւ և խնդրեց անոյճի կապեց, Իր վերջին օրհնութիւններէն Մուսին ալ բաժին հանեց, արով թէ՛ իր և թէ իրենեւ, բուն ներքին խաղաղութիւնը չխանդարեց և քնտանիքին ներգաւնանկ ապրիւրակերպը չվրդափեց։ Ահոր համար որ խաղաղասէր անձնաւորութիւն մըն էր (Ծնեդ. Իձ. 30-40) և բոլոր մարդոց հետ խաղաղօքն ապրելու մէջ էր փնտրեալ իր ներքին երջանկութիւնը և իրենեւ թափարութիւնը։

Յիսուս ըսաւ։ «Սրանի խաղաղութիւնը ընդմեջուն, վասնզի անոնք մատուցալ արդիւնեալիսի կոչուիլն»։ Իսկ Պօղոս առաքեալ կ'ըսէ։ «Եթէ կարիքի է ձեզի, թողոր մարդոց հետ խաղաղութեամբ ապրիցէք»։ Ահա այս խի պատճառաւ ըսուած է թէ «Եւրոպայի երկուսն և ոչ բեւաւորութեամբ կոչուիլն»։ Եթէ այս փոխադրութիւն հաստատուի։ Ի՞նչ կ'արեւել մեզիւ մը։ Համար յաղթանակ տանիլ հիմէ չկանայ խաղաղութիւն հաստատել։

Գ — Խաղաղութեան ունեցած ուրեշուքները երջանկութեան հետ։ — Աստուած ստեղծած է մեզ կրթանիկ տարիլու և ուրիշները երջանկացնելու համար։ Վայելիտ համար այդ երջանկութիւնը՝ խաղաղ պայմաններ անհրաժեշտ են։ Ուրիշ խոսքով, երջանկութիւնը խաղաղութեան մէջ աւելի շուտ կ'աճի և աւելի զգուրթեամբ կը տաւ բոժոժի մարդոց միջև քան թէ կոռուից միմոյսութիւն մը մէջ։ Ուրիշը մէկին իրաւունք ունի երբ կ'ըսէ, «Խաղաղութիւնը ամենալաւ ընկերն է երջանկութեան»։ Աստուծոյ իրարու թէ՛ պատճառ են և թէ՛ արդիւնք։ Հետեւաբար ուր որ խաղաղութիւնը կը թագաւորէ՝ հոն է երջանկութիւնը, և ուր որ մարդիկ երջանկ են՝ խաղաղութիւնը աւելի զգուր կ'ողջունէ գրեթէ։ Հստ թամբն ճարտարի, հաղալորութիւն երջանկութիւնն է եւ մարդու համար բնականօրէն վիճակ մը, իսկ պատերազմ (կոռուադանութիւնը)՝ ապականութիւնն է եւ մեծ նախախիմ մը։

Ինչո՞ւ այսօր աշխարհ երջանկաբան մը, չէ և մարդոց հաւաքականութիւնը զուրկ է խաղաղութենէ։ Անոր համար որ խաղաղութիւնը խաղաղաբոլ շատ մը ազգային կանայժ մարդկային ընկերութեան առօրեայ կեանքին մէջ։ Ո՞վ է ասոր պատասխանաւ տուէ թէ՛ ոչ մեծ՝ մարդիկ։ Անհատապէս և հաւաքաբար իրարու հանդէպ մեր սենեցած չար նախանք, բարկութիւնը, հպարտութիւնը, եսասիրութիւնը, ինչպէս նաեւ մեր ազահութիւնը, փառամոլութիւնը և այլ գեանաքառ միտումներն ու ցանկութիւնները յառաջ թերած են ներկայ տնայադալի վիճակը մարդոց մէջ, որով աշխարհ տանջարած մը կ'ըլլաւ անոնք օչ և նոյնիսկ ստեղծուած է հաւանկահաճութիւնը երբոր մեծ պատերազմի մը՝ որ կը ապառնայ համայն մարդկութիւնը բնաջնջի։

Հին Ուրտի մէջ, իզական տեսէն Արեգիս, անուն մէկը կը չիւնի որ Խաչակի նման, խաղաղասէր էր բնասութեամբ։ Արեգիս կարեւորացի Նաբադի կինն էր։ Անուսինը նշանաւար մարդ մըն էր և ունէր մեծ հարստութիւն, բայց բնասութեամբ կոչուէր ու չար։ Իսկ Արեգիս վերջին աստիճան խոհմ, իմաստուն և խաղաղասէր ընթացք մը ունէր, և իր այս բարի բնասութեամբը կրցաւ առաջը տանել մեծ վտանգի մը որ

կը սպասուէր իր ընտանեկան կըքանկու-
թեան: Դասիթ Նարադի հանդէպ շատ բարի
գտնուած էր, սակայն Նարադ ապերախ
գտնուեցաւ: Դասիթ որոշեց իր գինու արնե-
րով անոր վրայ յարձակիլ և սպաննել ու
սրէ անցնել իր բոյր պարագաները:

Դասիթ գրեթէ գործադրելու վրայ էր
իր ծրագիրը, երբ Արիպիտ, լսելով առկա,
իր խաղաղասէր ընթացքովը կրցաւ համո-
զել Դասիթը որ հա կենայ արիւնահեղու-
թենէ, որով առաջքը առաւ սակցուած
ապահովել, ապաւնելով իր ընտանիքն ու
պարագաները ստոյգ անհէ (Ա. Թագ, Ին.
14-42): Դասիթ երբ տեսաւ Արիպիտի այս
խտենմ վարուելակերպն ու խաղաղասիրու-
թիւնը, փոխեց միտքը և հոգ կեցաւ վրէժ-
խնդրութենէ:

Կեռք ապահովութիւնը գործուր է մարդ-
կութեան վրայ, կատոն կ'ըտէր. Եւրովպեա-
ցիները կը կառավարեին ուսխաճը, իսկ
կիները կը կառավարեին Լուովկայիները:
Արիպիտ կը խաղաղասէր քնաօրութեամբ
մեծ պատիւ կը քերէ իգական սկսին և
միեւնոյն ապին քարի օրինակ կը նստի դիտ-
նայ մարդոց:

Մարդկութեան գոյատուր փորձառութիւնը
ցոյց է տուած թէ խաղաղութեամբ աւելի
զործ կրնանք տեսնել քան թէ ոյժով: Ուս-
տառասէր Ըլլաով բան մը չենք կորսնցնել,
քանց կը շահնեք շատ բան: Ուստի պատէր
մարդը կը զգուշանայ արիշներու հետ կուխի
բոնուհիւ: Կորիւն թառքը աննկու համար
կը վատահի իր խաղաղասիրութեան քան թէ
իր ոյժին: Ասով է որ կ'ապահովէ թէ՛ իր
և թէ՛ իր ընտանիքին ներդաշնակութիւնն
ու ներշնակութիւնը:

Ճշմարիտ քրիստոնեան բոլոր մարդոց
հետ կ'ապրի խաղաղութեամբ: Որովհետեւ
կը յարգէ ամենուն իրաւունքն ու ապաստու-
թիւնը և զոր արեւ իր գրացին իր տնին
պէս, նոյնպէս կը հանգուածէ տարբեր գա-
ղափարի ծառայող մարդոց յայտնած զգա-
րանքներուն և ունեցած արտայայտութիւն-
ներուն: Այս Դասիթ պատճառաւ, բազմաւ
չ'աւնենար ոնէ մէկու հետ: Այս է կիւրացը
մեր իրականութիւնը անվթար պահպանելու:

Կ. — Խնչպեա կրնամք իրաւնալ Բիստու
նեական ներքին խաղաղութեան, որ կարող

լլլանք ամեն մարդու հետ լաւ յարաբերու-
թեամբ տոյրիլ: — Ասոր պատասխանը կը
գտնենք Յայի մարդարէի հետեւի խո-
քին մէջ. «Ամբարիսները խաղաղութիւն
պիտի չաւնենան (Սո. ԱԲ. 22): Յաղաղու-
թեան տիրանալու համար առաջի մարտիկ
կենցաղէ հետեւի պէտք է: Մեզոյից
կենտրէ — անիրաւութենէ, զետեւաբար
կրքիրէ և օտարանցուցիչ միտքներէ —
հրաժարիլ պայման է: Ասիկա կարիքի է
Նիստու Քրիստոսի խաչի պատուանդանին
անշն խնամարկով և որտի պոփոխութեան
արժանանալով: Այն տեսն պիտի գոյնիւնջ
մաքի շման անգործութիւն, արտի կատար-
եալ խաղաղութիւն և հոգեկան ճշայն
երշնակութիւն:

Ըստ էմբրոնի, ընչ մէկ բուն բնգի կրնայ
խաղաղութիւն բերիլ՝ բացի բնգի եւ բացի
սկզբունքներու յազրանակէն: Եթէ մէկը
սրտանց չուզէ խաղաղութեան տիրանալ՝
չի կրնար տնկնալ զայն: Աստուած միւս
պատարաստ է մեկի տալու այս խաղաղու-
թիւնը, պայմանաւ որ վճարինք անոր գինը
ինչպէս Ռիկիամին Ֆրանքլին կը մտածանչէ.
«Խաղաղութիւնը կրնայ գնուիլ անտ լնան
զինք վճարելով»:

Որքո կողմէ սակայն, Աւետարանի քա-
րագած խաղաղութեան տիրանալու համար,
Աւետարանի սկզբունքներով գինուած՝
կենտրէ դժուարութեանց ու տառապանք-
ներուն դիմանալ և անոնց վրայ յաղթանակ
տանիլ պէտք է: Կենտրէ պայքար է. այս
պայքարի մէջ քարի պատերազմը պատե-
րաւմիւն, ընթացքը կատարելու և հա-
ւատքը պահելու պարտաւոր ենք: Հոգե-
կան գոհունակութիւնն ու սրտի խաղաղու-
թիւնը այս պայքարի ընթացքին մեր ձեռք
բերած յաղթանակին արգաւիքներն են:
Անշնայն ծանօթ հեղինակ Ջան Րոքքին
կ'ըսէ. «Խաղաղութիւնը ոչ մէկ տեսն օտե-
նում է բայտիս վստահելով եւ կամ վիճա-
բանաբանութեամբ, այլ մեզի վրայ զգա-
րան օտանելով»:

Կան նաեւ պարագաներ, որ յարուցած
հարցերուն խաղաղութիւնը բաւարար կը գտա-
նայ գրեթէ անկարելի: Աւելին, պարագա-
ներ՝ որ պայքարէ փառափառը խաղաղա-
սիրութեան նշանն է այլ վտանգաւորութեան,
անփութութեան, վատութեան: Ամենքս ալ

[illegible]

Մեր, Երկնաւոր Հայրը խաղաղութեան
ևստեմ է. իսկ Յիսուս՝ այս խաղաղա-
թեան մարմնացումը: Յիսուս երբ ծնաւ՝
հրէշականները խաղաղութիւն աւանդեցին աշ-
խարհի: Յիսուս ոչ միայն այս աստուածա-
րէն խաղաղութիւնը աշխարհ բերաւ, այլեւ
ապրեցեալ զայն. քարոզեց և ապա մեղի
ժողովք թողեց՝ ըսելով. «Յիսուսը իմ
կի բողոքն (ծնող, իմ խօսակցութիւնս
կուսմ ձեզիս) (Մով. ԽԻ. 27): Աշխարհի խա-
ղաղութիւնը այսօր կայ գաղը չկայ, իսկ
Յիսուսի աստիք խաղաղութիւնը մնայուն է
և յաւիտենական: Փննեցէ՛ք:» և իրան
տալիս է Աստուծոյ խաղաղութիւնը աշ-
խարհի խաղաղութեան: Աստուծոյ խաղա-
ղութիւնը կը մեղմացնէ կիրևը, կ'ապա-
հովէ խղճմամբի հանդարտութիւնը՝ որ ան-
բաժանելի է արդարութենէ, կը միացնէ մեզ
Աստուծոյ հետ եւ կը զօրացնէ մեր դիմագրա-
կան ոյժը փորձաքննութեան: Հոգեկան
այս խաղաղութիւնը ձեռք կը բերուի Աստու-
ծոյ կամին բարոյութեամբս յանձնուելովս:

Յր մը երկու նկարիչներէ խնդրուեցաւ որ խաղաղութիւնը նկարագրեն զատկերներ զանազան: Մէկը նկարեց հանդարտ ու խաղաղ լին մը: Իսկ միւսը՝ ընդհանրապէս, նկարեց ալեկոծեալ մով մը՝ որուն մէջ պուրք ցըցուած ժայռի մը վրայ մտնող մը կար, և խուռն մը, ապառաժանածով անոր մէկ ճիւղին վրայ, ուրիշ զուարթ կ'երգէր: Վերջին նկարը գնահատութեան արժանացաւ:

Այս վերջին պատկերին մեջ գծում են ա-
րեգծի ելքի ծագումը աշխարհը կը ներդաշտացնէ,
արեգծի միջիններ աշխարհի վիշտներն ու
առաւարակները կը ցուցնեն, ծագումն մէ-
ջէն վեր ցցում են հաստատուն ժայռը Սիսու-
րիանաւոր կը խորհրդանշէ, իսկ ծագում մեր
հաստացն է միջէ հաստացում Բրիտանի-
այի

հետև միանշանակ, այդ ածխաբույս ժայռերի վրայ
հաստատությունը և լեռնիկի բլուր, մեր ապա-
ւելնե ու ապաստանությունը, հետևիք բոլոր
արևկողմնաթևի շնչերով մեզ կընծայի ծածկեր-
քան խաղաղության խաղաղ պահանջ և ապրիլի եր-
ջանիկ ու ապրիլի կենտրոնի մեր:

Ոսպադու թխերը մեր Եկեղեցու ապօրձ-
հերսուն մեջ ամենէն շատ գրկենում բառե-
րէն և Տիրութե ամենէն տախիլ հայցում
բաներէն մէկն է, Իսկ ապօրձ քնիքու ըն-
թացքին յաճախողէպ աստ թխններէն մին
է ըստ խաղաթիւն ամենեցունքը, որ կ'որ-
տառտենք ի նաւ ամէն լեւհատարանական ըն-
թարցումէ առաջ, Այգի կը քնդգտն քոյր աբա-
թաղ թխններն որ կը փակուին սեթթաթ
խաղաղութեամբ . . . մայրաքաղաքով:

Առաջագործները կհանքի և պատահական
է։ Մէկը որ աշխատակազմի անդամ
կ'ապրի՝ ձմեռը անցնի և կհանքի մէջ։

[illegible]

Քեզ հարգանքներով հանձնարում եմ Ձեր
հիմնական, օգտակար և բովանդակա-
կապի հարգանքները և բարձրագույն
կապի հարգանքները:

Քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ
 Երևանի քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ
 Երևանի քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ

Քաղաքապետներ, գերհապա, անձրևին
 չհատն երկնքին վրայ կամարառող ծիածանի
 զգալի մեն է, որ մայրցուց հաշտութեան ու
 անդորրութեան պատգամը կը ծանուցանէ
 և ապրիլու յոյս կը հերքնչէ :

Ամէն գնով ուրիմն կ'աթիւէ տիրանալ այս
խաղաղութեան, քանզի անով է որ կրնանք
երջանիկ ըլլալ և երջանկացնել նաև ուրիշ
ները, սիրովոր յարաբերութիւններ մշակե-
լով քոյր մարդաց հետ:

Եթե պատեր խաղաղությանն, օգնական և փրկիչ անձանց մերոց, Վրխատս Աստուած մեր, պարսպեալ պահեալ զժողովուրդս քր ընդ հոգանեալ տուրք և պատուական խա- չիւզ քով ի խաղաղութեանն՝ Գրեթա՛ յե- րեւելի և յանկրեւոյթ թշնամւոյն, արժանա-ւորեա՛ զոհութեամբ փառաւորեմ զՔնք ընդ ձօր և ընդ իւրոյ չնպռայ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտեանից, ամէնք (ժա-մպիրք)։

ԴՐ. Ա. ՍՍԻԱՏՅԱՆ

Տրեգնո, Գալիժ.

ԿԱՆՈՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ

Գ.

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒՆ ՊԱՅՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ ԸՍՑ ՏԱԹԵՆՈՒ ԳՊՐՈՑԻՆ

Տառներորդ Աստիճանը արուած բոլոր աստիճաններուն ամփոփումն է, որ բաղ-
ձանքներով և մաղթանքներով կը լրանայ
և կը նուիրագործուի: Գրիգոր Տաթևացին
Առաքեալին սա խօսքերը, — «Գոհանամ
զԱստուծոյ, վասն ամենեցուն ձեր՝ առաւել
լիզուաւ խօսիմ: Այլ ի մէջ եկեղեցւոյն
կամիմ քանս հինգ՝ մասք խօսել, զի և
զայլս խորտիցեմ, քան զբազում քանս
լիզուաւ» (Ա. Կորնթ. ԺԲ. 18-19), կը
հեռացնէ իրենց բնագրական իմաստէն և
խորհրդաբար կը մեկնէ: Առաքեալը կ'ուզէ
ըսել որ լաւ մտածուած հինգ խօսք աւելի
կ'որոժէ քան լիզուախօսութիւնը կամ շա-
տախօսութիւնը, որ սմտքն, կամ ըսա
Տաթևացւոյ՝ սմտաւորք է: Տաթևացւոյն
ըրած ամփոփման համեմատ, Մ. Վրդ. Ը
հինգ պաշտօն ունի. — ա) Սաղմունի, Բ)
Վարդապետի, Գ) Յայտնել գրանդաստուա-
ծային, Դ) Ի լիզուա խօսել Ե) Թարգմա-
նութիւնս առնել: Բացառութիւններ՝ Բ.
քանք Կորնթացւոց թուգթիւնէն առնուած
են. քայց պէտք է խոստովանիլ որ առանք
ինչպէս իրենց բնագրին վրայ՝ նշոյալն ալ
Տաթևացւոյ գրչին տակ որոշ չեն և ամէն
կիրպով չեն ամփոփեր ու չեն խտացներ
Մանաւոր և Մայրապոյն Վարդապետու-
թեան արեւոյթեան բանաձևերուն մէջ
պարզուած կանոնադրական բացատրու-
թիւնները:

Վերջին ազօթքին մէջ սակայն աւելի
լաւ ամփոփուած է Մ. Վրդ. Ի արուած հա-
լաքեր իշխանութեան բոլոր իմաստը:

Տաթևացին, առ Հայր Աստուած ուղղե-
լով իր ազօթքը, կ'ըսէ. — Օրհնէ՛ այս վար-
դապետ և լիցուր Սուրբ Հոգիովդ, օծէ՛
մասք հոգին Ս. Հոգւոյն պարգևներով ու
շնորհներով, որպէսզի քարոզեսցէ պառա-

ջին և զերկրորդ գալուստ սիրեցելոյդ: Ի վեր-
ջ Որդւոյդ Միածնի, և զՊաշտօնապետն և
զհատուցումն ըստ իւրաքանչիւր քործոցն:

Առ Որդին Աստուած ուղղեալ՝ կ'ըսէ.
— Օրհնէ՛ այս վարդապետը, քանզի քա-
յարութենէն քաղեալ օրհնեցիր առաքեալներդ,
ձեռք զնկով անոնց վրայ և ըսիք. — Ահա
ձեզի խնամութիւնս առաւ, «Գնացէ՛ քաջա-
կերտեցէք զամենայն հեթանոսաւ, և ետքը,
իբր Բահանապետ և Բահանայ, ըսիք,
ալ կրտսեցէ՛ք զնոսա քանուկ ձօր Ե. Որդւոյ
և Հոգւոյն Սրբոյն, և, իբր Վարդապետ,
կատարելագործեցիք ըսիմով. «Աստուցէ՛ք
նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուի-
րեցի ձեզ. օծէ՛ այս Վարդապետը ճշմա-
րիտ Հոգիովդ, առաքեալներու ընտրաւ
գառին պէս, և զրկէ՛ իրք քարոզիչ ամէն
ազգերու մէջ. «Այլ սալով զմարդիկ ի ձեռք
մեզաց և ի խաւարէ տգիտութեան, բա-
ստաւորի դեմութեամբ և քարի գործով և
պատախարհացն ճոռապալիւք. Եւ եղից
սա զօրութեամբ քո ի կանգնեալ գործից
և ի գրեալ մօլորից և չաբախութիւն
որոտեցելոց միտխորիչ կենդանեաց և
յիշատակ նշնեցելոց, բացառ քանայի ար-
քայութեան երկնից և աւաջնորդ Բենեաց
առ Հովին քաջո:

Առ Հորդին Սուրբ Աստուած ուղղեալ՝
կ'ըսէ. — Օրհնէ՛ այս վարդապետը, քա-
յարութենէն քաղեալ օրհնեցիր առաքեալներդ,
ձեռք զնկով անոնց վրայ և ըսիք. — Ահա
ձեզի խնամութիւնս առաւ, «Գնացէ՛ քաջա-
կերտեցէք զամենայն հեթանոսաւ, և ետքը,
իբր Բահանապետ և Բահանայ, ըսիք,
ալ կրտսեցէ՛ք զնոսա քանուկ ձօր Ե. Որդւոյ
և Հոգւոյն Սրբոյն, և, իբր Վարդապետ,
կատարելագործեցիք ըսիմով. «Աստուցէ՛ք
նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուի-
րեցի ձեզ. օծէ՛ այս Վարդապետը ճշմա-
րիտ Հոգիովդ, առաքեալներու ընտրաւ
գառին պէս, և զրկէ՛ իրք քարոզիչ ամէն
ազգերու մէջ. «Այլ սալով զմարդիկ ի ձեռք
մեզաց և ի խաւարէ տգիտութեան, բա-
ստաւորի դեմութեամբ և քարի գործով և
պատախարհացն ճոռապալիւք. Եւ եղից
սա զօրութեամբ քո ի կանգնեալ գործից
և ի գրեալ մօլորից և չաբախութիւն
որոտեցելոց միտխորիչ կենդանեաց և
յիշատակ նշնեցելոց, բացառ քանայի ար-
քայութեան երկնից և աւաջնորդ Բենեաց
առ Հովին քաջո:

Առ Ամենասուրբ Երրորդութիւն ուղղե-
լով՝ Վարդապետին համար կը մտղթէ. քա-
յարութենէն քաղեալ օրհնեցիր առաքեալներդ,
ձեռք զնկով անոնց վրայ և ըսիք. — Ահա
ձեզի խնամութիւնս առաւ, «Գնացէ՛ քաջա-
կերտեցէք զամենայն հեթանոսաւ, և ետքը,
իբր Բահանապետ և Բահանայ, ըսիք,
ալ կրտսեցէ՛ք զնոսա քանուկ ձօր Ե. Որդւոյ
և Հոգւոյն Սրբոյն, և, իբր Վարդապետ,
կատարելագործեցիք ըսիմով. «Աստուցէ՛ք
նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուի-
րեցի ձեզ. օծէ՛ այս Վարդապետը ճշմա-
րիտ Հոգիովդ, առաքեալներու ընտրաւ
գառին պէս, և զրկէ՛ իրք քարոզիչ ամէն
ազգերու մէջ. «Այլ սալով զմարդիկ ի ձեռք
մեզաց և ի խաւարէ տգիտութեան, բա-
ստաւորի դեմութեամբ և քարի գործով և
պատախարհացն ճոռապալիւք. Եւ եղից
սա զօրութեամբ քո ի կանգնեալ գործից
և ի գրեալ մօլորից և չաբախութիւն
որոտեցելոց միտխորիչ կենդանեաց և
յիշատակ նշնեցելոց, բացառ քանայի ար-
քայութեան երկնից և աւաջնորդ Բենեաց
առ Հովին քաջո:

հեր հաւատքօք, Բաճակի պէս սքանաւոր պտուղս ազօթից մատուցումը. Իսրայէլի (Յակոբ Նահապետի) աստուածաստեղծութիւնը, Յովսէփի ողջախոհութիւնը, Յ. Բայ Ժուժ. կալութիւնը, հեղին Մովսէսի իշխելու կառողութիւնը, Դաւթի խոշական և հանձարեղ սաղմոսագրութիւնը, Սողոմոնի իմաստութիւնը, Եղիայի վրէժխնդիր ոգին, Եղիի ճամտենանորոգ հոգին, Նաայի մարգարէի

ՄԱՅՐ ՄԱՇԿԱՅ

(Եր. 337ա)

Պաշտօն Մայրագոյն Վարդապետաց է զի ունիցին գոստումն վարդապետութեան և զգրտութիւն հին և նոր աստուածային կառկարանաց և զգոստութիւն խոստովանութեան ուղղափառ հաւատոյ ի Սուրբ Երրորդութիւնն և ի մարդկութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Այլ և պաշտօն է զգնեսու հանգերան սեւառ և բրդեղէնա և ունի խաչանման գաւազանս. նստել ի վերայ աթոռս և առնել զբեմնասացութիւնս, և ծագել ի ծագ թարց արդիւման քարազել:

Եւ պատիւ սոցա մեծագոյն է քան զքորեպիոկոպոսին՝ որ չունիցի զՄայրագոյն գաւազանս:

Այլ և պաշտօն է՝ զի եղիցին իրբն զվէմա անշարժելիս ի դրանց զժոխոց. և համարձեղ քարոզել և մի՛ երկչիլ ի մահ. սառնէ. մի՛ որսալ զփոտոս ի մարդկանէ. մի՛ առնուլ կաշառս և մի՛ երեսապաշտ լինիցին. մի՛ աշատութիւնս. մի՛ ծուլութիւնս. մի՛ հպարտութիւնս և մի՛ թերութիւն ի հաւատոս, ի կարգս և ի սոնս իւրեանց ունիցին:

Այլ և լինիլ հեզ և խոնարհ, և անձանձիր ուսուցանող. և տալ զանձն օրինակ բարեկրօնից և առաքինութեանց. զի զոր քարոզեալցէ՝ զնոյն պարտի լինքն կատարել նախ՝ ըստ տէրութեան քանին թէ զայս գիտէք, ասէ, երանելի ես էք՝ եթէ առնիցէք զայս: Եւ դարձեալ ասէ, թէ արտոցէ և ուսուցէ՝ նա մեծ կոչեացի յարքայութեան երկնից: Ապա թէ ոչ՝ մի զուցէ յամօ յարասցեն զարծի իւրեանց չլթանց. զի մի՛ յորժամ ի խօսեկն՝ ասասցեն ժողովուրդքն վուրդքն ցնոտա. ընդէ՞ր զար ասէք ոչ ասնէք:

Ճամարձակախօսութիւնը, Մեծն Պօղոսի ուրիշ սուրբ վարդապետներու սքանաւոր ժողովուրդաբարոյնքը:

Այս ազօթքը չկայ Մայր Մաշտոցի մէջ, Բայց թէ՛ Մայր Մաշտոցի և թէ՛ Ս. Էջմիածնի Մաշտոցին մէջ, Ժ. Լևոնտաններու տընտնէն ետքը զբուսած մը կայ, ուր կը ճշգրտի և կը ոտահանուի Մ. Վրդ. ին պաշտօնը: Այդ զբուսածները զէմ գրեմս կը գնենք:

ՄԱՇԿԱՅ ԶՆԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆ

Տպ. Էջմիածնի, Եր. 11.

Պաշտօն Մայրագոյն Վարդապետաց է՝ ունիլով գոստումն վարդապետութեան և զգրտութիւն Հին և նոր աստուածային կառկարանաց, և զգոստութիւն խոստովանութեան ուղղափառ հաւատոյ ի Սուրբ Երրորդութիւնն և ի մարդկութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

առնել զբեմնասացութիւնս և ծագել ի ծագ անխափան քարոզել:

Եւ պատիւ սոցա մեծագոյն է քան զքորեպիոկոպոսին՝ որ չունիցի զՄայրագոյն վարդապետութեան գաւազանս:

Պարտ է՝ զի եղիցին իրբն զվէմա անշարժելիս ի դրանց զժոխոց.

և մի՛ թերութիւն ինչ ի հաւատոս՝ ի կարգս և ի կրօնս իւրեանց ունիցին. այլ և լինիլ հեզ և խոնարհ, և անձանձիր ուսուցանող, և տալ զանձն օրինակ ամենայն առաքինութեանց. զի զոր քարոզեալցեն՝ զնոյն պարտին լինքն կատարել նախ, ըստ տէրութեան քանին, ինչէ զայս գիտէք, ասէ, երանելի ես էք եթէ առնիցէք զայս: Եւ դարձեալ ասէ. Որ արտոցէ և ուսուցէ՝ նա մեծ կոչեացի յարքայութեան երկնից: Ապա թէ ոչ՝ մի զուցէ յամօ յարասցեն զարծի իւրեանց չլթանց, զի մի՛ ի խօսեկն՝ ասասցեն ժողովուրդքն ցնոտա, ընդէ՞ր զար ասէք ոչ ասնէք:

երկու քին միջև գտնուած ասարերու-
թիւնները յայտնի են, մա՛նաւանդ Վարդա-
պետական իշխանութեան հետ կապուած
արտաքին նշաններու վրայ, որոնց ըմբռ-
նումը սկզբունքով նոյն մնացած է, նոյնիսկ
գործադրութեան ձեւն ալ ընդհանրապէս
իկոյ մասին պիտի խօսինք ուրիշ թղթածով:

Ե.

1.- ՎԱՐԿԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԱՒԱՋԱՆԸ — 2.- ԻՐ ԶԵՒԸ
— 3.- ԻՐ ԽՈՐՀՐԱՆՏԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏԸ — 4.- ԳԱ-
ԽԱՋԱՆԻ ԶԵՒԶՈՒԹԵԱՆ ԱՍԵՆԸ ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ
— 5.- ՏՍԹԵՒՈՒ ՎԱՆՔԻՆ ԳԱՒԱՋԱՆԸ — 6.-
ԱՌՈՒ ԵՒ ԳՈՐԳ (ԽԱՆԶԵ):

1. — Գաւազանը նշանակ է իշխանու-
թեան, նոյնիսկ պարզ հովիւի ձեռքին մէջ,
Գաւազանը հոգեւոր իշխանութեան ալ նշա-
նակ է եկեղեցւոյ մէջ, և հոգեւոր իշխանը,
քառին թէ՛ իրական և թէ՛ այսրանական
իմաստով, հովիւն է իր հոգեւոր հօտին
ժողովուրդին:

Մովսիսականութեան մէջ կար գաւա-
զանք, որ մեծ դեր կատարած է Մովսէսի
և Անարեթի ձեռքին մէջ: Մովսէս, իբր
մարգարէ և ներշնչող, Անարեթ՝ իբր խօսող
և վարդապետող այդ ներշնչում տակ,
միշտ անբաժան էին իրենց գաւազաններէն:
Իայց մա՛ն գաւազան վաւերական չէր.
Անարեթին գաւազանը միայն ծաղկեցան (°)
պիտի րազմաթիւ գաւազաններու մէջ՝ որոնք
զրուհեան վկայութեան խորանը (Թիւք,
ժէ.): Իկոյ գաւազանը անշուշտ, մա՛նա-
ւանց այս գաւազանին ըմբռնումն էր որ
անշուշտ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ և
միշտ գործածուեցաւ և կը գործածուի իբր
նշանակ հոգեւոր իշխանութեան:

Եկեղեցւոյ հոգեւոր իշխանն է նկիսկու-
պաւը. հետեւաբար գաւազանն ալ, իբր նշա-
նակ հոգեւոր իշխանութեան, նկիսկուպոսը
միայն իրաւունք ունէր կրիւ. բայց որով-

հետեւ հոգեւոր իշխանութեան հակառակ մասը
կը կազմէ քարազօթիւնը կամ վարդապե-
տութիւնը, կանոն եղած է վարդապետնե-
րուն ալ առլ գաւազան կրիւն իրաւունքը՝
իբր նշանակ իրենց հոգեւոր իշխանութեան:
Եւ ստույգիւ, մենք տեսանք որ Սիւնեաց
Դպրոցին շնորհիւ ի՛նչ արժէք և նշանա-
կութիւն ունեցած է վարդապետութիւնը,
որ գաւազանի տուչութեան հետ կապուած,
այնքան զիջեցիկ քարծրութեան մը հաս-
ցուցած է Խօսքը, ինչպէս նաև Խօսողին
զիրքը՝ կոնստանդնուպական տառնաշնոր-
հաւմերով: Եւ խօսքին, Աստուծոյ խօսքին,
եղած այս յարգանքն ու պատկանածքը
Հայ եկեղեցւոյ մէջ՝ իրապէս նշանակալի
երևոյթ մըն է: Հակառակ այն իրողութեան
որ շատեր իրենք զիրենք արժանաւոր կար-
ծած են և կը կարծեն զեւ այդ խօսքին
թարգմանն ու իշխանը ըլլալ միանգամայն,
հակառակ այն իրողութեան որ վկայութեան
խորանին առջև քաղմաթիւ գաւազաններ
գրուած են, հակառակ նաև այն իրողու-
թեան որ օրէնս հովուի գաւազաններ ալ
ձեռք կ'առնէ Աստուած երբեմն (Ջաք. ԺԱ.
15), և ՈՒՎԻՆ կարեւորութիւնը խորապէս
ըմբռնուած է Հայ եկեղեցւոյ մէջ, և Գա-
ւազանի առընթիւնը, իր խորհրդապո-
րութեան շանկարմանքով, մշտնապէս յան-
գիտանութիւն մըն է այն բոլոր գանցա-
նութիւններուն և տնտաբերութիւններուն
դէմ՝ որոնց շնորհիւ գաւազաններ, պար-
զապէս տնտաբերութեան գործիքներ գար-
ծած, ոչ ծաղիկ ունին. ոչ ալ պտուղ:

2. — Խնչ ձեւ պէտք է ունենայ Հայ
Վարդապետին գաւազանը: — Դժբախտա-
բար հուսոտական ճշրբար օֆիսիւններ կը
պապին մեզ այս մասին, և դարձաւ Տա-
թեացին է որ ինչ ինչ տեղեկութիւններով
քիչ շատ հնութեան մը կը փոխադրէ մեզ:
Հայ եկեղեցւոյ մէջ հիմա գործածուած
գաւազաններու ուսումնասիրելով, երկու զըլ-
խաւոր և տիրով ձեւ կը գտնենք տառնց մէջ.
ա) Երկգլխեան օձաձեւ գաւազանը, և բ)
Մէկ գլխով օձաձեւ գաւազանը: Իկոնց տա-
ռաջինը վարդապետական գաւազան՝ իսկ
երկրորդը նկիսկուպաւսական գաւազան ա-
նունիւնով ծանօթ են: Կարելի չէ ըսել որ
այս երկու ձեւերն ալ սկիզբէն ի վեր հաւա-
սարապէս գործածական եղած ըլլան Հայ

(°) Եւ ահա դաւարեցաւ գաւազանն Անա-
րեթի ի տանն Ղեկայ, և արձակեաց շաւառիդ,
և ծաղկեաց ծաղիկ, և երեւցոյց ընկոյզ (նոյն
անոյ): — Եւսկ որ ի խորանէն բերին Մովսէս և
Անարեթ զգաւազանն ծաղկեալ, զի ի Սիւնէ
կից օրէնք, որ է յեկեղեցւոյ ամենայն իշխա-
նութիւն: Ի յայս միտա զվարդապետաց գաւա-
զան յեկեղեցւոյ ի գաւառ բերեմք զարդարեալն
(Գիրք Հարցմանց, եր. 382բ):

Եկեղեցւոյ մէջ՝ Առաջին ձեռք, աշխարհ
վարդապետականը, ամէնէն հին ձեռն է ան-
շուշտ, որովհետեւ Յոյն Եկեղեցւոյ մէջ ալ
տիրող ձեռն է այդ Իսկ ժիւոյը, որ ծանօթ
է Տաթևացւոյն, շատ ետքը ներառուած
է Հատին Եկեղեցիին, ժ.Ս. դարունը^(*)։

Վարդապետական գաւազանը, ըստ Տա-
թևացւոյն, խաչածեղ գլուխ պէտք է ու-
նենայ, և ստուգել երկգլխեան օձածն գա-
ւազանը իր ամբողջութեամբ խաչածն է.
թէն մեզ ժամանակակից արուեստը կը սիրէ
երկգլխեան օձածն գաւազանի երկու օձե-
րու գլուխները գատուած կէտին վրայ փոք-
րիկ գունդ մը՝ և գունդին վրայ խաչ մը
դնել։ Տաթևացւոյն նկարագրած գաւազանը
հաստ է եւ միակողմ, եւ ծայրէն սկսելով
կը հասնայ մինչեւ գլուխը, և ոչ թէ մեզ
ծանօթ գաւազաններուն պէն ծայրէ ի ծայր
նոյն հաստութիւնը ունի և միայն որածալը
կը վերջանայ։ Եթէ Տաթևացւոյն նկարա-
գրած ձեռք պատահական քան մը չէ, նշա-
նակիչ է ասոր հնախօսական բովանդակ-
ութեան մեզ ծանօթ վարդապետական գաւա-
զանի ձեռն ալ նոր չէ՝ գատելով Յոյն Եկե-
ղեցւոյ մէջ գործածուածէն, ինչպէս վերը
ակնարկեցինք։

Գաւազանին օձածն կերպարանքը բո-
լորովին հաւանական է որ Մովսէսի հրա-
շարի գաւազանին մէկ պատկերն ըլլայ։
Ստեփան Վրդ. Նազարեթեան, իր ձեռագիր
մէկ գործին մէջ (Երեւ. 87—93), պարզապէս
ցոյց տուած ըլլալու համար թէ Հայ Եկե-
ղեցին Յոյն Եկեղեցիէն չէ առած օձածն
գաւազանը, Վահագնի գրութիւն մէջ կը գտնէ
ասոր ծագումը՝ Վահագն, աստապիլական
երգերու համահաստ, վրէպներու հետ կըռ-
ուելով կը յաղթէ առանց. արդ, Նազա-
րեթեան Վահագնը կը բազմաթիւ Յունաց
Հերմէսին հետ, որ տարպէս ի մեզ Տիր՝ ճե-
պնթայ պատգամաւոր միծին Արամազդայ՝
կրկին օձերու կը հանդիպի երբեմն ըստ Վա-
հագնի և ձեռքի գաւազանաւ կը գտնէ
զանոնք յիրերոց՝ մինչ ընդ իրեարար կը մա-

քառէին. առ այս կրկին օձերէ գաւազան
գաւազան կը կրէ ի ձեռին՝ դաշնաց և խա-
ղապետական նշանակ։ Սոյն այս գաւազանն
Հայ և Յոյն Եկեղեցիաց մէջ քննարկէն
քաղուած . . . տարպէս զի չմտի ոք ի յու-
նականէն օտարամուտ համարել մեզ զայոյ։

Երկու պարագային ալ գաւազանի գոր-
ծածութիւնը, իբր նշանակ իշխանութեան՝
կրօնքի մէջ, շատ հին է, և մեզ համար
կարեւորն ալ այս է արդէն։

3. — Տեսնենք հիմա թէ Տաթևացին
Ինչ խորհրդանշական իմաստներ կը տեսնէ
վարդապետական գաւազանին վրայ։

Գաւազանը շատ մը խորհրդաւոր իմաստ-
ներ ունի. կ'ըսէ Գր. Տաթևացին. ա) Կը
նշանակէ իբրանութիւն, և այս յայտնի է
իր խաչածն գլխէն. որովհետեւ վարդապետի
գաւազանին գլուխը Կաթողիկոսի գաւազա-
նին պէս բոլոր (= գնդածն) չէ, որ կը նշա-
նակէ թէ Կաթողիկոսը իր բոլոր ազգին վրայ
հոգեւոր իշխանութիւն ունի։ Եպիսկոպոսի
գաւազանին պէս կեռ եւ միակուսի ալ չէ,
որ (Եպիսկոպոսը) միայն իր Վիճակին մէջ
կ'իշխէ։ Վարդապետին գաւազանը խաչածն
է, և այս կը ցուցնէ թէ անոր քարոզչիւն
իշխանութիւնը անսահման է, զի չորս կողմ
աշխարհի իշխէ, ի հաւատացեալս և յան-
հաւատս, ի քահանայս և յաշխարհականս,
յիկեղեցիս և յարտաքսո։ Բ) Կը նշանակէ
գործութիւն. զայս ցոյց կուտայ գաւազանին
ամուր և առկառն բուռը. «Եւ յայտ է զի
վարդապետն բանիւ և արդեամբ գորտւոր
լիցի և արի և աշխարհի ի մէջ թշնամեացո։
գ) Կը նշանակէ ուղղութիւն, զորս ցոյց կու-
տայ գաւազանին ուղիղ ըլլալը. «որով
յայտ է զի նախ ինքն ուղիղ լիցի, և ապա
զայլս ուղղեացնո։ Դ) Կը նշանակէ ճշմա-
րաստութիւն ճկարացո. զայս ալ ցոյց կու-
տայ գաւազանին ստուար (= հաստ) ըլլալը.
«որով յայտ է զի նեցուկ և հաստառութիւն
է տկարացեալ մարդկան։ Ե) Գաւազանը
կերպով մը կ'ուրբիւր առաջնորդ է. զայս
ցոյց կուտայ իր երկարութիւնը. վարդա-
պետն ալ երկար խօսքերով կ'առաջնորդէ
զի ճանապարհ երկնային կենացո։ Զ) Կը
նշանակէ խոցել եւ խեղդել. զայս ցոյց կու-
տայ գաւազանին ծայրի խրտուի. — Վարդա-
պետը պարտի ուսուցանել զհեղափոխու-

(*) Գաւազանի մասին տե՛ս Քննադատի միջ-
նակն Բառարանին մէջ (Հնգամսկ Օրացոյց, Երեւ.
100—106)։ Գաւազան բառը Այս յօդուածը հե-
տքը բազան է Քննադատի պատմական տե-
ղեկութիւններով աւանդական դիտողու-
թիւններով։

միշտ և հանապազողան է) կը նշանակէ խրատ եւ անվշտամբ, գոյա ցոյց կուտայ գաւազանի տեսանելը (= ոտուգործանութիւնը) այսինքն՝ որ հարկանէ զանքանս: Վարդապետն ալ խրատ եւ սատու ունի անպզտմեհութուն համար: ր) կը նշանակէ մխիթարութիւն եւ ժողովումն, ածրան հօտերու հովիւներուն ցուպերուն եւ գաւազաններուն պէս գոյա ցոյց կուտայ գաւազանին գլխուն կորացումը: Շարժ յայտ է զի ժողովեալ միութեան ըզվտացեալուն եւ գործողութիւնի պէս պէտքեր՝ անութեանց, յատով պահպան: ք) Գաւազանը սրբութեամբ օտար յամենայն ձեռացօ, եւ այս յատալ կուգայ իր ողորմ եւ քեթիւ ըլլալէն: Վարդապետին ալ պէտք չէ օժանդակել եւ զփութել ի հարցումն բանի: ալ ամենեկուն իսնորս եւ հնազանդ լինելու քաղցր բարութ կայլը: ծ) Գաւազանին գլուխը միջ բարձր է, եւ այս յամար ձեւաւոր: Վարդապետն ալ պէտք է որ միշտ իր գլուխը՝ այսինքն միտքը բարձր բռնէ գէպի Բիւստոս, եւ երբեք չխնայարհնէ: Շարժը եթէ խուն ինչ պիտայիք մտնել, որպէս վերջին ծայր գաւազանին: ժա) Գաւազանին գլուխը հասն է մօտ է իրեն, աւարտ ալ նորմ է եւ հնոյ իրմէ: Առ ալ կը նշանակէ որ ինքն՝ վարդապետը պէտք է կատարէ ծանր ու մեծ մեծ օրէնքները: Իսկ քիչն ու թեթեւը ուրիշներուն քարոզէ: ժբ) Ինչպէս որ գաւազանը ծայրին սկսելով հեղինակէ կը հասնուի, այսպէս՝ վարդապետն ալ պարտի օտարու սակաւ կրթել ի մեծաւ գոյնսն, աստիճաններով բարձր ելլելու պէս: ժգ) Գաւազանին ճիշդ մէջտեղն է բունը, հաւասարակշռութեամբ կեցը: ալ կը նշանակէ թէ վարդապետը պարտի գիտութիւնն ու արութիւնը հաւասարապէս ունենալ, թէ միջին ճամբուն պարտի հետեւի իր բոլոր գործերուն մէջ: ժզ) Գաւազանը վարդապետին ձեռքը կը տրուի: Իսկ ձեռքը կը նշանակէ գործ: այսինքն՝ իշխանութիւն կը տրուի իրեն գործելու: որովհետեւ խօսքը գործքով կը հաստատուի: ժզ) Վարդապետը գաւազանը միջ իր քով կ'ունենայ, ահաւապազ առ ինքն կրելն: Եւ ասի կը նշանակէ Բիւստոսի հետեւի իր խաչը ստեղծով, հոգեոր զինուորի պէս, եւն: Այսպէս, վարդապետն ալ այդ խորհրդանշանը (գաւազանը) միշտ իր ձեռքը պիտի ունենայ եւ

իր գործին վրայ պիտի մտածէ (Պետրոս Լաոն, էրես 168-169):

4. - Տեսանք որ գաւազանի տընդը թեւն արարողութիւնը լծորդուած է Գրիգորի ժամերգութեան վերջը եւ Առաջօրեանին սկիզբը: Գր. Տաթեակն ալ նպատաւոր է այս մասին: որովհետեւ Եփեսոսի Պետրոսի ժամերգութեան մէջ՝ աստեղծելից պատճառներով աշխատած է յատարանի այս խնդրը (Տա՛ Պետրոս Լաոն, էրես 167-168): Տաթեակն ասած խորհրդանշանը բացատրութեան հետեւ թեւն օտար չէ հետեւին թէ գաւազանի տընդը Պետրոսի ժամերգութեան մէջ կատարելու սովորութիւնը բաւական էր եւ այսինքն՝ ուղղակի Սրբեայ Դպրոցէն հլած նորութիւն մը չէ: Արդեւ, ինչպէս կը թուի մեզ. եթէ ուղղակի Սրբեայ Դպրոցին սահմանում կարգադրութիւն մը ըլլար ալ, Տաթեակն թաքտարութիւնները աւելի զբաւան եւ աւելի հասկնալի պիտի ըլլային, մինչ այն սնկեկտան իմն պատճառները, որոնք մեծ վարդապետին գրչով մեկնում եւ գրեթէ չեն յատարանի խնդրը: Այս տառներկնց պատճառներէն մի քանի նոր տառ կը բերենք՝ իր հետաքրքրական: ա) Արդեւ հետեւ Բիւստոս ըսած է: «Ձոր ստեղծ ձեզ ի խաւարի, ասացէք ի լոյս (Մատթ. Ժ. 27): որովհետեւ սերմերն ալ նախ հողին տակը կ'աճին եւ ետքը դուրս կը պտղաբերին: բ) Ըսողին եւ լսողներուն մաքրը գիշերը աւելի եւ կը հանդարտին զգայութեան խոճապներէն: Գեւա իշխանութիւն ունեցող վարդապետը պէտք է որ նորագոյն բաժանով մատուցակէ ազատցորդի իմաստ գիշերը: գ) Այս կենցաղը գիշեր է եւ վարդապետը չոյսն է այս կենսաբան: դ) Մեր հակապարտքն է խաւարը, այսինքն աստառն ու աշխարհը: անոնց պատերազմը մահաւոր գիշերը աստիճան կ'ըլլայ: ասոր համար գիշերուն այս ժամուն պէտք է պատրաստել վարդապետը: զ) Գիշերը տան մէջ ճրագ (լոյս) կը փոխենք, այսպէս վարդապետն ալ պէտք է միշտ վառ պահէ մտքին ճրագը իր մարմնի տան մէջ: Եւ ճրագն ալ չորս կերպով կը մարի: կա՛մ իւզը կը հատնի, կա՛մ հողմով, կա՛մ հողմով եւ կա՛մ ջրով: վարդապետին մտքին իւզը Ա. Գրոց

գիտութիւնն է, պարտի միշտ ասոր վրայ խորհիւ և խոկալ, արտաքին հոգեբու գէժ փսկի իր զգայարանները, ծուլութեան հոգէն գերծ՝ արի և արթուն ըլլալ, զիճու- թեան գէժ հոգիով ու մարմնով զսպիւ ինք- զինքը՝ է) Գիշերը հանկիստ է. որովհետեւ յոգնածը կը հանգչի և նոր այժ առած կը գործէ, վարդապետն ալ մեղքերով յոգ- նածները կը հանգչեցնէ և քարիք գործելու ոյժ կուտայ՝ ը) Գիշերն արտաքին սգեղ է և պոստսութիւն լուսոյ. և ի ներքոյ էութիւն է օդոյ. այսպէս և վարդապետն պարտ է լինել արտաքին սգեղ, սեւաքոյր եւ զոռ իմանդերձիւ եւ ի Երեմիայ օւնակացեալ լի՝ քնոհոգ հոգւոյն, եւ մի՛ կոկեալ եւ փերեւեհեալ զարդուք (Հմտ. անդ, Երեմ 170տ)։ ք) Որովհետեւ ասկիզն առաւ է՝ ի մէջ գիշերի, յորում կէտ արեգական սկսանի բարձրանալ ի վեր. և ի նմին ժամու տամք իշխանութիւն՝ ի յորում սկսանի յաւաստ- րիւ զարդարել (Խիւս պատճառները տե՛ս նոյն տեղ)։

Տաթևացւոյ քաջամարտութիւններուն հա- մեմատ, գաւազանի տըւչութիւնը իսկապէս գիշերը պէտք է կատարել, մանաւանդ կէս գիշերին, որուն սկսուածը ճիշդ արդի գի- տական կամ Եւրոպական հաշուով կ'որոշէ Տաթևացին. — Սրը կէս գիշերին կը սկսի թէև ստոյգ է որ Մաշտոցի մէջ Գիշերային ժամերգութեան լծորդուած է գաւազանի տըւչութեան կանոնը, քայց առ հասարակ շատե՛ց զաղրած է տառական ճշգրտութեամբ կատարուել իւրաքանչիւր ժամուն ժամիւ- գութեան. Այստեամենայնիւ, նկատի առնե- լով ժամանակի գործածութեան մասին տի- բով ըմբռնութիւնը և այն մեծ փոփոխու- թիւնները՝ որոնք նկատչեալ են ազգած կն մարդկային բարքերուն վրայ, որոնցմէ գերծ չէր կրնար մնալ նոյնիսկ Եկեղեցին, պէտք է ԳՆՂ ըլլալ՝ և ի՞նչ գաւազանի տըւչութիւնը Գիշերային ժամերգութեան լծորդուած կա- տարուի իբր յարգանք գեղեցիկ աւանգու- թեան մը՝ որու նշանակութիւնը դարձեալ մոթ կը մնայ Տաթևացւոյն անգիտասան իմն պատճառաբանութիւններէն ետքն ալ։

Արտադրուած Առաջ Շարաքերքէն, 1908
(Շարունակի՛ր՝ 12)

ԲՆՆՆՍԻՐԵԿԵՆ

ԳԻԼԳԱՍԷՇԻ ԴԻԻՑԱԶՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆԸ

Աստուրական բնագիրը

1. — Սիւրբութիւն՝ գրինիտան աղախինը, որ կը բնակի ծոգեղբը],
2. — (որ) կը բնակի [...].
3. — անոր համար կուժ մը շինեցին, անոր համար շինեցին [սակեղէն կաս- կատակաւ մը].
4. — ան ծածկուած է քողով մը և [...].
5. — Գիլգամէշ կու գայ անոր մօտ և [...].
6. — զգեստաւորուած է մորթով [...].
7. — ան ունի աստուածներու միւսը [իր մարմնին] մէջ,
8. — (քայց) զիշտ կայ [իր սրտին] մէջ.
9. — [իր] գէմքը [նման է] [մէկու մը], որ երկար ուղեւորութիւն է կատարած.
10. — գրինեման աղախինը կը զիտէ հեռուն.
11. — կ'ըսէ իր սրտին (և) [կը խօսի] (այս) խօսքերը.
12. — ինքն իրեն հետ [խորհրդակցելով]։
13. — քննկասկած, այս (մարդը) մար- դա[պան] մըն է ք,
14. — Ժբ կը յառաջանայ ան [...].
15. — Երբ գրինեման աղախինը գայն տե- սաւ, գոցեց [իր դուռը].
16. — գոցեց իր դուռը, փակելով գայն [նիկով մը].
17. — քայց ինքը՝ Գիլգամէշ լսեց [ձայ- ները],
18. — բարձրացուց իր սրա[ծայր ցուպը] և գետն[զեց(?) ...].
19. — Գիլգամէշ [ըսաւ] անոր՝ [գրինեման աղախնոյն].
20. — քի՛մ գրինեման աղախին, ի՞նչ տե- սար [գոցեցիր քու դուռը].
21. — որ գոցեցիր քու դուռը, [փակելով գայն նիկով մը].
22. — պիտի խորտակեմ [քու] դուռը [և փշ]րեմ [քու դուռը]։

Սիւնական մնացեալը գէշ կերպով փըշ- րուած է. քայց անոր մեծագոյն մասը կա- բիլի է վերականգնել Sp. 299 բեկորով և այս տախտակի յաջորդական սիւնակներով՝ S. Schott, ZA, XLII, 1934.

* *

1. — [Գրիգորմէջ ըսաւ անոր՝ գրինեաւն ազախնոյն] .
2. — ա[՛] ինչ Գրիգորմէջն եմք բռնեցի եւ սպաննեցի երկինքէն եկած ցուլը] .
3. — [ուպանեցի անտառի գէտը]
4. — [տապալեցի Քուժրարան, որ կ'ապրէր] մայրիւներու անտառին մէջ]
5. — [խոնակիրճերու մէջ սպաննեցի առիւծները]
6. — [Գրինեաւն ազախնը ըս]աւ [իրեն] Գրիգորմէջին .
7. — «[Եթէ դուն ես Գրիգորմէջը], որ սպաննեց [անտառի] գէտը .
8. — [տապալեցի Քուժրարան, որ կ'ապրէր մայրիւներու անտառին մէջ .
9. — սպաննեցիր առիւծները լեռնա[կիրճերու] մէջ] ,
10. — [բռնեցիր եւ] սպաննեցիր երկինքէն իջած ցուլը .
11. — [ինչո՞ւ այս]երկ [հիւսած են], գէտքդ վհատ է ,
12. — [ինչո՞ւ սիրտդ այսքան տրտում է], զիմադիծդ [պալար]աւած է ,
13. — [[ինչո՞ւ] վիշտ կայ] սրտիդ մէջ ,
14. — գէտքդ նման է [անոր որ հեռաւ որ ուղևորութիւն մըն է կատարած]
15. — [. . .] գէտքդ տաղուած է [ցուրտով եւ տաքով] ,
16. — [. . .] կը թափախտար ծաղկազարդ զրաշ :
17. — [Գրիգորմէջ ըսաւ անոր՝ գրինեաւն ազախնոյն]
18. — «[Ո՛վ գրինեաւն ազախնին, ինչո՞ւ պիտի չհիւսէին իմ այտերը (ե) իմ գէտքը չըլլար վհատ],
19. — [պիտի չտրամէր իմ սիրտը (ե) իմ գէտքը չգալարուէր],
20. — [վիշտ պիտի չըլլար իմ սրտին մէջ] ,
21. — [գէտքս պիտի չնմանէր անոր որ երկար ուղևորութիւն մըն է կատարած],
22. — [գէտքս չտաղուէր ցուրտէ եւ տաքէ],
23. — [ու չթափառէի . . . արծակազարդ զրաշ] .
24. — [իմ բարեկամս, իմ կրտսեր եղբայրը(?) , որ որսաց արծակազարդ ցիւղ (ե) յովազը տափառաւնի],
25. — [Էնկրդուն՝ իմ բարեկամը, իմ կրտսեր եղբայրը(?) , որ որսաց ցիւղ

արծակազարդ (ե) յովազը տափառաւնի],

26. — [մենք որ նուաճեցինք բոլոր խնչընդոտները եւ բարձրացանք լեռն ելլի]

ՍԻՒՆԱԿ ԵՐԿՐՈՐԳ

1. — [Որ բռնեցինք եւ սպաննեցինք երկինքի ցուլը] .
2. — [տապալեցինք Քուժրարան, որ կ'ապրէր մայրիւներու անտառին մէջ] ,
3. — [իմ բարեկամը, որուն կը սիրէի (այնքան) կաթողի կերպով. որ կրեց ինծի հետ բոլոր զրկանքները] ,
4. — [Էնկրդուն՝ իմ բարեկամը, որուն աչքան կաթողին (կերպով) կը սիրէի, որ կրեց ինծի հետ բոլոր զըրկանքները] ,
5. — [մարդկութեան ճակատագիրը անոր վրայ հասաւ] !
6. — [վեց ցերեկ եւ եօթ գիշեր տրտառուեցի անոր վրայ] ,
7. — [մինչեւ որ սրդը ինկաւ անոր գէտքին վրայ] .
8. — [վախցայ մահէն, ահա թէ ինչո՞ւ կը թափառիմ արծակազարդ զրաշ] . բարեկամիս պարագան [ծանրօրէն կը չնէր վրաս] .
9. — [այս պատճառով] կը թափառիմ [արծակազարդ] վրայ . [հեռաւ որ ուղևորութիւններով] .
11. — [Ի՞նչպէս կրնամ լս]ել [Ի՞նչպէս կրնամ հանդարտիլ]
12. — [իմ բարեկամը, զոր կը սիրէի] հոգի [վերած]ուած է . Էնկրդուն՝ իմ բարեկամը, զոր կը սիրէի, հոգի վերածուած է .
13. — [Ես ալ իրեն պէս] պիտի չքնանամ .
14. — [եւ չարթնամ] ցիւղս :
15. — [Գրիգորմէջ տակաւին] ըսաւ անոր՝ գրինեաւն ազախնոյն .
16. — «[Հիմա], ո՛վ գրինեաւն ազախն, ո՞րն է ուղիդ դէպի Ուտնապի[շտի]մը .
17. — [որո՞նք են] անոր ցուցանիշները, տուր ինծի, խնդրեմ, տուր ինծի անոր ցուցանիշները .
18. — եթէ կարելի է, պիտի կորեմ ծոզը .
19. — եթէ անկարելի է, պիտի թափառիմ արծակազարդ զրաշ :
20. — Գրինեաւն ազախնը ըսաւ անոր՝ Գրիգորմէջին .

21. — «Գիրգամիշ, ոչ ոք տակուին կարած է (ծովը),
 22. — և ով որ հին քրեական միջն հիմա հասած է, չէ կրցած կտրել ծովը.
 23. — արիասիրտ Շումաշը կը կտրէ ծովը, ռժ, բացի Շումաշէն, կը կտրէ (զայն).
 24. — դժուարին է անցքի վայրը (և) գժըն-
 դակագոյն՝ հոն տաղնորոցոց ճախրան.
 25. — և անոր միջև հն մահուան ջուրերը՝
 որոնք կ'արգիլեն անոր մերձեցումը.
 26. — ռիւր, Գիրգամիշ, պիտի կտրես ծովը.
 27. — երբ հասնիս մահուան ջուրերը, ի՞նչ պիտի ընես.
 28. — Գիրգամիշ, կայ Ուրշանարին՝ մա-
 կուկավորը Ռանապիշտի.
 29. — անոր մօտն են Քուրեքեճ Ուտրկա-
 ճերը⁽⁸⁷⁾. անտառին մէջ կը ժողովէ
 ուննու⁽⁸⁸⁾ օձեր.
 30. — թող [ւ]ն տեսնէ քու գէմքը.
 31. — [նիջ կարելի է. անոր հետ կտրէ.
 եթէ անկարելի է, վերագործիր.
 32. — Երբ [Գիրգամիշ] լսեց ասիկա
 33. — [առաւ տա]պարը ի [բ ձեռքը].
 34. — [քաշեց դաշոյնը իր գօտիէն]. սպըր-
 դեցաւ (անտառին) մէջ և անոնց
 մօտ դնաց.
 35. — [նետի մը պէտ(?) ին]չաւ անոնց միջև.
 36. — [վնացեալը չտաքազանց հատուածա-
 կան՝ թարգմանութեան համար]:

Ս Ի Ո Ն Ա Ե Ր Ր Ո Ր Գ

1. — Ուրշանարին անոր ըսաւ՝ Գիրգամիշ-
 չին].
 2. — Վինչու՞ն քու այտերը հիւծած են
 [քու գէմքն է] ակն[կար].
 3. — քու սիրտն է (այնքան) արտում,
 [քու գէմքն է (այնքան) գալարուն].
 4. — [ինչո՞ւ] վիշտ կայ [քու սրտին] մէջ.
 5. — [քու գէմքը նման է անոր] որ եր-
 կար ուղեորու թիւն մըն է կատարած.
 6. — [քու գէմքը տալ]ուած ցուրտէն և
 տաքէն.
 7. — [ինչո՞ւ ... կը թափա]ռիս [արձա-
 կադաշտի վրայ].
 8. — [Գիրգամիշ] ըսաւ [անոր]՝ [Ուրշա-
 նարին].

9. — «[Ուրշանարին, ինչո՞ւ պիտի չհիւ-
 ծէին իմ այտ]երը, իմ գէմքը [չվը-
 նատէր],
 10. — [սիր]տս [չտ]րէր. [գէմքս] չգա-
 լարուէր.
 11. — Վիշտ [չըլար] [իմ սրտին] մէջ.
 12. — [չնմանէր իմ] գէմ[քը] անոր, որ
 երկար ուղեորութիւն մըն է կատա-
 րած].
 13. — [գէմքս] չտալ[ուէր] ցուրտէ և
 տաքէ].
 14. — [և ... չթափառէի արձակադաշտի
 վրայ].
 15. — [իմ բարեկամը, իմ կրտսեր եղ-
 բայրը(?), որ որսաց ցիւղ տափաս-
 տանի (և) յովազը արձակադաշտի],
 16. — [էնկիզուէն, իմ բարեկամը, իմ
 կրտսեր եղբայրը(?), որ որսաց ցիւղ
 տափաստանի (և) յովազը արձակա-
 դաշտի].
 17. — [մեք որ նուաճեցինք բոլոր (զըժ-
 ուարութիւնները) և բարձրացանք
 լեռները].
 18. — [բանեցինք և ապանեցինք երկնքի
 ցուլը].
 19. — [ապալեցինք Քուրմարան, որ կ'ապ-
 րէր մայրիներու անտառին մէջ],
 20. — բարեկամս, [զոր այնքան կը սիրէի
 կաթոգին կերպով. որ կրեց ինծի
 հետ բոլոր զրկանքները],
 21. — էնկիզուէն՝ իմ բարեկամը, զոր այն-
 քան կաթոգին կերպով կը սիրէի, որ
 կրեց ինծի հետ բոլոր զրկանքները],
 22. — [մարդկութեան ճակատագրերը] հա-
 սաւ [անոր] վրայ.
 23. — վեց ցերեկ [և եօթ գիշեր արտաս-
 տեցի անոր վրայ].
 24. — ինչն [որ որդը ինկաւ գէմքէն].
 25. — վախ[ցայ] ... և մահէն վախցայ,
 ասա թէ ինչո՞ւ կը թափառի արձա-
 կադաշտի վրայ].
 26. — [բարեկամիս] հարցը ծանր կը կշռէ
 վրաս].
 27. — այս պատճառաւ [կը թափառ]իմ
 [արձակադաշտի վրայ. էնկիզուէն՝
 բարեկամիս պարագան ծանրօրէն կը
 կռւէ վրաս].
 28. — [ուստի] հեռունները [կը թափառ]իմ
 արձակադաշտի վրայ].
 29. — ի՞նչպէս կ'ունամ լո[ւն]?, ի՞նչպէս
 կ'ունամ հանգաբախ].

(87) Տես Ancient Near Eastern Texts, James B. Pritchard, էջ 91.

(88) Նոյն, անգ.

30. — բարեկամս, զոր կը սիրէի, [հոգի վերա]ծնւած է.
31. — ես (ալ), իրեն նման, պիտի չքնա-
[նամք և չարթննամ ցմրելով]:
32. — Գիւլգամէշ (տակաւին) ըսաւ անոր՝
[Ուրշանաբիին].
33. — «Հիմա, Ուրշանաբի, ո՞րն [է ուղիւն
դէպի Ուտնապիշտիւմ].
34. — որո՞նք են անոր ցուցանիշերը, տուր
ինծի, ո՛հ, տուր ինծի [անոր ցու-
ցանիշերը].
35. — եթէ կարելի է՝ ծովը պիտի կտրեմ,
(բայց) եթէ անկարելի է՝ [պիտի
թափառիմ արծապաղաշտի վրայ]:
36. — Ուրշանաբին ըսաւ անոր՝ [Գիւլգա-
մէշ]ին.
37. — ռՔու ձեռքերը, ո՞վ Գիւլգամէշ, քեզի
արգելք հանդիսացան [քու ծովը
կտրելուն].
38. — (որովհետեւ) քանդեցիր Քարեղեկ
Աւարկանքերը ...
39. — Քարեղէն Աւարկանքերը փնայած են,
... Ուրնուն չէ ...
40. — Առ տապարը [քու ձեռքը], ո՞վ
Գիւլգամէշ,
41. — իջիր անտառն և [կտրէ հարիւր քսան]
ծող, իւրաքանչիւրը վաթսուն կան-
գուն,
42. — դիր կուպր և օղամանեակներ⁽⁸⁹⁾ բերո՛ւ,
43. — երբ Գիւլգամէշ [լսեց] ասիկա,
44. — տուաւ տապարը իր ձեռքը, [քաշեց
[սուրը իր գոտիէն],
45. — իջաւ անտառ և [կտրեց հարիւր
քսան] ծողեր, իւրաքանչիւրը վաթ-
սուն կանգուն,
46. — դրաւ կուպր և օղամանեակներ բերաւ,
47. — Գիւլգամէշ և Ուրշանաբի (ապա)
[նաւ] մտան.
48. — նաւը արծապիցին ուղիքներու վրայ
և [օրացան].
49. — երբորդ օրը իրենց ուղևորութիւնը
նոյնն էր ամսուայ մը և տասնըհինգ
օրուայ (ուղևորութիւնն),
50. — Այսպէս, Ուրշանաբի հառաւ [մահ]-
դաւայ ջուրերը:

ՍԻՒՆԱԿ ԶՈՐՐՈՐԴ

1. — Ուրշանաբի [ըսաւ] անոր՝ [Գիւլգա-
մէշ]ին.
2. — Քեանապրէ, Գիւլգամէշ, [առ ձող մը],
3. — (բայց) ձեռքդ թող չգպնայ մահուայ
ջուրերուն [...]:
4. — Գիւլգամէշ, առ երկրորդ, երրորդ և
չորրորդ ձող մը.
5. — Գիւլգամէշ, առ հինգերորդ, վեցե-
րորդ և եօթներորդ ձող մը.
6. — Գիւլգամէշ, առ ութերորդ, իննե-
րորդ և տասներորդ ձող մը.
7. — Գիւլգամէշ, առ տասնըմէկերորդ (և)
տասներկուերորդ ձող մը:
8. — Հարիւր և քսան (անգամ մղելով),
Գիւլգամէշ սպառած էր ձողերը:
9. — Քուկից իր մէջքը ... [...].
10. — Գիւլգամէշ հանեց [իր] գգեստները
[...],
11. — իր ձեռքերով բարձրացուց առա-
գասը,
12. — Ուտնապիշտիւմ հոռուն կը գիտէ.
13. — Կըսէ իր օրտին (և) [կը խօսի] (այս)
խօսքերը.
14. — [հիր կը խորհրդակցի] ինքնիրեն հետ.
15. — Քիւնու հաւուն [Քարեղեկ Աւար-
կանքերը] քանդուած են.
16. — և մէկը որ անոր տէրը չէ կը նա-
ւարկէ [անոր վրայ].
17. — մարդը որ կու գայ իմիններէն չէ ...
[...].
18. — նայեցայ, բայց ոչ ... [...].
19. — նայեցայ, բայց ոչ ... [...].
20. — նայեցայ, բայց ... [...].

Սիւնակին մնացեալ մասը փշրուած է,
Գիւլգամէշ կը հանդիպի Ուտնապիշտիւմին,
որ իրեն կ'ուղղէ նոյն հարցումները զորս
գինեռան աղախին Սիւնակին և Ուրշանաբի
մականկաժարը ուղղած էին իրեն: Գիւլգա-
մէշ կը պատասխանէ Ուտնապիշտիւմին նոյն
խօսքերով: —

[Գիւլգամէշ ըսաւ անոր՝ Ուտնապիշտի-
ւմին].

«[Ուտնապիշտիւմ, իմ այտերը պիտի
չհրծէին (և) իմ դէմքը չվհատէր]. ...

ԱՆՈՒՇԱՆԻՆ, ՎՐԴ. ԶՂԱՅԻՆԻՆ

(Ծարուհակեղի՝ 14)

(89) Տես վերախնդրու աղբիւրը, էջ 92:

ԻՄԵՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Է. ՈՒԱՅԹԵՔԸՐ

Յեսուքիւններ Յիւզեբի Մասիս

և

Փաստեր Աստուծոյ Դոյութեան

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

ԼԱՅՊՆԻՅԻ ՅԱՐՁԱԿՈՒՄԸ
ՆԵՒՏՈՂԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՅ

Մտածումը թէ Աստուած պէտք է մտնէր դրութեան մը մէջ որուն առաջին յղացքներն են միջոցը, ժամանակը եւ նիւթը, յարձակում կրեց Լայպնիցի կողմէ, որ ամբողջովին կը մերժէր բացարձակ միջոցի մը կամ ժամանակի մը վարդապետութիւնը, միջոցի մը եւ ժամանակի մը՝ որոնք ունենային մեր մտածողութենէն դուրս գոյութիւն մը եւ կը պնդէր թէ միջոցը մտային էութիւն մըն է, կարգ մը, ըստ որում շարունակ են կացութիւնները, իսկ ժամանակը՝ յարդրականութեան կարգ մը: Նեւտոնի դէմ իր փաստարկութիւնը կրնայ ներկայացուիլ հետեւեալ կերպով. ահառան ընթացքին, ժամացոյցները մէկ ժամ առաջ են Կրիստիւի ժամանակին բաղդատմամբ: Այս իրողութիւնը սակայն որեւէ ճշդում չի ստանար կեանքի սովորական դիպուածներէն, քանի որ շոգեկառքերու, գրասենեակներու, ճաշերու եւյն, ժամանակացոյցները նոյն յարաբերութիւնը կը պահեն իրարու միջեւ. փոփոխութեան իրազեկ ըլլալու համար պէտք է դիմել բանի մը, որ չի հպատակիր երեսփոխանական ժողովի հրամանագրին՝ որ կը ճշդէ ամառնային ժամը:

օրինակի համար՝ արեւամուտի պահը: Ենթադրենք պահ մը որ կարիլի ըլլայ ստիպել երկնային մարմինները որ յարմարին շմառնային ժամուան, մեր ժամացոյցներուն հետ, նոյն օրը. այն ատեն բացարձակապէս անկարելի կ'ըլլայ որեւէ կերպով ճշդել թէ ո՞ր ժամանակացոյցին կը հետեւին: Միակ վկայութիւնը պիտի գար այն ատեն յիշողութենէն, յիշատակովը քսաներեք ժամ ունեցող օրուան, այն օրուան՝ ուր ժամացոյցները մէկ ժամ առաջ տարուեցան: Երեւակայենք հիմա որ այդ օրը անցեալին մէջ կը հասնի մինչեւ արարչագործութեան օրը: Այն ատենէն սկսեալ, տարբերութիւն մը գոյութիւն պիտի ունենա՞ր երկու դրութիւններուն միջեւ: Եւ կամ, նոյն խնդիրը բանաձեւելու համար տարբեր ձեւով, որեւէ իմաստ ունի՞ ըսել որ Աստուած կրնար երկիրը ստեղծել մէկ ժամ աւելի կանուխ: Նեւտոն կը պատասխանէ ԱՅՈ. Լայպնից՝ ՈՉ: Մեզի կը մնայ մեր գաղափարը կազմել այս մասին:

Լայպնիցի կողմէ բանաձեւուած ուրիշ քննադատութիւն մը Նեւտոնի դէմ, կը վերաբերէր այժի յղացքին, «Սկզբունքներու» առիւնքութեան, որ ձգողութեան պարագային պատկերացուած էր իրրեւ հեռուէն գործող: Որդ, «ոյժ»ը, իր կայունական իմաստով, ինչպէս օրինակ երբ կը խօսուի «լիտոր» մը գործադրած ոյժի» մասին, դասակարգելու ընտանի գաղափար մըն էր. ասոնց բնագիտութիւնը կը պարունակէր ինչ որ կը կոչէին ծանրագիտութիւն, որ կը զբաղէր նիւթերով, ինչպէս լծակի հաւասարակշռութեան օրէնքը եւ հակած մակերեսի մը վրայ զետեղուած մարմնի երեւութական կշիռը: Բայց ոյժերու շարժումային յարաբերութիւնները անձանօթ էին Միջին Դարուն եւ առաջին անգամ ըլլալով բանաձեւուեցան Նեւտոնի «Սկզբունքներ»-ին շարժումի երկրորդ օրէնքին մէջ, որ ոյժը հաւասար կը նկատէ զանգուածի եւ արագացումի բազմապատկութեան: Լայպնից միւր ժեզ գաղափարը իր ամբողջութեամբ. «Ուժանք, գրեց ան, սկսած են ոյժերու անուանին տակ վերականգնացնել դասականներու բաժնի ուսկները, որոնք մեզ միայն ետ կը տանին, խաւարներու թագաւորութեան մէջ»:

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

ԶԳՈՂՈՒԹԵԱՆՆ ՕՐԵՆԵՔԸ
ԵՒ ԿԻՆԳԵՐԻՈՒՄ ՈՒՂԻՒՆՆԵՐԸ

Բնութեան նոր դիմագիծը, յայտնաբերուած ծագողութեան օրէնքի գիւտով նեւտոնի կողմէ, անհրաժեշտ ըրաւ որոշ ճշգրտմանք Ս. Թովմայի «Ինկերտոգ Ուլիսի» ներկայացման ձեւին մէջ, փաստարկութիւն՝ որ հետեւցուած էր իրերու կառավարութեանէն: Որովհետեւ Խովմաս Ագուինացին, ընդունած ըլլալով Արիստոտէլեան բնագիտութիւնը եւ տիեզերագիտութիւնը, իր առջեւ ունէր պատկերը երկնային մարմիններու՝ շարժուած ուղղակի իմացականութիւններով, որոնց շարժումներու համեմատութիւնը եւ սքանչելի ճշգրտութիւնը կը նմանէր նետածիգի մը պարտադրած շարժումին նետին վրայ եւ կը մտնէր բնականաբար «կառավարութիւն» բնորոշումին մէջ: Զգողութեան տեսութիւնը այժմ կը հայթայթէր մոլորակներու ընթացքին ամբողջական յատկանշումը եւ ցոյց կու տար նոյնիսկ միջոցը զայն գուշակելու ապագայի ըլոր ժամանակներուն համար, այնպէս որ շարժումի մը գաղափարը, որ կրնար ուղղութիւն ստանալ կամքի տէր իմացականութիւններէ — այն անորոշ յետին մտածումով թէ այդ կամքը կրնար ըլլալ ազատ եւ նոյնիսկ կամայական —, պէտք եղաւ լքել: Մինչդեռ այս իրողութիւնը կրնար որոշ վերաճողութիւններ պահանջել Ս. Թովմայի տրամաբանութիւններու եզրաբանութեան մէջ, փաստարկութիւնը ինքնին, ընդհանրապէս, յստակօրէն զօրացած դուրս կու գար եւ ոչ տկարացած. անոր էական նպատակն էր իրապէս ցոյց տալ որ երեւոյթները կը շփոթանան միտքի մը գործունէութիւնը տիեզերքին մէջ: Սրդ, բնութեան օրէնքները պատճառները չեն, այլ վկաններ կարգապահութեան. եւ ծագողութեան օրէնքը — մաթեմատիկական ընդհանրացում մը, որ միայն մտային մակարդակին վրայ գոյութիւն ունի — աւելի յստակօրէն կը վկայէ ի նպաստ միտքի մը, շատ աւելի յստակօրէն քան ինչ որ րրին երբեք վարկածային իմացականութիւնները:

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

ՆԵՒՏՈՆԵԱՆ
ՆԱԽԱՍԱՀՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Նեւտոնեան բնագիտութեան մէջ, մասնակցներու արագութեան տարբերութիւնները կու գան ոյժերէ՝ որոնք կը գործեն մասնիկներու զոյգերու միջեւ, իւրաքանչիւր զոյգի երկու անդամները ըլլալով, ըստ Նեւտոնի շարժման երրորդ օրէնքին, հաւասար եւ ներհակ: Սոյն տեսութեան առաջին զարգացումներուն ընթացքին առաջ բերուած ոյժերն էին ծագողութեան ոյժը եւ ներդաշնակող ոյժերը, որոնք կը միացնեն իրարու մասնիկներու միացողներ, իրրեւ ամուր մարմիններ. սակայն դրութիւնը տեղ կը ձգէր տարբեր ոյժերու յաւելումի մը, ինչպէս ելեքտրական եւ մագնիսական հրեւոյթներու արտադրած ոյժերը: Նեւտոն ցոյց տուաւ թէ ի՛նչպէս ծանօթ յարաբերութիւնները ոյժերու եւ արագացումներու միջեւ՝ կարելի կ'ընէին հաստատումը հաւասարումներու, որոնք կը ծառայեն չափելու շարժումը: Այս ըլլորը կ'ենթադրէ բնականաբար որ ճշգրիտ նախասահմանութիւն մը կը կառավարէ դասական բնագիտութեան ամբողջ մարզը: Նախասահմանութիւնը նոր բան մը չէր, որովհետեւ Արիստոտէլ-դասական դրութիւնը ինքն ալ նախասահմանական էր. սակայն Նեւտոնեան եւ Արիստոտէլեան նախասահմանականութիւններուն միջեւ կային կարեւոր տարբերութիւններ: Արիստոտէլի համար, երկրային շարժումներու բացատրութիւնը պէտք էր փնտռել աւելի անդին, նայելով երկնային մարմիններու վեց եւ կանոնաւոր շարժումներուն, եւ աւելի անդին տակաւին՝ նայելով Աստուծոյ, անշարժ շարժիչ եւ գերագոյն ծագում ամէն պատահածներուն. եւ ասիկա ոչ միայն նիւթական՝ այլեւ իմացական աշխարհին մէջ: Նեւտոնեան բնագիտութեան մէջ, ընդհանրապէս, նիւթական աշխարհը նկատուած է իրրեւ ինքն իր վրայ փակ աշխարհ մը, որուն եղաշրջումը կախում ունի միայն իր սկզբնական վիճակէն: Նեւտոնի աշակերտին հումար աւելի դժուար է անշուշտ դուրս գալ այս փակ դրութենէն, որ, ի վերջոյ, տիեզերքի մէկ հատուածը միայն կը ներկայացնէ եւ հաս-

նիլ այս դրուժնեէն դուրս՝ Աստուծոյ մը, մինչդեռ աւելի դիւրին էր Ս. Թովմայի համար հասցնել Աստուծոյ, բաց դուրս-թեամբը Արիստոտէլեան քնադիտութեան՝ որ կը պարփակէր ամբողջ տիեզերքը եւ քնականաբար կը յանգէր Աստուծոյ: Երբ Ս. Թովմայի փաստերը նոր դիտութեան մարզին մէջ փոխադրելու հարցը ծագեցաւ, թելադրուեցաւ, ինչպէս քաջատեղեցիք վերեւ, որ այս դժուարութիւնը, ինչպէս քաջ մաթիւ ռիդներ, կրնային լուծուիլ՝ վեր առնելով այն փաստը որ հինգ փաստերը զուտ քնազանցական են եւ անկախ՝ արտաքին աշխարհի մասին մեր ունեցած իմացումներու փոփոխութիւնէն. սակայն վերեւ թուեցինք արդէն պատճառները, որոնք կը հետաքննեն այս լուծումը եւ վերջականօրէն կը հերքեն զայն. արդէն այսպիսի լուծում մը կը դաւաճանէ Ս. Թովմայի հիմնական մտադրութեան որ էր բնութենէն բարձրանալ Աստուծոյ:

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

ՊԱՏՃԱՌԱԿԱՆ ՆՈՒԹԵՒՆՆ. ՕՐԵՆՔԸ

Նեւտոնականութիւնը, ինչպէս Արիստոտէլականութիւնը, կը ջանայ հասկնալ աշխարհը, հետեւելով դէպքերու իրարու հետ ունեցած կապին եւ այս՝ դասաւորելով մեր փորձառութիւնները պատճառի եւ հետեւանքի ստորոգութեան համաձայն, գտնելով իւրաքանչիւր երեւոյթի նախապատճառ գործոնները եւ նախնականները: Հաւատում մը թէ այս կապը տիեզերական է, թէ ոչինչ կը պատահի առանց պատճառի. այս է ահա պատճառականութեան օրէնքը:

ԺԷ. դարուն, Արիստոտէլականութեան հետ տեղի ունեցած խզումի առեւ, Արիստոտէլի չորս պատճառները մէկ կողմ ձգուեցան միացեալին հետ: Տէրաթիի՝ յաւակնութիւնը թէ տուելք ինծի նիւթ եւ շարժում եւ ես տիեզերքը կը կառուցանեմ», համարժէք էր կերպական պատճառի յաջքի մերժումին. եւ ոչ մէկը արդի փիլիսոփաներէն չփորձեց զարգացնել Արիստոտէլեան վարդապետութիւնը, այսօր մեր տրամադրութեան տակ գտնուող բնութեան աւելի ամբողջական գիտութեան լոյսին տակ: Եթէ Արիստոտէլ կամ Ս. Թովմայի ողջ ըլ-

լային անկասկած որ իրենց ընծայուած այս պարտականութեան բարձրութեան վրայ պիտի ըլլային եւ օգտուած՝ այս սքանչելի առիթէն: Սակայն անոնց յաջորդները ոչինչ ըրին եւ թոյլ տուին որ անոնց ձեւը այս ինդիրը մշակելու քարանայ իր միջնադարեան կերպին մէջ գրութէ. անոնցմէ շատերը կը մոնէին շարքին մէջ այն տեսակէտին՝ որ քանի քնազանցութիւնը հիմնուած է աբսորբի հաստատումներու վրայ, ոչինչ ունէր սորվելիք արտաքին աշխարհի կապակցութենէն: Մինչդեռ քնազէտները, բոլորովին անգիտանալով Արիստոտէլականութիւնը եւ փիլիսոփայելով առանց որեւէ գիտակցութեան, սկսան կառուցանել ինչ որ կը համապատասխանէ պատճառականութեան նոր քնազանցութեան մը. այս կողմն է որ պէտք է դարձնենք հիմա մեր ուշադրութիւնը:

Այսպէս համար, մէկդի նետեցին նիւթական, կերպական եւ վախճանական պատճառները — որոնց մասին շատերը իրականին մէջ լսած անգամ չլին — եւ առին պատճառ բառը նշանակելու համար ինչ որ Արիստոտէլ կոչած էր գործոն պատճառ: Կարելի էր այս պատճառը ներկայացնել իբրեւ շարժական ոյժ մը, որ կը գործէ մասնիկի մը տուեալ որոշ կէտի մը վրայ: Սակայն Նեւտոնի գտած ձգողութեան օրէնքով, հայեցակէտը յափով մը փոխուեցաւ. արդարեւ, Նեւտոնի ձգողութեան ամենէն աջատու յատկանիշը փոխադարձ ազդեցութիւնն էր ըլլալուն մէջ է. երկու մասնիկները կ'ազդեն մէկը միւսին վրայ եւ ճիշդ նոյն կերպով: Այսպէս, ոյժի գաղափարը հետզհետէ տեղի տուաւ մասնիկներու ամբողջութեան մը միջուորումի, փոխադարձ ազդեցութեան եւ ազդական զօրութեան գաղափարներուն. եւ փոխանակ նկատի առնելու պարզ մարմիններ՝ ենթարկուած ոյժերու, մաթեմատիկոս քնազէտներ զարգացուցին տեսութիւններ ինչպէս Հակոբ-ժիլը՝ շարժաբանութեան մէջ, որուն մէջ կը ստացուին մաթեմատիկական հաւասարումներ, կարող՝ մարմիններու ամբողջ դրութեան մը ապագան գուշակելու միեւնոյն առեւ, առանց որեւէ կերպով միջուորութեան առիթ տալու ոյժի եւ պատճառի գաղափարներուն: Հակումը դէպի այս

այս ուղղութիւնը իր զագաթնակէտին հասաւ 1915ին, երբ գերմանացի մաթեմատիկոս Տափոտ Հիլպէր տր Կոթթիինկէն ցոյց տուաւ որ բնագիտական բոլոր երեւոյթները — ձգողականութեան, ելեքտրականութեան... — տիեզերքին մէջ, կրնան գուշակուիլ մեկնելով ճանաչումէն միակ ստիւգերի հպատակումի մը, ինչպէս կը կոչէր զայն ինք, առանց որ պէտք ուլայ յիշատակել բաներ, ինչպէս ոյժեր կամ փոխադարձ ազդեցութիւններ մարմիններու միջեւ, որոնք կը կազմեն տիեզերքը: Անշուշտ իրերու յարաբերութեանց վրայ ազդող պատճառական կապի որ զազափարը այսպէսով ամբողջովին անհետացաւ եւ անոր տեղ մտաւ ամբողջ գոյութիւնը կառավարող պարզ էութեան մը զազափարը: Այս բոլորը շատ հեռու չէ Մալլարանշի հին վարձապետութիւնէն, փիլիսոփաներու կողմէ առ հասարակ պատեհականութիւն կոչուած եւ որ կը պնդէր թէ ստեղծուած բաները իրենց յատուկ գործունէութիւն չունին այլ առիթներ են միայն աստուածային գործունէութեան յայտնումին. միակ փոփոխութիւն ըլլալով որ բնագիտական իրենք իրենց հաշուոյն յայտնագործած քննականութեան մէջ՝ Աստուծոյ յիշատակութիւն չկայ. Աստուած փոխարինուած է մաթեմատիքական ըստմիջ չափանիշով մը:

Ինչպէս իրականութեան կ'արտաբայուէր բնագիտութիւնէն, պատճառականութեան օրէնքները այնպէս կը կրէր յեղափոխական այլակերպում մը: Դասական մը պիտի բանաձեւէր զայն թերեւս հետեւեալ կերպով. Սկզբնական կամ պատահական էակ մը կ'ենթադրէ անկախութեան գործոն պատճառ մը. այսինքն ինչ որ գոյութեան կու գայ՝ կ'ենթադրէ անպայման բան մը կամ մէկը որ զինք գոյութեան կը բերէ: Կ'ուս Խմայականութեան Քիսմատականութեան իր երկրորդ հրատարակութեան մէջ Բանթ կ'որոշէրէ հետեւեալ ձեւը. Բոլոր փոփոխութիւնները յառաջ կու գան պատճառ — հետեւանքի օրէնքին համաձայն:

Արդի փիլիսոփաները բանալէճ ունեցած են հասկնալու համար թէ արդեօք պատճառականութեան օրէնքը գիտարանական արբիժմ մըն է եւ իրականին մէջ՝ ամէն գիտական ճանաչողութեան համար անհրաժեշտ ենթադրութիւն մը — ինչ որ է Բանթի տեսակէտը — կամ թէ փորձառու-

թիւնէն հանուած մակարիբութիւն մը. արդիւնք՝ նմանօրէն կրկնուած սովորական իրողութիւններու քննարկութեան — ինչ որ տեսակէտն է Հիլմի. Յամմանայ ղէպ, դժուար է մտածել որ օրէնքին երեւէ բանաձեւ մը իմաստ մը ունենայ որքան ատեն որ պատճառ բառը չէ սահմանուած. կամ այլ բառերով՝ որոնց իմաստը ծանօթ է, եւ կամ քննարկութեան ձեւով մը՝ որ լալատականշուած ըլլայ եւ արդիւնքի հասնելու կարելիութիւնը սեննայ. Ինչպէստեղ, առանց մտնելու այս բանալէճին մէջ, կապուած մնացին կառիքի նախաստեղծան յազգքին, իրենց էնպէս կարեւոր պարունակութիւնը պատճառականութեան գաղափարին՝ իրենց գիտութեան աւելնելութեամբ: Ասոր հետեւանքով, անոնք ամբողջացուցին օրէնքը, ներմուծելով անոր մէջ երկու նոր զազափարներ, որոնք են. նախ թէ՛ երբ արդիւնք մը բնագիտական է, անոր պատճառը զայն կանխող երեւոյթ մըն է, զոր բնագիտական նկարագրով, եւ երկրորդ՝ թէ երկու երեւոյթներուն չափուելու առակ քննականութեան միջեւ եղած յարաբերութիւնը կրնայ արտայայտուիլ մաթեմատիքական բանաձեւով: Այսուհետեւ օրէնքը կրնար արտայայտուիլ հետեւեալ ձեւով. —

Բնագիտական տիեզերքը փակ դրութիւն մըն է, որուն փոփոխութիւններուն յաջորդութիւնը ժամանակին մէջ ամբողջովին նախատեսելի է, գոնէ սկզբունքով:

Եթէ հաշտի մէջ մտցուի լոյսի տարածման սահմանաւոր արագութիւնը որ մեծագոյն կարելի արագութիւնն է բնագիտական որեւէ ազդեցութեան փոխանցումին, դասական բնագիտութեան հիմնական սկզբունքը կրնայ ի վերջոյ բանաձեւուիլ այսպէս. —

Կարելի է նախատեսել բնագիտական պայմանները Կէտի մը մէջ եւ ժ վայրկեանին, երբ ծանօթ ըլլան բնագիտական պայմանները ժՕ նախորդ վայրկեանին, միւրոյի բոլոր կէտերուն մէջ՝ որոնց հետեւութիւնը Կ կէտէն աւելի չէ քան Կ/Ժ-ժՕ, ուր Գ կը ներկայացնէ լոյսին արագութիւնը:

Կարելի է ասիկա կոչել պատճառականութեան Նեւտոնեան ըմբռնումը: Այս բանաձեւումը շատ աւելի ճշգրիտ է քան փիլիսոփաներու տուած որեւէ բանաձեւում պատճառականութեան օրէնքի մասին:

Խրդմ. ՇԱՀԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի՝ 13)

ՏՈՄԱՐ ԵՒ ՏՕՆԱՑՈՅՑ**ՏՈՄԱՐ ԵՒ ՏՕՆԱՑՈՅՑ**

ԺԸ.

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՆԵՍԱԿԱՆ ՏՕՆԱՑՈՅՑ

Մեր հեղեղեցական տօնացոյցը օկզմնաւորուել է մեր Ս. 'Իրիգոր Հոսաւորչից, Հայոց ազգի լուսաւորութեան օկզբին' Չորրորդ դարում, և կարգի է բերուել նախ՝ Հինգերորդ դարում, Ս. Սահակ Գարթն, Գրիգոր և Յովհան Մանգաւորի կաթաւաների ձեռքով, երկրորդ անգամ՝ Երկրորդ տասնեորդ դարում, Ս. Նիսիւս Դուրհայրի կաթաւորի ձեռքով, և երրորդ անգամ՝ Տասնեութեորդ դարում վերջին գրաւում, Նրվանայիչատակ Սիմեոն Կաթողիկոսի ձեռքով, որը և Տօնացոյցը բաժանեց երկու հատորի, որոնցից

ա) Առաջին հատորը պարունակում է իւր մէջ բոլոր անշարժ և շարժական տօնները այն կարգով՝ ինչ ընթացքով որ ընդհանրապէս դժուար տօնուում են տարուան մէջ. տեղափոխուող տօներն էլ դրած են այն տեղերում՝ ուր նոքա գլխաւորապէս տօնուում են: Սոյն առաջին հատորը մանրամասնաբար ցոյց է տալիս, թէ ո՞ր տօնին ինչ ընթերցումներ, երգեր, շարականներ են գործածուում և որպիսի արարողութիւններով ու ծէսերով: Այնպէս որ մի անգամ գիտեալով թէ որեւիցէ օրը ինչ տօն է՝ մենք այդ տօնի կատարման ամենայն պարագաները գտնուում ենք առաջին հատորի մէջ իւր տեղում:

բ) Իսկ երկրորդ հատորը, որ աւելում է նաև քանոն և կառավարիչ առաջին հատորին, զեկավարում է առաջին հատորը: Դա 36 աղիւսակ է մեր 36 տառերի թուով, որ ցոյց է տալիս թէ երբ տարեկան այս կամ այն տառն է, ո՞ր շարժական տօններ կ'ընկնեն ամսի քանիսին են տօնուում. շաբաթապատերի միջոց ուսերքները քանի՞ օր կամ շաբաթ են, բարեկենդանները ե՞րբ են գալիս, հեղեղեցական ձայներն ո՞րը ե՞րբ է լսուած ածուում և այլ կարևոր գիտելիքներ:

որոնք անհրաժեշտ են տոնուածպաշտօնին համար: Արեւմտաւոր շարժական տօնացոյցը և շարժականութիւն է երկրորդ հատորին, և գիտեալով տարուան տարեկանը՝ դորանով մենք գիտենք արդէն տարուան բոլոր տօնակատարութիւնները իւրանց բոլոր մանրամասնութիւններով: Մեզ հարկաւոր է ուրեմն խմանալ միայն երկրորդ հատորի կազմութիւնը և առաջին հատորը շատ քաջայայտ կը լինի մեզ համար: Նախքան Տօնացոյցի երկրորդ հատորի կազմութիւնը խմանալ՝ պէտք է գիտենանք տօների և պատերի տեսակները և միջոց ուսերքների որքանութիւնը, որոնց կարգաւորութիւնը ցոյց է տալիս Տօնացոյցը:

Ա.— ՏՕՆԵՐԸ

Տօները երկու տեսակ են, տնայնիք և քաղաքական:

Անցաւ այն տօներն են, որոնք ամէն տարի միշտ միևնոյն ամսի միևնոյն օրն են հանդիպում. դոքա հետեւեալներն են. —

- ա) Յուն. 5, Ճրագաւորաց Ս. Մինդեան,
- բ) 6, Մեռելիք Տառն մերոյ,
- գ) 7, Յիշատակ մեռելոց,
- դ) 8—12, Մինդեան օրեր,
- ե) 13, Անուանակոչութիւն,
- զ) Փետր. 14, Տառնեղբայրաւ,
- է) Ապրիլ 7, Աւետիք Ս. Աճաճի,
- ը) Սեպտ. 8, Միւսնոց Ս. Աճաճի,
- ր) Նոյմ. 21, Ընծալու Ս. Աճաճի,
- ժ) Դեկտ. 9, Յղութիւն Ս. Աճաճի:

Նախկին այն տօներն են, որոնք Ջատիկ տօնի հետ յիտ ու առաջ են շարժուում և որոնց երբ տօնուիլը ցոյց է տալիս երկրորդ հատորը. դոքա են Ճատիկաւոր տօները(*):

Շաբաթապատ, տօները թէպէտ և իւրաքանչիւր տարի, նախկին Ջատիկ տօնին, այլեւայլ ամսին են պատահում. բայց այսքանը գոնէ հաստատ է, որ դոքա որոշեալ

(*) Այս երեւոյթը յատուկ է միայն Հայոց եկեղեցւոյ: Մնացեալ բոլոր եկեղեցիները տառնի տարւոյն իւրաքանչիւր օրուան համար նշանակաւորած անշարժ տօն կամ տօններ, որոնց հետ կը տօնեն նաև շարժական տօնը՝ եթէ կայ (ընդհանրապէս Ջատիկ հետ կապուած՝ Թիւով թիւ ունին այս կարգի տօներէն) (Մ. Խ.):

կարգով են միմեանց յաջորդում. օրինակ, մի անգամ գրասենյակով թէ որեւէ տարի Առաջադրանքի ղեկավարը երբ է լինում՝ գրասենյակը որ երկու շաբաթ յայտնի որոշող տաները տաներուց յետոյ, Բաժնի Բարեկենդանին անոր յիսններորդ օրը Ձառակ է վերջին քառասներորդ օրը Համարաձևին գործնական առանձին օրից յետ Հոգեկալից տալու, ետքին:

Բայց կան շարժական տաներ որոնք միևնույն ժամանակ է անկախություն ունեն. այսինքն չեն տանում որոշեալ կարգով, այլ նայելով Ձատիկ տանին՝ երբեմն անոր նից առաջ են տանում և երբեմն յետոյ: Դրանք հետևյալներն են. —

1. — Դնունդից յետ տանուց 11 տաները, որոնք Տոնացուցի մէջ ապալից օգնել են կոչում, որովհետեւ, յաջորդաբար տանուելու պատճառով իւրաքանչիւրի սկզբում կրկնուում են յապտ՝ տան . . քառերը:

2 — Վարդապետի և Առաջնածաննի վերափոխման միջոցում տանուող երկու շաբաթուա տաները(1):

3. — վերափոխումից յետ չորրորդ շաբաթուալի երկու տաները, այն է Անդրէ դօրափարի և Արքիմանդիտաները, և բոլորից վերջի զուգ տանը, այն է Արքանաճում և Առաջնածաննի և Առաջնածաննի վերջի տաները(2):

Բ. — ՊԱՍԵՐԸ

Բայի Չորեքշաբթի և Ուրբաթ օրերից. որոնցից առաջինը ի պատիւ Առաջնաց Առաջնածաննի(3). իսկ երկրորդը իբրև յիշատակ Յիսուսի խաչվումից հետո միշտ պահուում ենք(4) առանց սրբոց տոնակատարութեանց. Հայց. Ս. Եկեղեցին առանձնապարհ անի հետեւալ պահերը. —

(1) Այս տաներն ալ կրնան, Ձատիկը սեւ գալու պարագային, անկախութեամբ Առաջնաց Բարեկենդանին առաջ, ապալից օգնելն անմիջապէս ետք, այնպէս ինչպէս ապալից օգնելն ալ, Ձատիկը կանուսի եկած պարագային, կրօնադպրոցին վարդապետէն յետոյ (Մ. Խ.):

(2) Այս վայր տաները, միասին և երբեմն անշաբաթաբար, կրնան տանուել տարւոյն այլև այլ մասերուն (Մ. Խ.):

(3) Ինչպէս երբեմն է Եկեղեցին, ի չորրորդ օր գործնական շաբաթուալի հետապահում:

(4) Միայն Դնունդի առաջինից մէջ և Ձատիկին Համարաձևին երկարած շրջանին հանդիպող Դ. և Ա. օրերը առաջ են (Մ. Խ.):

ա) Դնունդի 30-ից մինչև Յունուարի 5ը՝ ի պատիւ Գրիգորի Մեծի. և այդ ժամանակ տաներ չեն տանում, բայց Ս. Բարեկենդանի և Նորահետ տանուող օրերին տանից, որ կատարուում է պահուում օրը և այն՝ ոչ միշտ(5):

բ) Առաջնաց պահը, 5 օր. չորս օր առանց տաների, իսկ Ուրբաթ՝ Յոննան մարգարէի յիշատակ(6):

գ) Քառասներորդական կամ մեծ պահը, որի իւրաքանչիւր Շաբաթ օր որոշող տաներ են կատարում. իսկ կիրակիները յիշատակ են. —

Երկրորդ կիրակի —	Առաջնածանն,
Երրորդ « —	Առաջնակին,
Չորրորդ « —	Տնտեսին,
Հինգերորդ « —	Գառաւորին,
Վեցերորդ « —	Գալստեան,
Եօթներորդ « —	Մարգարէ:

դ) Երկուսու պահը, 5 օր, Հոգեգալուստ տանն Տէրութեան տաներով. բոլոր կարգադրութեան Շնորհալուստ:

ե) Հոգաւորչի պահը, 5 օր, երեքը որոշող տաներով:

զ) Վարդապետի պահը, 5 օր, առանց տաների:

է) Ս. Աճածին վերափոխման պահը, 5 օր, առանց տաների:

ը) Ս. Խաչի վերափոխման պահը, 5 օր, առանց տաների:

թ) Վարդապետի պահը, 5 օր, երեքը որոշող տաներով:

ժ) Յիսուսական պահը, 5 օր, առանց տաների:

ժա) Ս. Յակովբի պահը, 5 օր, երեքը որոշող տաներով:

(5) Ոչ միայն բացատրութեան պէտք է հասկնալ հետեւեալը. — երբ Դնունդի պահը վերջին օրը (Յունուարի 5ը) հանդիպի Շաբաթ օրուան մը՝ այդ օրը ճիշդապէս չըլլալով սրբոց տան ինչ կատարուի. այդ պարագային յիշեալ տանը կը փոխադրուի երկու շաբաթ առաջ, Դնունդի 22-ի Շաբաթ օրը (Մ. Խ.):

(6) Հայց. Եկեղեցին, հաճառակ Բ. Դ. և Ն. և Ն. օրերը միայն սրբոց յիշատակութեան յատկանշութեամբ ըլլալուն, տարւոյն ընթացքին երկու անգամ սրբոց յիշատակ կը տանախմբէ տարբեր օրերու. մին՝ Առաջնաց պահուում օրը, Յիսուսի Յովնան մարգարէին, իսկ միւսը՝ Հոգեգալուստեան յաջորդող կիրակի օրը, Յիսուսի Նիքի մարգարէին (Մ. Խ.):

ծք) Աստուածայայտնութեան, Յարութեան, Վարդապետի, Վերափոխման և Ս. Խաչի Վերացման պատերը կոչուած են նաև անկապեաց պատեր, զմանգի այդ պատերի վերջաւորութեան — Աստուածայայտնութեան և Յարութեան Ճրագալուցի ու միւս պատերի Շարաթ օրերին — մեր Ս. Եկեղեցին արդիւած է մեր գործածութիւնը որոշուելու համար հրահանելիք՝ որոշք աչգ օրերը զոհ էին անում:

Գ. — ՄԻՋՈՑ ՈՒՏԻՔԵՆԵՐ

(Բնէք գիտենք որ տօները շարժւում են տարուայ ընթացքում. ուրիշն շարժւում են նաև շարաթապահներին միջոց ուտիքները. և նայելով թէ Զատիկը վաղ է զայիս թէ ոչ՝ դրանք էլ երկար են տեսում կամ կարճ. Միջոց ուտիքները, որոնց տեսութիւնը փոփոխւում է, հետեւեալներն են.

ա) Յայտնութեան միջոց ուտիք. այսինքն այն միջոցը՝ որ լինում է Աստուածայայտնութեան տօնից մինչև Առաջաւորաց Բարեկենդանը և տեսում է 6-11 օր:

բ) Վարդապետի և Աստուածածնի Վերափոխման միջոց ուտիքը. զա լինում է մէկից մինչև վեց շաբաթ:

գ) Աստուածածնի և Ս. Խաչի միջոց ուտիքը. լինում է երեք կամ չորս շաբաթ:

դ) Վարդապետ Խաչից մինչև Յիսուս կաց Բարեկենդանը միջոց ուտիքը (որ կոչւում է նաև սեօթն շաբաթներին միջոց՝ տարուայ մէջ քաջի դարանից ուրիշ 7 շաբաթ ուտիք չ(լինելու պատճառով). լինում է 7 կամ 8 շաբաթ:

ե) Ս. Յակոբի տօնից մինչև Մինդեան պահքը միջոց ուտիքը. տեսում է 12-18 օր: Իսկ միւս միջոց ուտիքները միշտ անփոփոխ են, այն է.

ա) Ս. Սարգսի տօնից 2 շաբաթ անց Բուն Բարեկենդան է:

բ) Զատիկից 40 օր անց Համբարձումն է:

գ) Համբարձումից 10 օր անց Հոգեդալուստ է և այդ օրը Բարեկենդան է Սգիական պահոց:

դ) Եղիշեան պահքից յետոյ 2 շաբաթ ուտիք է և ապա Ս. Լուսաւորչի բարեկենդան:

ե) Ս. Լուսաւորչի տօնից 2 շաբաթ անց Վարդապետի բարեկենդան է:

զ) Ս. Խաչից մի շաբաթ անց Վարդապետ Խաչի բարեկենդան է:

է) Յիսուսկամտից մինչև Ս. Յակոբի բարեկենդանը երկու շաբաթ ուտիք է:

Պատշտ է գիտենալ նաև որ.

1. Ս. Աստուածածնի Վերափոխման տօնի բուն օրն է Սպաստի 15ը. քայց որովհետեւ այդ տօնը միշտ կատարւում է Կիրակի օրը, զմանորոյ վերցնում ենք երկու կողմից մօտաւոր Կիրակիները — երեք օր առաջ. երեք օր յետոյ — Սպաստի 12-18. և այդ 7 օրուայ ընթացքում պատահող Կիրակի օրը տօնւում է Վերափոխումը, ոչ երբեք յետ և ոչ առաջ. Ուրիշ Եկեղեցիք վերափոխումը տօնում են Սպաստի 15ին, մի օրն էլ զա նանդիպի:

2. — Ս. Խաչի Վերացման տօնի բուն օրն է Սեպտեմբերի 11ը. քայց, միեւնոյն կերպով, Կիրակի օրը տօնելու համար, վերցնում ենք երկու կողմից մօտաւոր Կիրակիները — երեք օր առաջ, երեք օր յետոյ. Սեպտեմբերի 11-17. և այդ 7 օրուայ ընթացքում պատահող Կիրակի օրը տօնւում է Ս. Խաչի Վերացումը, ոչ յետ և ոչ առաջ. Ուրիշ Եկեղեցիք Խաչվերացը տօնում են ճիշտ Սեպտեմբերի 14ին:

3. — Յիսուսկի Բարեկենդանի բուն օրն է Նոյեմբերի 18ը, որովհետեւ այդ օրից մինչև Յուշուարի 16ը ճիշդ 50 օր է, որ է Աստուածայայտնութեան յիսնակը. քայց որովհետեւ Հայց. Եկեղեցին Յիսուսկին շաբաթապահ է սահմանած, զմանորոյ վերջըրած է երկու կողմի մօտաւոր Կիրակիները — երեք օր առաջ և երեք օր յետ — Նոյեմբերի 15ից մինչև 21, և այդ եօթնեկի ընթացքում ընկնող Կիրակի օրը լինում է Յիսուսկի Բարեկենդանը:

Գ. — ՏՕՆԱՑՈՒՑԻ ԱՄՓՈՂՋՈՒԹԻՒՆԸ

Ուրիշն մենք ունինք այժմ Տօնացուցի գլխաւոր հիմունքը — հասաւտուն կէտեւրը: Այն է՝

1. — Յուշուարի 6ը — Աստուածայայտնութիւն:

2. — Զատիկը, ուրիշն նաև Բուն Բա.

րեկենդանը և Առաջադրույթ Բարեկենդանը և Զատիկից մինչև Վարդավառ եղած ժամանակը:

3. — Ս. Առաջադրույթի Վերափոխման տոնի ժամանակը:

4. — Ս. Պաշտի Վերափոխման տոնը և այդ տեղից մինչև Վարդավառ եղած ժամանակը:

5. — Յիսնակի Բարեկենդանի և այդ տեղից մինչև Ս. Յակովբի տոնը եղած ժամանակը:

6. — Ա. վերջապէս՝ Մինդեան պահքի բարեկենդանը. որ է Գեղտեմբերի 23ին:

Գիտենալով գլխաւորապէս թէ Ա. տարեգրի եղած տարին Զատիկ տօնը Մարտի 22ին է կատարուում, մենք Զատիկից առաջ և յետոյ այդ տօները գաւառներէս իւրաքանչիւրը իւր տեղում, մնացեալ գաւառիկ միջոցներում գրուում են և տօնուում որչափ հաշիւ սրբերի տօները:

Նոյն ձևով ենք վարուում նաև հետեւեալ տարեգրի տօնացոյցը կազմելիս. միայն որովհետեւ իւրաքանչիւր տարից յետոյ մի օրով յետաձգուում է Զատիկի տօնը, ուրեմն և Զատիկից առաջ միջոցն աւելանում է, իսկ Զատիկից յետ՝ պակասում. ուստի և տեղափոխուող տօներից ոմանք, նախովի թէ ո՞րքան օր է սկզբից աւելանում և վերջից պակասում, տեղափոխուում են աթաղ՝ աւելացած օրերին տօնուելու համար:

Այս ձևով կազմուում ենք մարտի 22 տօնացոյցը՝ 36 օրերի վերայ: Իսկ այդ գրերի գործածութիւնը մենք արդէն գրեմենք մեր տնային տար 532ամեայ շրջանից:

Ե. — ԵԱՐԺԱԿԱՆ, ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ

ԵՒ ԱՅԼ ՏՕՆԵՐԻ ՕՐԵՐԸ ԳՏԵԼՈՒ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ

1. — Առաջաւորաց, Բարեկենդանի օրը տարեգրը Ա է, ուրեմն և Զատիկը Մարտի 22ին, Առաջաւորաց Բարեկենդանը գալիս է Յուլիուսի 11ին, և այդպէս Զատիկը իւրաքանչիւր հետեւեալ տարեգրին մի մի օր յետ ընկնելով՝ նորա հետ Առաջաւորաց Բարեկենդանն էլ մի մի օր յետ է ընկնում. ուրեմն շատ բնական է որ Յուլիուսի 10ին եթէ տարեգրին աւելանք՝ վերջին օրը կը լինի Առաջաւորաց Բարեկենդանը:

Մինչոյն հաշուով՝

2. — Փետրուարի 1ից տարեգրի թիւը

հաշուելով՝ գտնոււմ ենք Բուն Բարեկենդանը:

3. — Մարտի 23ին տարեգրի թիւը աւելացնել՝ Զատիկ տօն է:

4. — Ապրիլի 18ին տարեգրի թիւը աւելացնել՝ Նրեման Սաշ է:

5. — Ապրիլի 29ին տարեգրի թիւը աւելացնել՝ Համարաձուռն է:

6. — Մայիսի 9ին տարեգրի թիւը աւելացնել՝ Հագեղալուտն է:

7. — Մայիսի 30ին տարեգրի թիւը աւելացնել՝ Ս. Լուսաւորչի Բարեկենդանն է:

8. — Յունիսի 27ին տարեգրի թիւը աւելացնել՝ Վարդավառ է:

9. — Որովհետեւ երբ Ա տառը տարեգրէր էր՝ Վերափոխման տօնը Օգոստոսի 16ին էր, ուրեմն և իւր շրջանից (Օգոստոսի 12-18) չորս տարի յետոյ, ուստի տարեգրի թիւին 4 աւելացնելով՝ ստացած թիւը 7ի ենք բաժանում. քանորով ցոյց է տալիս թէ իւր շրջանի ո՞ր օրն է գալիս Վերափոխումը:

10. — Մինչոյն պատճառով, տարեգրի թիւի վրայ աւելացնում ենք 2 և ստացածը 7ի բաժանում. քանորով ցոյց է տալիս թէ իւր շրջանի (Աւագեմբերի 11-17) ո՞ր օրն է պատահում Ս. Պաշտի տօնը:

Զ. — ԿԻՐԱԿԻ ՊԱՇԵԼՈՒ ՕՐԵՐ

Հայց. Եկեղեցոյ Հայրապետներու սահմանադրութեամբ. բացի բնական կիրառի օրերից՝ որոշուած են կիրառի համարել նաև հետեւեալ օրերը տարուայ մէջ. —

1. — Յուլիուսի 6 և 7, Քրիստոսի Ս. Մինդեան տ. և Բ. (մեղեցոյ) օրերը:

2. — Յուլիուսի 13, Մինդեան ութերորդ օրը — Անուանակոչութիւն Տեառն:

3. — Փետրուարի 14, Տեառնեղառաջ:

4. — Ս. Վարդանանց զօրավարների տօնը (Բուն Բարեկենդանը կանխող Ծշ. օրը):

5. — Աւագ Հինգշաբթի օրը:

6. — Զատիկ Նրուշաբթի (մեղեցոյ) և երեքշաբթի օրերը:

7. — Ապրիլի 7, Աւետուռն Ս. Կուսին:

8. — Համարաձուռն Քրիստոսի (Յիսնանց Խ. օրը, Եշ. 1):

9. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի 3 տօները (Մուտն ի վերապ՝ Մեծ Պահոց Ե. Շաբաթ օրը, Եշ. ի վերապէն՝ զկնի Հագեղալուտան

Ք. Շաքաթ օրը, և Կիւտ Նշխարաց՝ դորա-
նից երկու շաբաթ վերջ)։

10. — Ս. Թարգմանչաց վարդապետ-
ների՝ Սահակայ և Մկարտայայ ասոր (զկնի
Հոգեպարտեան և. Սշ. օրը)։

11. — Վարդապետի. Վերափոխման և
Վերացման Խաչի Քշ. օրերը (մեռելոց)։

12. — Ս. Աճառնի երեք տօները. —

ա) Սեպտեմբերի 8. Մենդեան.

բ) Նոյեմբերի 21. Բեռայման.

գ) Դեկտեմբերի 9. Սոյաթեան։

13. — Ս. Հրեշտակապետաց տօրը (*)
(զկնի Յաշվիրացի Ը. Շաքաթ օրը)։

14. — Առաջին Լուսաւորիչք՝ Ս. Թա-
ղէտ և Ռարթաւ գիւմնա առաքելների տօրը
(Յիսակի Թ. Շաքաթ օրը)։

15. — Ս. Թաղէտ առաքելոյ և Սան-
դախա կուսի տօրը (զկնի Վարդապետի Ա.
Շաքաթ օրը (**))։

Է. — ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՁԱՅՆԵՐԸ

Հայց. Ս. Եկեղեցւոյ տարադասութիւնը
կանոնաւոր կերպով կատարելու համար,
մեր շարական երգող սուրբ հայրեր ունեն
ձայների բաժանեցին շարականները այդ
ձայների համաձայն վարձում ենք Նահ քո-
լոր եկեղեցական երգերն ու ընթերցումն Ե-
ները։ Ձայները տօքա են. —

Առաջին ձայն — աճ.	երրորդ ձայն — զձ.
« Կողմ — ալ.	Վառ « — վկ.
երկրորդ ձայն — բձ.	Չորրորդ « — զձ.
Աւագ կողմ — բկ.	Վերջ « — վկ.

(*) Ներկայիս, այս տօնին փոխարէն, հրա-
մայրւած տօներու շաբթին անցած է Թարգ-
մանչաց վարդապետաց աշխատանքի տօնը՝ որ
կը հանդիպի զկնի Խաշվիրացի Դ. Շաքաթ օրը։
Այս վերջին կարգադրութիւնը եղած է 193-ին,
Ս. Գրքի հայերէն թարգմանութեան ժն. Դա-
րադարձի առիթով, Երջանկայիշատակ Խորէն
Կաթողիկոսի կողմէ՝ որ հրահանգած է յիշեալ
տօնը նկատել որպէս ճծոն ազգային եւ եկեղեցա-
կան, ի յիշատակ գիւթի ճշգրտագրաց հայոց եւ քաղ-
մանութեան Սուրբ Գրաց (Մ. Խ.)։

(**) Վարդապետի և Վերափոխման միոյց
ուտքը մէկ եօթնեակ եղած տարիներուն,
այս տօնը կը փոխադրուի Ջառկէն առաջ,
Առաջադրաց Բարեկենդանի նախօրեակին։
— Այս հաշուով, տարւոյն մէջ, հրամայուած
կամ Օրացոյցին մէջ թաշտնիշով նշանակուած
23 տօն ունի Հայց. Եկեղեցին (Մ. Խ.)։

Այս ձայները Մեծ Պատի Երկուշաբթի
օրից սկսած յաջորդաբար զործ ենք դնում
մինչ և հետեւեալ Բուն Բարեկենդանը. Բուն
Բարեկենդանի օրը ինչ ձայն էլ որ լինի՝
փոխում ենք վերջ ձայն և յաջորդ օրուա-
նից դարձեալ նոյն կարգով շարունակում։
Այս հաշուով Ջառկի օրը միշտ աճ. է լինում։

Եկեղեցւում ժամերգութիւնը լինում է
զատէ դառ. աւագանի կողմը կոչում է
սգանդովմեան դառ. իսկ միւսը՝ ձախովով-
մեան։ Բուն ձայները (աճ., բձ., զձ., վձ.)
մի տարի աշխարհեան գտնին են պատկա-
նում, միւս տարի՝ ձախովովմեան. Բուն
ձայները ո՛ր դասին որ պատկանին՝ նոցա է
պատկանում եկեղեցական երգեցողութեան
մի որդեալ մասի սկսիլը։ Ուստի և մի
դասը մի օր ձայն պիտի վարէ և միւս
դասը՝ կողմ. և այդպէս փոխէ փոխ պիտի
շարունակուի։

Ձայն վարող դասը կոչում է ԱՄԱԳ
ԵՐԵՑՈՒ դառ, որովհետեւ ազօթքները այն
դասի քահանան է ասում, և քարոզները՝
միւս դասի քարոզաւորը. իսկ այն դասը՝
որ հետեւին օրը ձայն պիտի վարէ, կոչ-
ւում է ԱՄԱԿԵՐԵՍի դառ։

Աւրիմն կարեւոր է գիտնել թէ ինչ և
դանակով ենք իմանում թէ որն է տարի
բուն ձայները ո՛ր դասին են պատկանում։

Երբ Փրկչական թուականը գոյգ թիւ է
լինում՝ բուն ձայները այդ տարին Աջա-
կողմեան դասին են, իսկ կողմերը՝ Ձախա-
կողմեան դասին. իսկ երբ ահողոյց է՝ դորա
հակառակը։

Ը. — ՁԱՅՆ ԳԻՒՏ

Եթէ ուզում ենք իմանալ թէ սրբիցէ
օր ինչ ձայն է՝ այսպէս ենք գտնում. —

Մենք գիտենք որ Մեծ Պատի Երկու-
շաբթի և Ջատիկ օրերը միշտ աճ. է լի-
նում. այդ երկուսի մէկից մինչև տրուած
օրը հաշուելով՝ նստացած թիւը բաժանում
ենք 8-ի վերայ. Ճանցորդը ցոյց է տալիս
թէ ո՛ր ձայնն է տրուած օրը. եթէ 1 է՝
աճ. է, եթէ 2՝ ալ., և այլն։

ԳԻՒՏ ՔՂԵՑ. ԱՂԱՆԵԱՆՑ

(Վերջ՝ 5)

ՀՈԳԵՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ՊԱՇՏՕՆ ԵԹՈՎՊԻՈՑ ԿԱՅՄՐՈՒՀԻ ԻԹԸԿԷ ՄԵՆԸՆԻ ՀԱՍԱՐ ՈՒԷՍԻՄԻՆՍԻԴԸ ԱՐԲԱՑԱՐԱՆԻՆ ՄԵՋ

Ուրբաթ, Մարտ 16ի առաւօտեան ժամը 11.45ին, հոգեհանգստեան մասնաւոր պառ-
սան ծելի ունեցաւ Երովպիոյ Ընդդէմ հանգուցեալ Կայսրուհի Իթրիկ Մէնքնի համար, Լոն-
սոնի Ուեսթմինսթըր Աբբայաբանին մէջ, նախագահութեամբ Անգլիոյ Հայրապետական Պա-
ռիքի Գեռ. Տ. Պապի նպա. Թումաշեանի: Արարողութեան կարեւոր մէկ մասը կատար-
ուեցաւ հայերէն լեզուով, մասնակցութեամբ Լոնսոնի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ երգչախումբին:

Հանգուցեալ Կայսրուհիին յիշատակը յարգելու եկած էին Անգլիոյ իշխանութիւնները,
ինչպէս նաեւ Երովպական Ինտալմանտսն տնտեսականը: Մեծն Իրիշանիոյ Թագուհին կը
ներկայացնէր Կրպարգի Դուքսը, իսկ Մայր Թագուհին՝ Էլզբիթ Դուքսը: Մասնաւոր ներ-
կայ սյուրյիշներ զրկուած էին նաեւ Անգլիոյ Վարչապետին եւ Արտաքին Գործոց Նախարա-
րութեան կողմէ: Սր Ուինսթըն Չըրչիլ եւ Տիկինը զգուշ էին իրենց մասնաւոր ներկայա-
ցուցիչներ: Ներկայսի Անկիլիան նպիսկապոյս ձոնսքըն կը ներկայացնէր Քենթըրբըրիի
Արքեպիսկոպ: Լոնսոնահայ գաղութէն ընտանի բազմութիւն մը հրաւիրուած էր ներկայ
ըլլալու օրուան արարողութեան եւ յարգելու հանգուցեալ Կայսրուհիին յիշատակը:

Երբ պաշտօնական տնտեսաւարութիւններ գրաւած էին իրենց ծելերը, եկեղեցական
քափօրը, մասնակցութեամբ Աբբայաբանի Դահլերէց Դիկ. Ապրիլի եւ կանոնիկոսներու,
յառաջացաւ զգուշ աւագ խորան: Քափօրը կը զլլատուէր Գեռ. Տ. Պապի նպա., եպիս-
կոպոսական լիւս գգեսաւարումով, նեքը ունենալով Նպա. Տ. Վազգէն եւ Տ. Զաւեն
կորցապետներ, ինչպէս նաեւ Հայ եկեղեցւոյ սարկաւորը: Հանգուցեալ Կայսրուհիին
յիշատակը ոգեկոչեց Աբբայաբանի Դահլերէցը, յիշելով տնոր կատարած բարեկործութիւն-
ները ի նպաստ Երովպիոյ վերելին: Ապա Անգլիերէն լեզուով կարդացուեցաւ Յովնանեւ
Աւետարանէն հասուած մը եւ երգուեցաւ «Համբարձի գաշա իմ ի լերինս» սաղմոսը, որուն
հետեւեցաւ համգասեան ալօթք մը:

Գեռ. Տ. Պապի նպա.ի «Մոհմութիւն»ով սկսաւ արարողութեան հայկական բաժինը:
Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ երգչախումբը, բաղկացած հայ սիկիւններ եւ օրիորդներ, վհօւրէն
եւ ներգաւթնակութեամբ երգեց «Որ յունից» հոգեհանգուցեան շարականը, զեկավարու-
թեամբ Պր. Տիգրան Ազուրեանի: Երգհոնի վրայ երգեցապութեանց կ'ընկերանար Աբբա-
յաբանի յոյսնի երաժիշտ - երգհոնահար Սր Ուիլիամ Մաքսոյ: Արարչական բաժինը եւ
շարականին ներգաւթնակութիւնը, յաւկապէս պատշաճօրէն Պապի Արքեպիսկոպի կողմէ, մեծ
զգուշութիւն կործեց օտար ներկաներուն վրայ, որոնք հիացումով ունկնդրեցին հայ ե-
կեղեցական երաժշտութիւնը:

Շարականի երգեցողութենէն ետք, Անգլիոյ Երովպական դեսպանը Ամհարեբէն լեզ-
ուով կարգաց Պօղոս առաքեալի Թեսալոնիկեցւոյ ուղղած թուղթէն հատուած մը: Ապա
Հանգիստակէս Աբբայաբանը Հայերէն լեզուով եւ շալաւորիչ ժայնով կարդաց Յովնանեւ Ս-
ւետարանէն հանգստեան յառուկ հատուած մը եւ աւետարանեց «Նոզոյոյ»:
Հոգեհանգստեան պաշտօնը իր աւարտին հասաւ «Քրիստոս Որդի Աստուծոյ» աղօթքով, երբ յիշուեցաւ հնգգ-
Կայսրուհիին անուանը եւ խնդրուեցաւ որ Տերը ընդ արդարան դասնայեք» անոր բարի հոգին:

* *

Նոյն օրը, Անգլիոյ Հայրապետական Պատուիրակ Գեռ. Տ. Պապի նպա. Թումաշեանի
հետեւեալ հեռագիրը յից Երովպիոյ Վեհափառ Կայսրի՝ Հայէկ Սելաւիէ Ա. ի. —

Նորին Կայսերական Վեհափառութիւն Հայդէ Սելաւիէ,

Աթա - Ապապա

Նորին Վեհափառութիւն Երովպիոյ հանգուցեալ Կայսրուհի Իթրիկ Մէնքնի հոգեհանգստեան պաշ-
տօնին աւարտով, զոր մասնակցիմ Ուեսթմինսթըր Աբբայաբանին մէջ, թոյլ տուէք որ ներկայացնեմ Ձերդ Կայսե-
րական Վեհափառութեան իմ յարգանաց հաւաստիքը:

ՊՍԱԿ ԵՊՍ. ԹՈՒՄԱՑԵԱՆ

Նպիկապոս Հայոց Լոնսոնի:

ԶԱԿԷՆ ՎՊԻ. ԱՐԶՈՒՄԱՆՆԱՆ

Ս. ՏԵՂԵԱՅ ԴԻԻԱՆԵՆ

Փետրուար 26ին, երեք աւագ համայնքներու ներկայացուցիչները ժողովի նստեցան Երուսաղէմի Վսեմ. Կառավարիչին գրասենեակը, ճշգեղու համար Մեծ Պահոց եւ Ս. Զատիկի շրջանի սրբազան արարողութիւններու ժամանակացոյցը, Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս:

Ըստ ընկալեալ աւանդութեան, Մեծ Պահոց շրջանի ամէն Կիրակի եւ յաջորդաբար շերիք Պատրիարքները «Հրաշափառ»ով մուտք կը գործեն Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, յատուկ մեծահանդէս թափօրով եւ շքեղ ծիսակատարութեամբ. Իւրաքանչիւր համայնք ներկայացուց այս տարուան թուականները մուտքերուն եւ տօնակատարութեանց:

Նոյն առթիւ կազմուեցաւ նաեւ Զատիկան շրջանի ժամանակացոյցը, առանց որեւէ դժուարութեան, որովհետեւ որեւէ առարկութիւն չկատարուեցաւ որեւէ իրաւունքի մասին:

Վերոյիշեալ երկու ժամանակացոյցները տպագրուեցան եւ զրկուեցան համայնքներուն ի գործադրութիւն:

Սաղիմական աւանդութիւն մը կ'ուզէ որ Համբարձման լիւրան վրայ կատարուի Համբարձման տօնակատարութիւն տարին երկու անգամ. մին՝ Մեծ Պահոց Վեցերորդ (Գալստեան) Կիրակիին, իսկ միւսը՝ Համբարձման տօնին:

Այս տարի եւս կատարուեցաւ Համբարձման առաջին տօնակատարութիւնը, նախագահութեամբ Ս. Պատրիարք Հօր եւ մասնակցութեամբ ամբողջ Միաբանութեան:

Այս առթիւ կը վերապնենք այստեղ Համբարձման լիւրան վրայ հայոց վայելած անցեալի փառաւոր եւ այսօրուան անշքացած դիրքի մասին հետեւեալ գրութիւնը:

Գրքոյվը, որմէ կատարած ենք մեր արտատպութիւնը կը կոչուի «Բովանդակութիւն լեզուային և եկեղեցականութեան», եւ կը վերագրուի Սահակ Նպս. Խաչատրեանի (ապա Կաթողիկոս Կիլիկիոյ): Տպուած է Երուսաղէմ, 1900ին:

ՀԱՄԱԲԱՐՁՈՒՄՆ

ԶԻՔՆԵՆԱԿ ԼԵՐԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ԵՐԵՎԱՆԻ ՎԵՐԻՆԵՆ Է. այս տեղէն Յիսուս Քրիստոս համարա՞նք իւր աշակերտները օրհնելով. ուստի Քրիստոսնեայք Համբարձումս յեռ Գ'առուանին:

Քրիստոսի ոտնատեղւոյն վրայ ձեղինէ թափառւոյն ժամանակէն շինուած եկեղեցի կար, որ Պարսից Խոսրով Թագաւորի յարձակման ժամանակ (14-ին աւերեցաւ: Մագնսգոս երէցը Պարսկաստան գերի վարեալ Ջաքարիա Պատրիարքին տեղապահ նստաւ, եկեղեցին նորագոյն, ինչպէս որ անկէ վերջը եկող ուխտաւոր պատմագիրք կը ստորագրեն, բոլորածն է վերի կողմը բաց: Մինչև խաչակրաց ժամանակ եկեղեցին պայծառ մնացած էր, բայց երբ իշխանութիւնը վերստին Մանուկեանաց ձեռքն տեցաւ, կրկին խաչակրացին եկեղեցին, որոյ աւերակ հիմերը տակաւին կ'երևին բաւկին մէջ:

Արարական ձեռով շինուած արդի մատուռը, որ մէջը Միհրապ ունի, յայտնի չէ թէ ո՞ր դարու մէջ կառուցուած է. աւանկական է, 1-7 մետր տրամագծով է վրան գմբէթով. սոյն եկեղեցին Հայոց սեպականութեամբ է անշալտ թաւահանաւ. նախ հրամանագիր կ'առնեն, որ կ'արգիլէ գիւղացւոց Հայոց վանքին մօտ տուն շինելու. ժամանակէ յետոյ Հայոց Միարանութիւնը տակէ դուռն ձգուելով՝ Ծէլլանք վանքը կ'աւերեն և պարսպին կից մզկիթ մի կը շինեն հանդերձ մինարետով: Երկրորդ անգամ Հայք հրամանագիր կը ստանան Սուլթան Ամէտ Ա-ի օրով, չիհրէթի 1022ին, որով արտօնութիւն կը տրուի Հայոց՝ պարսպը շինել և գմբէթը նորոգել: Այս հրովարտակին մէջ կը յիշուի, որ ուրիշ քրիստոնեայ ազգերն ևս իրաւունք ունին սևաւ և պաշտօն կատարելու: Երբ ըզանգամ հրամանագիր կ'ընդունին Հայք, որ կ'արգիլէ գիւղացւոց պարսպին մէջ մեռեալ թաղել:

Քրիստոսի ոտնատեղւոյն գմբէթը Պատուելով 1834-ի չարժեն, Լատինք ուղեցին որ նորոգեն. Հայք և Յոյք ընդգրկմացան, որով դատաւորի հրամանաւ երեք ազգք ընկերութեամբ շինեցին: Հայք ընկերութեամբ եղած շինութիւնը իրենց իրաւունց զէմ համարելով՝ բողոքեցին և վերոյիշեալ երեք հրովարտակները Դատաւորին միջոցաւ ժողովին ներկայացուցին. ժողովը վաւերական գտնելով հրովարտակները՝ Կալ տուաւ, որով Բ. Դուռը 1250, 1251 և 1252 թաւահաններուն (չիհրէթի) հրովարտակներ շնորհեց Հայոց, նորոգութիւն ընելու և սննդակներ շինելու համար:

Հայք անմիջապէս սկսան աշակողմը, կէս մը բաւկին մէջ կէս մը բաւկէն դուռը, սեղանա-

կան երկրի վրայ կրկնաշարէ սննդակներ շինել, պարսպը նորոգել, ամբողջ գաւիթը շտապատակել, գմբէթին տակ Սեղան շինել և կանթեղաք և այլ եկեղեցական սպասուք վարարել, ուր անխափան ամէն հինգշաբթի և կիրակի օրեր պատարագ կը մատուցանէին և արտաքին դռնէն մինչև մատուռին դրան կից տախտակաշէն ծածք յօրինել առանց այլոց իրաւունց դպչելու. հիւսիսային կողմը նոր ջրհոր մը շինեցին և հարաւային կողմի ջրհորը նորոգեցին: Լատինք և Յոյք չկարենալով տանիլ Հայոց ձեռքը եկած շինութեանը՝ շտանիցս մարդ զրկեցին ի Պոլիս և յԵփրատ և Գաղղիոյ աւ Ռուսիոյ Ինսպաններու ձեռքը թաղրի տունին ճէրմութեան՝ գանգատելով յանրաւր, իրեն թէ Հայք արգելք կ'ըլլային Բ. Դուռնունիցը ուխտին: Ասոր վրայ հրաման կ'ելնէ, որ քննութիւն յինի Երուսաղէմի Դատարանին մէջ. Լատինք այս թուղթը, որ Շաթրիքատէ Արիֆի անուն երեւելի անձին հետ զրկուած էր քննութեան պաշտօնով՝ այնպէս ներկայացուցին, որպէս թէ Հայոց շինութիւնը աւերու համար տրուած լինէր և Շաթրիքատէ ևս Դեպքային կողմէն շահուած լինելով՝ ըստ հանոյից քննութեան կ'առնու Համբարձման տեղը և նոր շինութիւնները: Այս քննութեան յետոյ Բ. Դուռը Դեպքային թախանձանագրով շինելով՝ հրաման կը տայ բաւկին և մատուռին մէջ եղած շինութիւնները կործանելու: Սոյն հրամանագրին վրայ Հայք կարեւոր խոցուելով՝ շուղեցին նաև պաշտպանել բաւկէն դուռ իրենց սեպական գետնոյն վրայ եղած սննդակները: Վերջին հրամանագիրը կարգացուելու օրը Լատին և Յոյն միարանութիւնը իրենց արարացի բազմամբոխ ժողովրդօք գնացին Զիքնեանց լեռը և կործանեցին Հայոց ամբողջ շինութիւնները թմրկօք և պարուքը, և նախնական լիհակին հատուցին:

Մինչև ցարդ այս սրբազան վայրը միևնոյն անարգ վիճակին մէջ է. բանային գիւղացւոց ձեռքն է և նորոգութեան ծախքը տէրութեան գանձէն կը լինի: Տարւոյն մէջ միայն երկու անգամ, այն է Մեծ Պահոց մէջ և Քրիստոսի Համբարձման օրը պատարագ կը մատուցանեն Հայք, իսկ միւս ազգերը միայն Համբարձման օրը: Նոյնոցմէ Միարանք առջի երեկոյին երթալով՝ արտատակին յուսնալով կը մաքրեն և բաւկին մէջ հիւսիսային անկիւնը ժամերգութիւն կը կատարեն և առաւօտուն սուրբ պատարագ կը մատուցանեն:

Բովանդակութիւն Ազգային Սեղանականութեանց

(Եջ 94 - 99)

ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՆԵՐՈՒ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐԸ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՀԱՐԻ ՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ստորեւ կը հրատարակնիք մասն մը եւկար ձեւեկագրին, զոր երեք աւագ համայնեցնելու (յոյն, հայ, շաշին) ճարտարապետները ներկայացուցին Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգութեան ընթացքին ի յայտ եկած հնագիտական հարցերու մասին:

Եւթոթ և արդէն քե Տաճարի վերանորոգութեան նախապատրաստական աշխատանքները կատարուեցան գլխաւորաբար հիսնհուս քննութեան եւ տնտեսական շուրջ, ինչպէս նաեւ ստորեկրեայ ջրաւորի եւ ջուրի ներքին ճամբաներու մաքրութեան համար: Այժմ գրեթէ վերջ գտած են նախնական այս աշխատանքները եւ այս առթիւ կատարուած ծախսերը հոգացուած են երեք համայնեցնելու կողմէ հաւասարապէս:

1960ի Ոգոստոսին, ճարտարագէտներ Սրլանտոս, Քրուվըլօ եւ Իւթիւնեան համաձայն գտնուած էին որ պեղումներ կատարուէին ստուգելու համար Ս. Յարութեան Տաճարի հիմքերու վիճակը: Դժուարին բանակցութիւններէ հոտք, համայնքները համաձայնեցան եւ պեղումի աշխատանքները սկսան 1961ի Փուլիս 3ին: 11 պեղումներ կատարուեցան հետեւեալ կէտերուն վրայ. — Քաթոլիկոնի չորս սիւներու ոտքին (11, 2, 3 և 12), Ապսիսի սկզբնաւորութեան իւրաքանչիւր կողմը (5 և 6), Ապսիսի շուրջ (9), Աղամի մատուռին մէջ (13), հիւսիսային թեւին մէջ (7 և 8), վերջապէս Տաճարի հիւսիսային պատին տակ (4), Ֆրանչիսկեաններու աւանդատան կողմը:

Վերցուած սալայատակները կը պատկանին ԺԲ. դարուն եւ անոնց մեծ մասը բնաւ շարժած չէ իր տեղէն: Ինչպէս կը յուսացուէր, պեղումները ցոյց տուին թէ մտահոգիչ ոչինչ կար հիմքերուն մէջ: Թէեւ պեղումները եղան սահմանափակ թուով, սակայն անոնց յարուցած հետաքրքրութիւնը մեծ է հնագիտութեան համար: Պեղումները մեզի տուին արժէքաւոր տեղեկութիւններ, զորս պիտի ամփոփենք այստեղ:

Ամենէն անակնկալը եղաւ խորութիւնը, ուր պէտք եղաւ իջնել՝ գտնելու համար ժայռը: Աղամի մատուռէն ներս (13), Գողգոթայի ոտքին, ժայռը չէր գտնուած տակաւին 5,30 մեթր հողին տակ: Պեղումին նեղ սահմանները թոյլ չտուին աւելի խորանալ: Նոյնպէս Ապսիսի սկիզբը, հարաւային կողմը (5), պեղումը կանգ առաւ 4,50 մեթր խորութեան վրայ, առանց հասնել լայնութեան: Հիւսիսային կողմը (6). ժայռը գտնուեցաւ 6,75 մեթր խորութեամբ, սալայատակին տակ: Ս. Գերեզմանին մօտ, ժայռը յանկարծ կը բարձրանայ: Տաճարի հիւսիսային պատի երկայնքին (4), Մարիամ Մագդաղինացիի մատուռէն 5 մեթր հեռու, նոյն խորութեան վրայ կը մնայ. մատուռէն 2 մեթր հեռաւորութեան վրայ, 0,30 մեթր խորութեան վրայ է միայն: Քաթոլիկոնի արեւմտեան սիւներու ոտքին (11 և 12). ժայռը 2,15 մեթր խորութեան վրայ է հարաւային կողմէն եւ 2,50 մեթր՝ հիւսիսային կողմէն:

Գողգոթայի զանգուածին շուրջ, խորութիւնը՝ ուր գտնուեցաւ ժայռը (17), շատ անսպասելի էր. կը կարծուէր մինչեւ այսօր թէ խաչքանութեան տեղը կը գտնուի տկար բարձրութեամբ ժայռոտ բլուրի մը վրայ: Հեղինէ Քազուհիի ճարտարապետները պիտի տաշած ըլլային զայն, պահելու համար միայն բարձունք մը՝ ուր պիտի գետնորդէր նախափայտի մատուռը: Միկէղեռն արեւմտեան եւ հիւսիսային կողմը ժայռը 5,40 մեթր խորութեան վրայ է, Տաճարի գետնի բաղդատմամբ: Արեւելեան կողմը, Յունաց ճաշախորութեան վրայ է, Տաճարի գետնի բաղդատմամբ: Արեւելեան կողմը, Յունաց ճաշախորութեան տակ (3), կը գտնուի ջրհոր մը: Միայն հարաւային կողմը կարելի չեղաւ գիտնալ ժայռին խորութիւնը, Յունաց խորհրդարանի գետնիը անհրաժեշտ խորութեամբ

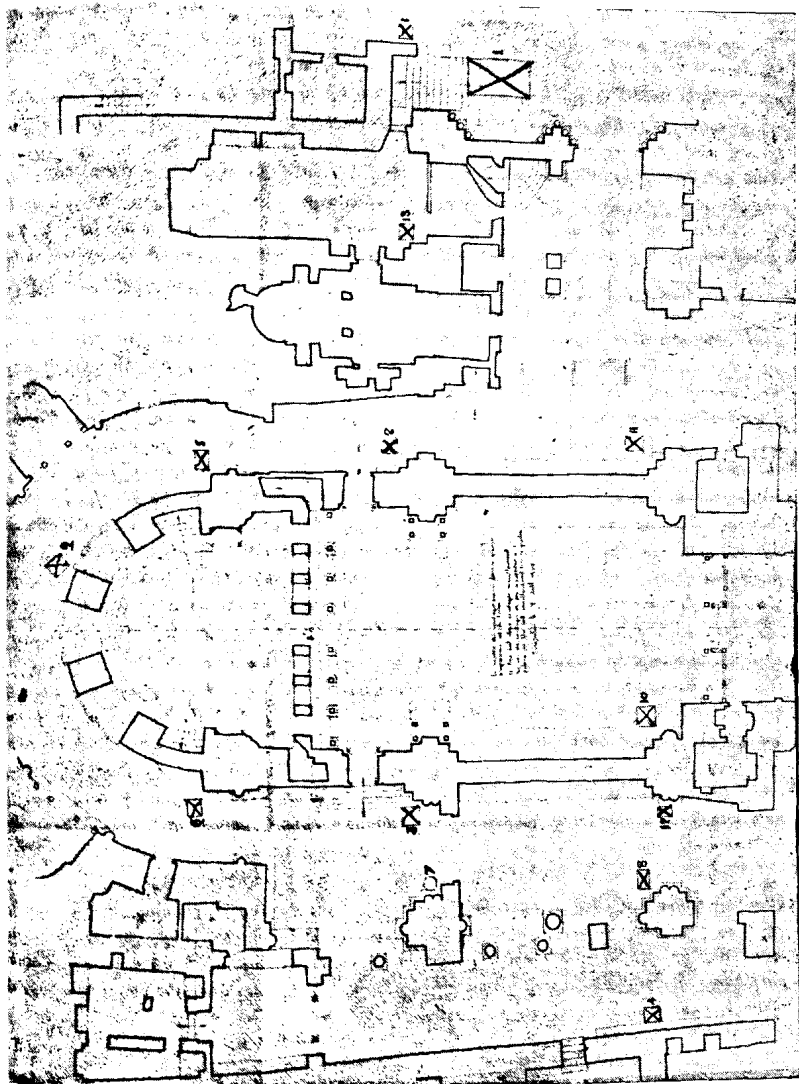
պեղուած չրլալուն պատճառով: Բաց աստի, Գողգոթայի զանգուածը կը տեսնուի Ադամի մատուռին խորը եւ անոր գագաթը կը հասնի վերեւի մատուռին՝ որ 4,60 մետր աւելի բարձր է Տաճարի գետնէն: Այսպէսով կ'ունենանք 10 մետր մակարդակի տարբերութիւն:

Անհաւանական է որ Կոստանդինեան ճարտարապետները ժայռին մէջ այսքան խորունկ փորած ըլլան, յետոյ դարձեալ լեցնելու համար փորուածքը: Հետեւաբար իրենցմէ առաջ արդէն Գողգոթայի զանգուածը կը ներկայացնէր, զոնէ իր երեք կողմերուն վրայ, 10 մետր բարձրութեամբ գառիթափեր: Անշուշտ կրնայ ըլլալ տակաւին որ, խաչելութեան շրջանէն, աւելորդ հողեր լեցուած ըլլալին ժամանակի ընթացքին այդ գառիթափերուն ստորոտը, մեղմացնելով ժայռին բարձրութիւնը: Այս հին հողերը, շատ քիչ վստահելի՝ շէնք մը վեր բռնելու, ամբողջովին պարպուած պէտք է ըլլան Կոստանդինեան գործերու շրջանին եւ փոխանակուած՝ քարի եւ շատ դիմացկուն աւալին հողի շաղախումով մը:

Իրականին մէջ, 5 եւ 6 պեղումները դժուարութեամբ իջան այս շաղախէն ներս: Յատակի վրայ գտնուած խեցիները Բիզանդական եւ Հռովմէական մնացորդներ են, ինչ որ Թրյլ կուտայ նկատել լիցքը Բիզանդական շրջանէն (Ի. դար): 13իս լեցուածքը նուազ քարայրին էր, սակայն խեցիները նման նախորդին: 4ին կարմիր հողէ Բիզանդական լեցուածքը (Հռովմէական եւ Բիզանդական խեցի) քիչ մը տարբեր կը ներկայանար: Մինչդեռ Տաճարի միւս մասերուն մէջ Կոստանդինեան ճարտարապետները մտքորոշեամբ մաքրած էին ժայռը անոր շուրջը լեցնելէ առաջ, այստեղ քարահանքի հետքերը կը մնային ընկղմած քարահանքի աւելցուցնելու լեցուածքի մը մէջ, տարբեր Բիզանդական եւ աւելի հին խեցիներէն, կազմուած առաւելաբար քարահանքի տաշուած քներէ եւ երկաթի կտորներէ: Այս հին հողաշերտին մակերեսը հիւսիս-արեւմուտքէն դէպի հարաւ-արեւելք վայրէջք մը ունի:

Պեղումները հայթայթեցին նաեւ այլ հետաքրքրական տեղեկութիւններ: Միջնադարեան սալայատակներուն տակ 30 սանդիմներ խորութեամբ հին քարաշէն պատ մը գտնուեցաւ, 1,30 մետր հաստ, հիւսիս-հարաւ ուղղութեամբ, 5 եւ 6 կէտերու միջեւ: Ըստ երեւոյթի, մեր դիմաց ունեցանք հիմերը եւ յատակները Մարդիխուսի պատին: 11 կէտին, ուրիշ հիւսիս-հարաւ ուղղութեամբ պատի մը հանդիպեցանք, նմանապէս քարաշէն: Սակայն այս պատին ուղղութիւնը ամբողջովին որոշ չէ, որովհետեւ 11 կէտին վրայ պատը շատ կարճ է, իսկ 12 կէտին վրայ կան հիմեր, բայց ոչ մէկ յստակ կառուցուածք: 1,10 մետր հաստութիւնը ենթադրել կուտայ դրան մը հիմերը՝ Անապրազիի ճակտին առջեւ: Սակայն պատին ուղղութիւնը չի յարմարի այս վարկածին:

Հարաւային ճակատին հիմերը, հոն ուր կը գտնուի Տաճարին այժմու մուտքը, պէտք էր նոյնպէս քննութեան ենթարկուէին: Այս նպատակով էր որ արեւելեան կողմի ջրամբարը (16) բացուեցաւ եւ պարպուեցաւ չորս մետր խորութեամբ տիղմէն՝ զոր կը պարունակէր, իսկ հոն առաջնորդող կայուղին ուղղութիւնը փոխուեցաւ: Այս ջրամբարը ունի 6,60 մետր խորութիւն: Բիզանդական ռոմով եւ հաւանաբար Կոստանդինեան շրջանէն, ջրամբարին առաստաղը բոլորածնէ զոյգ կամարներով կը վերջանայ, 2,40 մետր լայն, բաժնուած կամարներու գիծով մը, որ կը կռթնի կլոր սիւններու վրայ: Ջրամբարը կը հաշուէ 17,70 մետր երկարութիւն եւ կ'ընդլայնի դէպի հարաւ՝ անկանոն բացուածքներով, 4-1,40 խորութեամբ, որոնց որմերը քարաշէն են Ուլները միակտուր չեն. անոնց թմբուկները, անկանոն բարձրութեամբ, ունին 1-1,10 մետր լայնութիւն: Անոնք տաշուած են տեղական կարծր քարէ եւ կրնան մնացորդները ըլլալ Ադրիանոսի հռովմէական տաճարներուն: Հիւսիսային պատը կը գտնուի ճիշդ Տաճարի հարաւային

Յաւակագիծ Ա. Յարութեան Տաճարի կեդրոնական մասին, ուր բուագրուած կ'երեւին
կաթարուած պեղումներու տեղերը:

ճակատի արեւելեան վերջաւորութեան վրայ, սակայն քիչիկ մը շեղ: Գեղեցիկ պատ մըն է, սրբատաշ քարէ. զարդաքանդակուած են միայն անհաւասարութիւնները: Պատը հիմնուած է ժայռի վրայ, ջրամբարի ամբողջ լայնքին:

Սրբւմտեան կողմը, պատը կը հասնի ժայռի մը, ուր կը բացուի հին գերեզմանի մը մուտքը (19): Սկզբնական շրջանին, այս քարայրը կը հաղորդակցէր ջրամբարին հետ. յետոյ սակայն մուտքը գոցուած է: Քարայրէն մեկնելով հոր մը կը բացուէր նախնական գաւթին վրայ. Միջին Դարուն պէտք է գոցուած ըլլայ այդ հորը: Տաճարին այժմ փակուած դուռը միշտ այս հորին վրայ բարձրացուած է: Ճակատին կեդրոնական սիւնը կը հանգչի քարայրին պարապտութեան վրայ: Քարայրը ունի 2 մեծ քարձրութիւն, իսկ անոր վրայի ժայռը ունի 2,50-3 մեծ հաստութիւն: Քարայրին հիւսիսային կողմը, հորէն անդին, խցուած է Բիւզանդական կառոյցով մը:

Հարաւային ծայրամասին, ժայռին եւ ջրամբարի յատակին մակերեսը կը բարձրանայ: Ժայռին մէջ տաշուած սանդուխ մը կը բարձրանայ դէպի շատ հին ժամանակներէն գոցուած դուռ մը: Այս դուռը, որ կը բացուէր ջրամբարի հարաւային պատին մէջ: կը հաղորդակցէր ուրիշ ջրամբարի մը հետ (20): Նախորդ ջրամբարին ուղղածիվ ուղղութեամբ: Այս երկրորդ ջրամբարը երեք վանդակապատեր ունի, այսինքն կամարներու երկու շարք՝ ինչպէս մեծ ջրամբարը, Ս. Աբրահամի վանքին տակ, բայց այս վերջինէն աւելի նեղ: Հին շրջանէ մը, սիւներու միջեւ խցումներ եղած են եւ ուրիշ ծու կամարներ եկած են լեցնել վանդակապատերը, կամարներուն միջեւ: Առաջին ջրամբարին հետ հաղորդակցող դուռին խցումը նոյն ժամանակի գործ է եւ ծառայած է վերածելու արդի ջրամբարը մէկ կամարի լայնութեան: Ժայռը այստեղ յատակէն 3,50 մեծ խորութեան վրայ է միայն: Այս երկրորդ ջրամբարը տաշուած է ժայռին մէջ եւ վերի մասը միայն պատուած: Խորութիւնը չափել կարելի չեղաւ, սակայն 5,50 մեծութեն աւելի է,

Առաջին ջրամբարը կը կազմէ ուրեմն խորունկ խրամատ մը, հիւսիս-հարաւ, որը հաւանաբար կը շարունակուի Տաճարի հիւսիսային պատէն անդին: Ի պեղումը, Ագամի մատուռէն ներս, այս խրամին շարունակութիւնն է: Գողգոթայի զանգուածը կը գտնուի ջրամբարի երեսէն քիչ մը դէպի արեւելք: Կա՛յ կապ մը ջրամբարի ժայռոտ երեսին եւ Գողգոթայի միջեւ, որը պիտի ըլլար այն առնէն այս խրամին անկիւնադարձին վրայ: Եթէ ոչ՝ արդեօք Գողգոթան իրապէս առանձի՞ն կոյտ մըն է: Հարցը կը մնայ լուծումի կարօտ: Յամենայն դէպս, հիւսիս-արեւմուտք խրամատը տեղ մը կը յանգի բաց օդին, մաս կազմելով քարայրներու ամբողջութեան, քանի որ գերեզման մը կը բացուէր այնտեղ:

Այս կէտին վրայ, ինչպէս բազմաթիւ այլ կէտերու մասին, բազմաթիւ հարցեր կը մնան դրուած եւ նոր հարցեր կը յայտնուին: Մեր դիտողութիւններու արդի վիճակը կը մնայ շատ անկատար. կարելի չէ եզրակացութիւններ փութացնել, սակայն եւ այնպէս, մեր գիտելիքները նշմարելի չափով ճոխացան, եւ այսպիսի տուեալներ համբերութեամբ հաւաքելով՝ պիտի յառաջանանք այս Սրբազնագոյն Սրբատեղիի լաւագոյն պատկերացումի մը:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Հետեւեալ հեռագիրները միտանակուեցան Ս. Աթոռոյս Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր և Նորին վեհ. եթովպիոյ կայսեր մէջ, կայսրուհիի կեկեմի մատան առիթով:

Երուսաղէմ, 18 Փետրուար 1962

Նորին կայսերական վեհափառութիւն
Հայէ Սեկստի կայսր Նրովպիոյ
Ասիս - Ալպալա

Յորին Բարձր վեհափառութիւն Նրովպիոյ կայսրուհիի ցուալի մահուան առթիւ, խոնարհաբար Ձեր կայսերական վեհափառութեան կը ներկայացնեմ մեր ամենախորին ցուակցութիւնները: Թոյ Տեր Իր մեծ հոգին հանգչեցնէ խաղաղութեան մէջ: Կաղործեմ Բարձրեալն Աստուծոյ որ Ձեզի պարգեւ Իր երկնային միօրաբարութիւնը Ձեր կրած վեհին առթիւ եւ միշտ պահէ ու պանպանէ Ձեր կայսերական վեհափառութեան քանկաղին կեանքի եւ գոնը, կայսերական ազնիւ գերդաստանը եւ Նրովպիական մեծ կայսրութիւնը:

Եղիշէ ԱՐՔԵՊՍ ՏԵՐՏԵՐԻԱՆ
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Ասիս - Ալպալա, 22 Փետր. 1962

Նորին Ամենապատուութիւն
Նիզիւկ Արքեպս. Տերտրեան
Պատրիարք Հայոց
Երուսաղէմ

Խորապէս զգացուած ենք Նորին վեհ. կայսրուհիի մեծ կորուստին առթիւ Ձեր Ամենապատուութեան յլած ցուակցական հեռագրին համար: Կը յայտնեմ Ձեզ մեր տնորհակալութիւնները Ձեր ալօբնեւում եւ օրհնութեանց համար:

ՀԱՅԼԵ ՍԵԼԱՍԻԷ
կայսր Նրովպիոյ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Կիր. 4 Փետր. — Ս. Պատրիարք մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերամատարան մէջ: Ժամարան էր Հոգը. Տ. Գեղամ Արքեպս. Զօքարեան, Քարողեց Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկ. Պողոթեան, Եւսարան Եւսեմիսով Վրբեալ զտոտ օրք ողջունեցին զվայելութիւն տան քոյ, յայտնելով թէ առաւելարար Աստուծոյ Տան մէջ է որ, իբրեւ Նոյն երկնաւոր Հօր զաւակներ եւ քրիստոնէութեան մեծ ընտանիքի անդամներ, պէտք է իրարու հանդէպ սուսնանք բարեացականութիւն եւ եղբայրական սէր: Քարողը և Ս. Պատրիարքէն մաս մը, մէջ ժամ տեւողութեամբ, ձայնափութեան Յորդանանի առաօթեկայանէն:

● Կիր. 11 Փետր. — Ս. Պատրիարք մատուցեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարան էր Հոգը. Տ. Յովսէփ Վրբ. Մամբր:

● Կիր. 18 Փետր. — Բարեկենդան Առաջադրեցան: Ս. Պատրիարք մատուցեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերամատարան մէջ: Ժամարան էր Հոգը. Տ. Փառէն Արքեպս. Աւետիքեան:

● Ուր. 23 Փետր. — Նախատեսակէն ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Հասարակարգեալ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպս. Արշակեան:

● Շբ. 24 Փետր. — Ս. Սարգիս զօրավարին: Ս. Պատրիարք մատուցեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Ուրգիտ մատարան մէջ: Ժամարան էր Հոգը. Տ. Կոմիտաս Արք. Պատուէրեան: Ըստ օրհնութեան, Ս. Պատրիարքէն հոք կատարուեցաւ հոգեհանգրձանեան պաշտոն: Ս. Աթոռոյս հանդուցեալ մեծանուն բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեանի հօր՝ Սարգիս հոգեւոր համար, Նախագահութեամբ լուսարարպետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Եպիսկոպոսի:

● Կիր. 25 Փետր. — Ս. Պատրիարք մատուցեցաւ ի Ս. Յակոբ: Պատրիարքեց և քարողեց Հոգը. Տ. Անաշաւան Վրբ. Ջղիւնեան, ծանրանալով Յայտնութեան Գրքի ձիւնեց զօրծերը իրենց պիտի հետեւին խոնքին վրայ: Յայտնեց թէ ինչ որ սուինք այս կեանքի մէջ՝ պիտի մնայ այս աշխարհի վրայ. միայն մեր գործերն են, լաւ կամ վատ, օրենք պիտի ընկերանան մեզ հանգրձանելի մէջ, ապահովելու մեր յաւիտենական փրկութիւնը կամ մատնելու զմեզ գեհնէր քոյքերուն: Անցեալը այլեւ ետ չի դառնար, իսկ ապագան կրնայ մեր չըլլալ. լոկ Ներկան է որ սուինք մեր տրամադրութեան ներքեւ, զոր լաւագոյն կրնայ զօրծածելու իմաստութիւնը պէտք է սուսնանք, ի խելի մայր ցանկալի և երանաւետ փրկութեան:

● Բշ. 26 Փետր. — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Տեսաւըդադանի մեծանունը և Նախատեսակէն ի Ս. Յայրգող զԱնգատաւանի:

— Իրիկնայէմին, Գերշ. Տ. Նորայր Եպս. Նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ կատարուած Եւկեպէտի և Հսկման արարողութիւններուն:

— Գիւրբեր Վանքի բակերուն մէջ կատարուեցան խաղողահանողներ, որոնց շուրջը սողուն-փառարարքած էր խորանձնական տեսարանները:

● ԴՂ. 27 Փետր. — Տեսնելով զորք: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց և աւագ պատշաճի քաւորացի Գիւրբ. Տ. Նորայր Նպոյ. Գալարանի, յայտնեց իմ Բէ հակառակ որ աշխարհ անկեղծացի կը պայտէր Մեծախի գալտեան, Տաճարին մէջ երկու ծերունիներ միայն զիմաւորեցին զՔրիստոս: Եւ ալ ի և հատուտիւ սակայն որ այսօր ալ աշխարհ կը պարզէ նոյն անմիտութեան երևոյթը, քրիստոնէական սկզբունքներու աւ հոգի որ արժէքներու հանդէպ մեր ցուցարարած անտարբերութեան հետեւանքով:

● Կիր. 4 Մարտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգի. Տ. Վաչէ Աւր. Իդնատիսեան:

● ԴՂ. 7 Մարտ. — Վարդանանց մեծահանգէս նախատեսակին ի Ս. Թաղար նախագահնց Հուսարարապետ Գիւրբ. Տ. Հայրիկ եպոս:

● ԵՂ. 8 Մարտ. — Ս. Վարդանանց զօրավարացի մերոց (Յիւսուպ մեղեղիս եւ Տօմ ազգային): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատոյց, ըստ սովորութեան, ժառանգ. Վարժարանի և լինալարանի Տեսուչը՝ Հոգի. Տ. Թաղար Վրդ. Վարդանանց (Այս կարգադրութիւնը եղած է անոր համար որ Ս. Աթոռէն ներս Վարդանանց տունը նկատուած է իբրեւ ժառանգաւորաց տունը, այնպէս ինչպէս Ս. Աստեփանոսի տունը յատուկ է Սարգսիսագաց: Այդ օր ժառանգաւոր աններ կը վարեն երգեսցողութիւնները, իրենց մէջէն ընտրելով օրուան գառապետը): Հալար մերձէն ետք. Հուսարարապետ Գիւրբ. Տ. Հայրիկ եպոս. Նախագահնց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վաղգէն Ա. ի անունն ասելին առթիւ կատարուած հալարապետական Մարդնքի արարողութեան, իսկ Ս. Գատարազին ետք՝ օրուան յատուկ հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

● Աւր. 9 Մարտ. — Իրաւական սովորութեան համաձայն, Ս. Գատարազ մատուցուեցաւ Ուղղափառ Աստուծոյ Ս. Մարկոս Աւետարանի եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգի. Տ. Վահրէ Աւր. Գալարանեան: Երթուղաքի թափօրնեան նախագահնց Հուսարարապետ Գիւրբ. Տ. Հայրիկ եպոս. Առաջնաւ, օր ի ժամ Ս. Գատարազի տուած նոյն եկեղեցւոյ պատմականը, ինչպէս նաև համառօտի անդարդաբար Հայ և Ասորի քոր եկեղեցիներու յընթացք զարեց անեղած մտերմիկ յարաբերութեան մասին և մաղթեց որ ալ աւելի զօրանայ եղբայրական այդ կապը: Արարողութեանը աւարտին, Միաբանութիւնը պատուաւորեցաւ Ասորի եպոս. Ի. Հոգի, Փոխանորդէն:

● Եր. 10 Մարտ. — Ըստ սովորութեան, երեկոյեան ժամերգութեան ընթացքին կատարուեցաւ Մայր Տաճարի խորաններուն և զլիսաւոր արանկարներուն վարագուրումը:

● Կիր. 11 Մարտ. — Բուն բարեկեցիկ: Փափեալ խորանի Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգի. Տ. Արշակ Աւր. Խաչատուրեան: Դպրեց երեկոյեան փոքր աստեղին մէջ: Ընկալեալ սովորութեան համաձայն, Դպրապետի պաշտօնը կը վարէր Ս. Աթոռոյ Հուսարարապետ Գիւրբ. Տ. Հայրիկ եպոս. Առաջնաւ: Ս. Գատարազին ներկայ էր Ամեն. Ս. Գատարազը Հայրի:

● ԴՂ. 14 Մարտ. — Սկիզբ կարգաց Մեծի Պահոյ: Առաջնաւ ժամերգութիւնէն ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Մեծ Պահոյ յատուկ հերթապաշտի առաջին ժամերգութիւնը, իսկ երեկոյեան կատարուեցաւ Խաչապաշտի ժամերգութիւնը:

● ԵՂ. 15 Մարտ. — Իրեկուսան ժամը 6.30ին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Մեծ Պահոյ եկեղեցին առաջին ժամերգութիւնէն ետք, օրու ընթացքին քաղաքից Հուսարարապետ Գիւրբ. Տ. Հայրիկ եպոս. Առաջնաւ, ներկայացնելով Սեծ Պահոյը որպէս աղօթքի, ապաշխարութեան և ինքնամիտութեան շրջան մը, և կոչ ըրաւ հաւատացեալներուն որ այս օրերուն մանաւանդ հոգածու ըլլան իրենց հոգիներու փրկութեան, իսկ սեպու նաև Մեծ Պահոյ Կիրակիներէն խրաքան շիրիկն պարզած խորհուրդին մասին:

● Աւր. 16 Մարտ. — Նախապաշտի պաշտուեցաւ Մայրափնքի Ս. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ, ուր կը գտնուի Ս. Աթոռոյ Ջեռապատունը: Հանդիսապետն էր Գիւրբ. Տ. Ստեփան Արքեպիսկոպէս:

● Եր. 17 Մարտ. — Ս. Թեոդորոսի զօրավարին: Առաջնաւ ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ և Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թորոս ժամարարն էր Հոգի. Տ. Առաջնաւ վրդ. Ջիլանեան:

— Կէսօրէ վերջ, Ամեն. Ս. Գատարազը Լօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը հալարապետին հանդիսութեամբ մուտք գործեց Ս. Թարութեան Տաճար, ուր մեր վերնամատարան մէջ պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու նախատեսակը: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Միաբանական այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարին ներս: Թափօրապետն էր Հոգի. Տ. Առաջնաւ վրդ. Ջիլանեան:

● Կիր. 18 Մարտ. — Արաքսամի: Գիւրբային և առաջնաւ ժամերգութիւնները պաշտուեցան և Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարութիւն, մեր վերնամատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգի. Տ. Կոմիտաս Աւր. Գատուրեան: Ապա կատարուեցաւ հոգաւոր մեծահանգիստ թափօր Քրիստոսի ի. Գիւրբեղմանին և Պատանաւոր յայտնի: Նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Գատարազը Լօր:

● ԵՂ. 22 Մարտ. — Իրեկուսան Հսկումին քաղաքից Հուսարարապետ Գիւրբ. Տ. Հայրիկ եպոս: մեղեղաբանելով Փարսեցիի և Մատանաորի Աւետարանական առակը, աւ հակադրելով իրենց բարեպաշտութեամբ սեռաքանդ անհատներու և իրենց մեղքերուն դիտարկութիւնը ունեցող աւանդութեան անոնց քաւութիւնը հայոց մարդաց հոգիվիճակները իբրաւ:

Հ. Բ. Բ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿՐԹԱԹՈՇԱԿԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հ. Բ. Բ. Միութեան Կեդր. Յանձնախումբը, 1962-13 դպրոցական տարեշրջանի համար, համալսարանական ուսմանց յատուկ թոշակներու բաշխումին մասին կը ծանուցանէ հետևեալը՝ շահագրգռողներուն ի գիտութիւն:

1. — Միութիւնը ներկայիս ունի 110 թոշակներկալ սաներ, որոնցմէ 20 հոգի այս տարի իրենց ընթացքը կ'աւարտեն: Իրենց ուսումը զեւ պիտի շարունակեն ուրեմն 80 հոգի, որոնք կրթաթոշակ պիտի ստանան յառաջիկա շրջանին հս, թէ՛ յաղողութեամբ տնցուցած են իրենց տարեկերէի քննութիւնները:

2. — Իրեւ Նոր թեկնածու այս տարի պիտի ընդունուին միայն 20 հոգի, հետեւեալ պայմաններով.

ա) Կրթաթոշակ պիտի տրուի նիւթական միջոցներէ զուրկ և օժտուած երիտասարդներու, որոնք համալսարան պիտի յաճախեն Եւրոպայի կամ Մերձաւոր Արեւելքի զանազան երկիրներու մէջ:

բ) Նոխրնորութիւն պիտի տրուի այն երիտասարդներուն, որոնք իրենց համալսարանական ուսումը յառաջացուցած են արգէն և զայն լրացնելու համար անհրաժեշտ աշակցութեան մը պէտք ունին:

գ) Հաւասար արժանիք ունեցող թեկնածուներու մէջէն, պիտի ընտրուին անոնք որ բարեբաղոյն ուսմանց կեդրոններու մօտ կը բնակին և նիւթական մեծ զոհողութեանց չեն կարօտիր իրենց դասընթացքին հետեւելու համար:

դ) Թեկնածուները պէտք է հայերէն գիտնան և իրենց երկրորդական ուսման աւարտական գասարանին մէջ լաւ նիշեր ստացած ըլլան:

3. — Մասնաւոր յատկացումներ պիտի կատարուին 5 թեկնածուներու, որոնք արգէն ապացոյցը տուած են թէ մտաւորական կամ գեղարուեստական հիւզի մը մէջ բացառիկ ընդունակութիւն ունին և կ'ուզեն իրենց մասնագիտութիւնը աւելի խորացնել կամ կատարելագործել:

4. — Որոշ հիմնադրամէ մը, Հ. Բ. Բ. Միութեան Ամերիկայի Կեդր. Յանձնաժողովին կողմէ փոխադրութեան ձեւով, կրթաթոշակ պիտի տրուի Ամերիկա ծնած այն հայ ուսանողներուն՝ որոնք այս երկրին մէջ համալսարան մը պիտի յաճախեն:

5. — Ուրիշ մասնաւոր հիմնադրամէ մը կրնան օգտուիլ ամերիկաբնակ երիտասարդներ՝ որոնք արտասահմանի հայ վարժարանի մը մէջ կը փափաքին ազգային ուսում ստանալ:

6. — Թոշակները մէկ տարուան շրջանի համար են և կը վերանորոգուին՝ երբ սան մը իր վերջին քննութեանց արգիւնքը մեղի ուղարկելով իր ուսումը շարունակելու բազմաժանցը յայտնէ:

7. — Որեւէ համալսարան ընդունուելու համար երկրորդական վարժարանի մը վկայականը ի ձեռին չունեցող թեկնածուներու դիմումները անհետեւեք կը մնան:

8. — Թեկնածուները հարկ է իրենց դիմումը կատարեն մինչև Մայիս 20, ստորեւ նշանակուած հասցէին: Ապա անոնց պիտի զրկուին հարցարաններ, որոնց տրուած պատասխաններուն և զանոնք հաստատող փաստաթուղթերուն հիման վրայ Միութեան Կրթական Յանձնախումբը պիտի կատարէ թոշակներկալ սաներու ընտրութիւնը Յուլիոյ վերջը:

Այս յայտարարութիւնը միաժամանակ հրատարակութեան կը տրուի Ամերիկայի և արտասահմանի հայ թերթերուն մէջ:

Նիւ Եորք, 20 Մարտ 1962

ԴԻԻԱՆ ԿԵԴՐ. ՎԱՐՁ. ԺՈՂՈՎԻ

Mr. K. Guiragossian, Executive Director
Armenian General Benevolent Union
250 Fifth Avenue, New York 1, N. Y., U. S. A.

ԶԵԿՈՅՑ

ԳՍԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Կրթարժույթի 1962-1963 Տարեազմանի համար

1. — Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը յիսուս լծան կրթարժույթի պիտի յատկացնէ Սփիւռքի Հայ ուսանողներուն, 1962-63 տարեշրջանին համար:

2. — Կրթարժույթի ընտրութեան հիման վրայ պիտի յատկացուին հայկական ծագում ունեցող ուսանողներու, ինչ ալ ըլլայ իրենց հպատակութիւնը, որոնք նիւթական միջոցէ զուրկ են բարձրագոյն ուսման հետեւելու իրենց բնական երկրին կամ մօտակայ երկրի մը կրթական հաստատութիւններուն մէջ: Կր հետեւի որ Հիմնարկութիւնը չի փափաքիր հովանաւորել այն ուսանողները որոնք կը կատարուին հեռաւոր համալսարաններու մէջ: Միայն շատ բացառիկ պարագաներու տակ, երբ հետապնդուած ուսումները չեն կրնար ստացուիլ տեղական կամ մերձաւոր հաստատութիւններու մէջ, կրթարժույթի կը յատկացուին արտասահմանեան հաստատութիւններու համար:

3. — Թեկնածուները պէտք է աւարտած ըլլան իրենց երկրորդական ուսումը և որակուած ըլլան համալսարանի մը մէջ արձանագրուելու համար:

4. — Ընտրութիւնները պիտի կատարուին միայն այն թեկնածուներուն մէջէն որոնք իրենց դասարանին բարձրագոյն քառորդին մէջ դասուած են և որոնց միջինը նուազագոյն 75% է: Անոնց մէջ ընտրական յանձնախումբը կ'որոշէ անոնք զորս արժանաւորագոյն կը համարէ ըստ իր հայեցողութեան:

5. — Նոր թեկնածուները իրենց ձեռագիր նամակով պէտք է դիմեն ստորեւ նշանակուած հասցէներէն մէկուն, ամենէն ուշը մինչև 10 Մայիս 1962: Ի պատասխանի, թեկնածուները պիտի ստանան հարցադրանքներ զորս պէտք է լեցնեն ամբողջութեամբ և հզգատօրէն և ուղարկեն, պահանջուած վաւերացումներուն հետ, իրենց բնական երկրին մէջ գոյութիւն ունեցող Հիմնարկութեան կրթական թանձնաժողովներուն կամ, ի բացակայութեան, Հիմնարկութեան Լիւպոնի կեդրոնին, ամենէն ուշը մինչև 20 Յուլիս 1962:

6. — Բոլոր դիմումները Լիւպոն կեդրոնանալէ ետք, Հիմնարկութեան ընտրական յանձնախումբը իր վերջնական որոշումները պիտի տայ Յուլիսի վերջը կամ Օգոստոսի սկիզբը: Ընտրական յանձնախումբին որոշումները թեկնածուներուն պիտի հաղորդուին ուղղակիօրէն, ըստ կարելոյն կարճ ժամանակի մէջ:

7. — Դիմումները պէտք է ուղարկուին հետեւեալ հասցէներուն.

Ա. — Լիբանոնի քնակող թեկնածուներուն համար

Educational Committee of the Calouste Gulbenkian Foundation in Lebanon,
Stephan Building, Riad Solh Street, Beirut, Lebanon

Բ. — Սուրիայի քնակող թեկնածուներուն համար

Mr. K. Nersoyan, P. O. Box 757, Aleppo, Syria

Գ. — Թուրքիայի քնակող թեկնածուներուն համար

Educational Committee of the Calouste Gulbenkian Foundation
C/O Mr. J. J. Abravanel, Portuguese Consul, Beyoglu, Istanbul, Turkey

Դ. — Ֆրանսայի քնակող թեկնածուներուն համար

Comité des Boursiers Arméniens de la Fondation Calouste Gulbenkian,
51, Avenue d'Iéna, Paris XVIème, France

Ե. — Անգլիայի քնակող թեկնածուներուն համար

The Secretary, Calouste Gulbenkian Foundation, U. K. & Commonwealth Branch,
98 Portland Place, London W. I., England

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ԳՈՐԾՐ

Ներկայ զեկոյցով կուտանք ամփոփ պատկերը Հ. Բ. Ը. Միութեան ելտական գործաւ նութեանց, ազգապահպանման ձեռնարկներուն և վարչական տնօրինութիւններուն վերաբերեալ գլխաւոր իրողութեանց, 1961ի վերջին ամիսներուն և ներկայ տարեշրջանի Յունուար և փետրուար ամիսներուն յատուկ:

1. — ԿՏԱԿԵՆՔԻ ՆԻ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կեդր. վարչութիւնը իր խոր երախտագիտութիւնը կը յայտնէ այն ազնիւ բարերարնե, րուն, որոնք ազգապահպանման զանազան ձեռնարկներու համար կտակով կամ նուիրատուութեամբ հետեւեալ գումարները յանձնած են Միութեան, այս վերջին շրջանին. —

Տոլար

10,000.000

Ա. — ՏԻՍԻ ՎԱՀԱՆ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆԷ, Լոս Անճէլէս, Գալիֆ.

Բարերարին բաղձանքով, այս գումարին տարեկան եկամուտը պիտի յատկացուի Սուրիոյ Գարատուրան գիւղի Միութեան նպաստընկալ զարոյցին ծախքերուն թեւեւացման, ինչպէս ծանուցած ենք արդէն մեր պաշտօնաթիւրթին Օգոստ. 1961ի թիւով:

Բ. — ՀԱՆԳՑ. ՅԱԿՈԲ ԹՕՓԱԼԵԱՆԷ ԿՏԱԿԷՆ, Ֆրէզնո, Գալիֆ.

13,974.68

Առիկա յաւելում մըն է նախապէս նոյն կտակին հաշուոյն ստացուած և ծանուցուած գումարի մը վրայ. եկամուտը մասամբ պիտի տրամադրուի Տիգրանակերտի վերաշինաց Միութեան և մասամբ ալ՝ Տիգրանակերտի կարօտ աշակերտներու ուսման ծախքին:

Գ. — ՀԱՆԳՑ. ՀՐԱՆԴ ԵՐԻՆԵԱՆԷ ԿՏԱԿԷՆ, Նիւ Եորք

2,189.82

Պիտի յատկացուի Միութեան ընդհանուր նպատակներուն:

Դ. — ԿԱՐՆՈՅ ՀԱՅՐԵԱԿՑԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԵԱՆ, Ֆրէզնո, Գալիֆ.

4,000.00

Եկամուտը պիտի յատկացուի կրթական նպատակներուն:

Ե. — ՀԱՆԳՑ. ՄԱՅԲ ԵՆՐՍԷԱՆԷ ԿՏԱԿԷՆ, նախապէս ստացուած գումարին վրայ յաւելում

3,840.00

2. — Իրաւ բնակող քեկնածուներու համար

Calouste Gulbenkian Foundation Advisory Committee for Iraq,

C/O The Prelacy of the Armenian Church, Tayaran Square, Baghdad, Iraq

Է. — Պրազիլիա բնակող քեկնածուներու համար

Calouste Gulbenkian Foundation Committee,

Rue 25 de Março 607 - 5º, São Paulo, Brazil

8. — Ուրիշ երկիրներ բնակող կամ ուսանող թեկնածուներ պէտք է ուղղակի դիմեն Հիմնարկութեան կեդրոնին, հետեւեալ հասցեով.

Calouste Gulbenkian Foundation,
Department of Armenian Affairs,
Scholarship Selection Committee,
Avenida de Berna, 45A
Lisbon I — Portugal

9. — Փոխառուութեան հիման վրայ նախապէս կրթաթշաղ ստացող ուսանողներ որոնք կը փափաքին վերանորոգել իրենց կատարուած յատկացումը 1962-63 տարեշրջանին համար պարտին ուղղակի դիմել Հիմնարկութեան Լիզպոնի կեդրոնին, որ անհրաժեշտ հարցաբանները պէտք է լեցնեն և վերադարձնեն ամենէն ուշը մինչև 20 Յունիս 1962:

Հիմնարկութիւնը փափաքելի նկատեց փոխառուութեան հիման վրայ ընծայուած կրթաթշաղկներուն դրութեան վերջ լտալ հետզհետէ, զանոնք ստացողներուն ուսումնաշրջանին աւարտմամբ և յատկացնել կրթաթշաղկներ առանց ուէ պայմանի և բարձրորէն արժանաւոր թեկնածուներու ընտրութեամբ:

Լիզպոն, 15 Մարտ 1962

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻԻԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Ջ. — ՀԱՆԳԾ. ՏԻԳՐԱՆ ՍԻՐԱՄԱՐԳԻ ԹՈՂՈՇԷՆ, ՆԻՒ ԵՈՐՔ Պրտի յատկացուել Միտութեան ընդհանուր նպատակներուն:	2,689-82
Է. — ՄՐ. ՎՈՒԹԸՐ ԳՈՐԸՈՅԷ, ՆԻՒ ԵՈՐՔ Ազնիւ նուիրատուան այս գումարը Միտութեան մարդասիրական ձեռնարկներուն յատկացուցած է, ի յիշատակ հանգիստ. 84. Սրբուհի Ա. Գարակէօզեանի:	2,000-00
Ը. — ՀԱՆԳԾ. ԱՐԱՄ ԽԱՆՃԵԱՆԻ ԹՈՂՈՇԷՆ, ՎԵՐԷՆՈ, ԳԱԼԻՖ. Եկամուտը պիտի յատկացուի կարօտ մտաւորականներուն:	1,775-00
Թ. — Ա. Մ. ՄԱՄՈՆԻՐԻ ԹՈՂՈՇԷՆ, ՎԵՐԷՆՈ, ԳԱԼԻՖ. Եկամուտը պիտի յատկացուի կարօտ մտաւորականներուն:	1,400-00
Ժ. — ՀԱՆԳԾ. ԱՌԱՔԵՆԻ ԵԱԶԸՃԵԱՆԻ ԿՏԱԿԷՆ, ՎԵՐԷՆՈ, ԳԱԼԻՖ. Պրտի յատկացուել Միտութեան ընդհանուր նպատակներուն:	1,000-00
ժԱ. — ՓԻԹՐԻ ԵՒ ԷԼԻՋԱԳԷԹ ԹՈՐՈՍԵԱՆ ԼԻՄԵԱՐԿԷՆ, ԵԻՔԱԿՈ Պրտի գործածուել Միտութեան ընդհանուր նպատակներուն համար:	1,000-00
ժԲ. — ՏԻԱՐ ԵՐՈՒԱՆԵՐ ԼԻԽՍԵՆԱՆԷ, ՄԻԼԱՆ, ԻՄԱՄԼԻԱ Միտութեան այս համակրելի բարերարը, երբորդ տարին ըլլալով, 1,000 տուար նուիրած է յատկացուելու համար Բարեգործական հովանաւորութեան տակ Գոնուող Եագուղի գիւղի գլխաւոր, Սուրբոյ մէջ:	1,000-00
ժԳ. — ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐԵՍԻՐԱԿԷՆ ԵՒ ԿԻՍԿԱՆ Նպատակներուն համար կտակներէ և նուիրատուութիւններէ ստացուած ուրիշ գումարներ. —	
Հանգ. Վահան Քիւրճեանի յիշատակին, փոխան ծաղկեպտակի	1,769-00
Տիար Փոլ Ռէյմոնտէ, Տիւրքոյ	785-00
Հանգ. Ղեւոնդ Մաթիկեանի յիշատակին, փոխան ծաղկեպտակի	730-00
Տիար Ա. Մ. Պալլարեանի, Իսթ Բոնլէթըր, Ն. Ե.	550-00
Տիկին Վարդանայ Գէլէրեանի, Լոս Անճէլէս, Գալիֆ.	500-00
Հանգ. Փոլ Գոնտրանեանի Թողոնէն	500-00
Հանգ. Հայկուհի Փալատեանի Թողոնէն, Տիւրքոյ, Միշ.	390-86
Հանգ. Միտաք Մելիքեանի Թողոնէն, Տիւրքոյ, Միշ.	371-59
Հանգ. Լէւրի Տիրնէմի Թողոնէն, Նիւ Ճըրզի	300-00
Փան Ամէրթըն Էրուէյ Ընկերութեան նուէր	250-00
Հանգ. Ճոն Սէֆէրեանի Թողոնէն, Սաքրամէնթօ	185-00
Հանգ. Արէլ Անարոնեանի Թողոնէն, Լոս Անճէլէս, Մէս.	50-00
	58,595-84

Ձ. — ԵՐԱՆԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԱՄԱՎԱՐԿԵՐ

Դպրոցական վերամուտի օրերուն, 1961-62 տարեշրջանի համար Կեդր. Վարչութեան կողմէ քաղաքականացան հետեւեալ ամաւարկերը. —

Ա. — ԼԻԲԱՆԷՆԻ ԵՐՁ. ՅԱՆՃԵԱՆԻ ԹՈՂՈՇԷՆ. — ԵՐՁ. Յանձնաժողովին ներկայացուցած ընդարձակ նախաւարչիւր մանրամասն աւտոմատիւրութեան առարկայ ընելէ և անոր մէջ կարգ մը փոփոխութիւններ կատարելէ վերջ, Կեդր. Վարչութիւնը վաւերացուց զայն:

Ամաւարկի ընդհանուր գումարն է	Տոլար
Կրթական թաղաներէ և տեղական հասոյթներէ մուտք	162,417
Կեդր. Վարչութեան կողմէ հայթայթելի գումար	86,807
Նախորդ տարեշրջանի ամաւարկն էր 130,000 տուար, որուն 70,000 տուարը տրամադրուած էր Կեդր. Վարչութեան կողմէ:	75,610

Ներկայ տարեշրջանի ամաւարկին 162,417 տուարի գումարով կը մատակարարուին Հ. Բ. Ը. Միտութեան Յովակիմեան — Մանուկեան և Դարուհի Յակոբեան Երկրորդական Վարժարաններ, Ե. Տէմիրճեանի Նախագործարան — Տիկնանց Տիպար Մանկապարտէշը, Անթիլիանի Նախաւարչիւր, Ե. Տէմիրճեանի Կ'ընծայութի 22 նպաստընկալ դպրոցներու և կը հոգացուին շրջանակին կրթաբարձր, օգնութիւն կ'ընծայութի 22 նպաստընկալ դպրոցներու և կը հոգացուին շրջանակին Միտութեան աւագընկալական, խնամատարական և մշակութային ձեռնարկները:

Բ. — ՍՈՒՐԻՈՒՆ ԵՐՁ. ՅԱՆՃԵԱՆԻ ԹՈՂՈՇԷՆ. — Միեւնոյն ձեռք աւտոմատիւրութեան և վաւերացուցուցաւ ԵՐՁ. Յանձնաժողովին ներկայացուցած նախաւարչիւր. —

Ամաւարկի ընդհանուր գումարն է	Տոլար
Կրթական թաղաներէ և տեղական հասոյթներէ մուտք	100,000
Կեդր. Վարչութեան կողմէ հայթայթելի գումար	40,000
Նախորդ տարեշրջանի ամաւարկն էր 92,500 տուար, որուն 57,500 տուարը յատկացուած էր Կեդր. Վարչութեան կողմէ:	60,000

Ներկայ տարեշրջանի ամսվարին 100,000 տոլարի գումարով կը մատակարարուին Միւս. Թեան Լ. Նահապետ - Գ. Կիւլպէնկեան Երկրորդական վարժարանը, Հալէպի Սեդրա Մեդրաթեան, Դամասկոսի Կիւլլապի Կիւլպէնկեան, Այն - էլ - Արաբի Աւետիս Սարաֆեան, Տերպէթի Կիւլիկեան Նախագիծարանները և երկու հովանաւորեալ գաղտնիներ, օգնութիւն կ'ընծայուի նախաստիկալ վարժարաններու և կը հոգացուին մեր առողջապահական, խնամատարական և մշակութային ձեռնարկները:

Գ. — ՀԱՅ ԵՐԻՏ. ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻԱՆ ՎԱՐԿ. — Ի քաջալերութիւն այս ընկերակցութեան Լ. Բ. Ը. Միւս. Թեանի և Սուրբիոյ մէջ ունեցած ծաւալուն ձեռնարկներուն, Կեդր. վարչութիւնը անոր ծախքերուն թեթեւացման համար յատկացուց ... 6,000 տոլար:

Դ. — Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԱԹԷՆՔԻ ՄԱՍՆԱՌՈՂՎ. —

Ընդհանուր ամսվարի

80լար

Տեղական հասոյթներ

22,000

Կեդրոնէն հայթայթելի

2,000

20,000

Ամսվարի այս 22,000 տոլարի գումարով կը մատակարարուին Հ. Բ. Ը. Միւս. Թեանի Աթէնքի Սեփական վարժարանը, աշակցութիւն կ'ընծայուի երկու նպաստընկալ գաղտնիներու և կը հոգացուին Աթէնքի և Սեփականի շրջաններու մեր առողջապահական, խնամատարական և մշակութային ձեռնարկները:

Կանոնաւոր ամսվարի անկախաբար,

80լար

40 ծերերու իբրեւ կենսաթոշակ կը աւուրի

4,400

Աթէնքի և Սեփականի ակարակազմ աղոց օգափոխութեան կը յատկացուի

2,600

6,900

Ե. — ՆՈՒՊԱՐ ՄԱՆՁԵՐՈՒ ԵՒ ԱՂՋԿԱՆՑ ԴՊՐՈՑ, ԹԷՆԴԱՆ. —

Ընդհանուր ամսվարի

80լար

Տեղական հասոյթ

25,000

Կեդրոնէն հայթայթելի

19,000

6,000

Այս վարժարանին ծախքերուն մեծագոյն մասը կը հոգացուի Մասնատոյժի և Տիկնայի Յանձնատոյժին անձնուէր շննքերուն և զոհարեութեան շնորհիւ գոյացած գումարներով:

Զ. — ՄԱՍՆԱՌՈՂ ՎԱՐՄԱՐԱՆԵՐ. — Վերի թիւ ամսվարներէն զատ, անցեալ տարիներուն նման, քուէարկուեցան հետեւեալ յատկացումները. —

Դպրոցաւէր Տիկնայի վարժարան, Փարիզ

80լար

Սերի Մուրատեան վարժարան, Փարիզ

4,000

Ամանի Հեթումեան վարժարան, Յորդանան

1,300

Ջարա Գիւլի Դպրոց, Յորդանան

1,600

600

Գումար 7,500

Ի. — ՆՊԱՍՏԻԾ ԹԱՆՁԱՌՈՒՄԻ ԱՄՎԱՐԿ. — Կարօտ մատակարաններու, անօգնական ծերերու և այրիներու իր ընծայած աշակցութեանց համար, այս Յանձնախումբին իբրեւ ամսվարի տրամադրուեցաւ 10,000 տոլար:

ԾԱՆԹ. — 1) ՄԵԼԳՈՆԵԱՆ ԿՐԹ. Հաստատութեան ամսվարը աւելի կանուխէն քուէարկուած էր և անոր մանրամասնութիւնները տրուած են մեր պաշտօնաթերթին 1961 Յուլիսի Թիւին մէջ: Ամսվարի ընդհանուր գումարն էր 111,390 տոլար, որուն 25,480 տոլարը կը հոգացուի տեղական հասոյթներէ, իսկ ՄԵԼԳՈՆԵԱՆ Հիմնադրամի եկամուտներէն Կեդր. վարչութեան կողմէ կը հայթայթուի 85,910 տոլար:

2) ՄԻՈՒԹԵԱՆ Եւրոպայի շրջանակին ամսվարը պիտի վաւերացուի Մարտ ամսուան ընթացքին:

Յ. — ՀԱՄԱԿԱՆԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿՐԹԱԾՈՇԱԿՆԵՐ

Այս կարեւոր ձեռնարկին մանրամասնութիւնները հրատարակած ենք արդէն մեր պաշտօնաթերթին 1961 Օգոստոսի Թիւին մէջ: Զանազան բարեբարներու հիմնադրամներէն, 100 համալսարանական ուսանողներու և արհեստագիտական և երկրորդական վարժարաններու հետեւող 82 սաներու յատկացուած է՝ Կեդր. վարչութեան և Ամերիկայի, Մերձաւոր Արեւելքի և Եւրոպայի Կեդր. Յանձնատոյժներուն կողմէ, 52,600 տոլար:

Զ. — ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՆՈՐ ԸԷՆԿԵՐՈՒ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄ ԵՒ ԸՆԴԱՐՁԱԿՈՒՄ

ա) ԴԱՐՈՒՆԻՅԱԿԱՆ ԱԹՋԿԱՆՑ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿՈՆ ՎԱՐՄԱՐԱՆ. — Այս կարեւոր հաստատութիւնը, որ ի 23րդ տարեշրջանը բոլորեց և ցարդ գտնուած է զանազան վարժու շէնքերում մէջ, անցեալ Հոկտեմբերին փոխադրուեցաւ իր սեփական յարկին տակ:

Մեծանուն բարերարուն է հանգց. Տիկին Նրանուհի Թադեոս Փաշա Յակոբեանի նուիրա-
տընութեամբ, ի յիշատակ իր վաղամեծիկ գտեր՝ Դարուհի Յակոբեանի հաստատուած այս
վարժարանին արդիական նորակառոյց շէնքը կը գտնուի Պէյրուսի Հազմիէ արտաբնանին
մէջ, քաղաքէն երեք մլոն հեռու:

Վարժարանին ներկայիս ընծայած յարժարութեանց շնորհիւ, անոր ստիպանքներուն թիւը,
անցեալ տարւան յաջգումովմար, 176էն բարձրացած է 222-ի:

Մեր թիւթին յաջորդ թիւով պիտի տանք դպրոցական այս գեղեցիկ շէնքին նկարագրա-
կանն ու անոր զանազան մասերուն յուսանկարները:

Վարժարանին ընդարձակ հողը, անոր շէնքին կառուցումն ու կահաւորումը, յարակից
զանազան ծախքերու հետ, արժած են 282,400 տոլար:

Բ) ԼԵՒՈՆ ՆԱԶԱՐԵԱՆ ՆԱԽԱԳԻՐԹԱՐԱՆ. — Այս նախագիւրծարանը պիտի կառուցուի Հ. Բ. Բ.
Միութեան Լիբանանի Երջ. Յանձնաժողովի հանգց. Գանձապետ Է. Նապոթեանի բարերարու-
թեամբ, Պէյրուսի Սինն — Էլ — Ֆիլ թաղամասին մէջ, Միութեան Հայ Երիտ. Կազմակերպութեան
մարդաբաշտին մէջ հողամասին վրայ: Ասոր հիմնարկէք կատարուեցաւ Յունուարի մէջ,
Միութեան Երջ. Յանձնաժողովին, անոր հիմնական մարմիններուն և բարերարին այրիին ու
զաւակներուն ներկայութեան:

Հանգուցեալին ժառանգորդներուն կողմէ կառուցուել և կահաւորուել վերջ, Նախա-
կըթարանը պիտի յանձնուի Հ. Բ. Բ. Միութեան: Անոր միմիայն շինութեան համար առ այժմ
նախատեսուած ծախքն է՝ 200 տոլար:

Գ) ՏԷՄԻՐՅԵԱՆ ՆԱԽԱԳԻՐԹԱՐԱՆ ԵՒ ՏԻՎԵԱՆՑ ՏԻՊԱՐ ՄԱՆԿԱՊԱՐՏՃԷ. — Պէյրուսի մէջ Հատ
գնահատուած այս կրթարանը, Լիբանանի Երջ. Յանձնաժողովին կարգադրութեամբ, ենթարկ-
ուեցաւ կարգ մը ձեւափոխութեանց, կարինալ գոհացնելու համար իրենց դաւանները հոն դրկել
փափաքող բազմաթիւ ծնողքներու ռոտիզովական խնդրանքները:

Դպրոցին երբորդ յարկին վրայ աւելցան սրակ մը և նոր զատարաններ, որոնց համար
կատարուած ծախքին գումարն է 33,400 տոլար: Վարժարանը ինքնաբաւ է և այս գումարը
պիտի վճարուի անոր յաւելեալ հասոյթէն՝ երեք տարւան ընթացքին:

Ան 1961ին ունէր : 35 աշակերտ, որոնց թիւը ներկայիս բարձրացած է 42-ի:

Ա. — Հ. Բ. Բ. ՄԱՐԻԹԵԱՆ ԿԵԿԻՐՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ ԱՋԱԿՏՈՒԹԻՒՆ

Յրանալով մէջ, Կեգր. Վարչութիւնը Միութեան նորահաստատ երկու Կեգրոններու շէն-
քերուն համար փոխառութեան ձեով իր քաշալերանքը ընծայեց: Ասոնցմէ մէկը կը գտնուի
Մարտիոյ մէջ և միւսը՝ Վալանիսի:

Մարտիոյ Միութեան Տունը յարկաբաժին մըն է, 17,400 տոլար արժողութեամբ: Իսկ
Վալանիսիւ՝ երկրորդական շէնք մը, որ գնուած է 11,400 տոլարի: Այս երկու շէնքերուն համար
ալ տեղական հոնգանակութեամբ և անհատական նուիրատուութիւններով գումարներ գո-
յացուած են, օգնութիւն եղած է նաև Ոսկի Յորելեանի Յարապայի շրջանակի Փոստէն, իսկ
պակասը լրացուցած է Կեգր. Վարչութիւնը, Մարտիոյ Տունին փոխ տալով 6,400 տոլար, և
Վալանիսի համար՝ 3,400 տոլար:

Զ. — ՓՈՇԵՒ ԿԱԹՈՒ ԱՌԱՔՈՒՄ

Անցեալ տարիներու նման, ներկայ տարեշրջանին ևս մեծաքանակ փոշի կաթ ուղարկե-
ցինք Մերձուոր Արևելքի Միութեան հետեւեալ Մարմիններուն. — Լիբանանի Երջ. Յանձնաժո-
ւով վին թոն, Սուրիոյ Երջ. Յանձնաժողովին 5 թոն, Աթէնքի Մասնաժողովին 3 թոն, ընդա-
մէն 13 թոն, որոնց համար վճարուեցաւ 8,189 տոլար:

Այս գումար տրամադրուեցաւ ԿԱԹՈՒ ՁԵՆՏԻ գումարէն, զոր տարիներէ ի վեր իրենց ան-
նուէր շանքերով կը գոյացնեն Ամերիկայի շրջանակին Տիկնանց զանազան կազմակերպու-
թիւնները, առաջնորդութեամբ Նիւ Եորքի Տիկնանց Կեգր. Յանձնախումբին և Տիթթոյթի Տիկ-
նանց Մասնաճեղքին:

Վերև յիշուած վայրերուն մէջ, ներկայ ձեռնային եղանակին փոշի կաթէն կ'օգտուին
տկարակազմ և կարօտ դպրոցականներ, աննեցուկ ծերեր և հիւանդներ:

Դ. — ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐ

Ա) ԿԵԿԻՐ. ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ. — 1962 տարեշրջանի իր առաջին նիստին մէջ, Կեգր. Վարչու-
թիւնը հանոյձով ողջունեց իր կազմին անգամակցութիւնը Զոր. Մարդիս Զարգարեանի, որ
վերջին Լեզ. Ժողովին մէջ Կեգր. Վարչութեան անգամ ընտրուեցաւ արտասահման հաստատ-
ուած Տիար Նուրհան Քրեմանեանի տեղ:

Ժողովը ցաւով ընդունեց Կրթարկանը Փոխ-Նախագահ Տիար Հայկ Գալուքեանի, որ
կարևոր նկատած էր իր ամբողջ շանքերը Կեգրոնացնել Մայր Տաճարի շինութեան ձեռնարկին
Վրայ, իբրև պատասխանատու վարելու տնոր:

փետրուարի մէջ դաւաճաւած իր երկրորդ նիստին, կեդր. վարչութիւնը գաղտնի չուէր. կոթեմաբ իր Դիւանին ընտրութիւնը կատարեց, այսպէս. —
Նախագահ՝ Տիար Ալեք Մանուկեան, Փոխ-Նախագահներ՝ Տիար Յարութիւն Թ. Թուրքեան և Տէր. Վարդգէս Մկրտիչեան, Գանձապահ՝ Տիար Զարյո Գարակէօզեան, Փոխ-Գանձապահ՝ Տիար Տիգրան Սմաթեան, Ատենադպիր՝ Տիգրիս Մաքրուհի Մ. Յովսէփեան, Փոխ-Ատենադպիր՝ Տիար Ռէլբուր Մ. Տօրեան:

Կեդր. վարչութիւնը անուանեց նաև անդամները իր հետեւեալ Յանձնախումբերուն. —
1. ԵՄՏԱԿԱՆ ՅԱՆԶՆԱԽՈՒՄԲ. — Տեսարբ Զ. Գարակէօզեան, Զ. Անէմեան, Թ. Թուրքեան, Տէր. Վ. Մկրտիչեան և Տ. Սմաթեան:

2. ԻՐԱԽԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՅԱՆԶՆԱԽՈՒՄԲ. — Տեսարբ Տ. Սմաթեան, Թ. Տէրտերեան, Զօր. Ս. Զօր. Գարեհան և Տ. Պոյաճեան:

3. ԿՏԱԿՆԵՐՈՒ ԵՄՏԱԿԱՆ ՅԱՆԶՆԱԽՈՒՄԲ. — Տիար Ե. Ալաճաճեան, Տէր. Վ. Մկրտիչեան, Տեսարբ Ա. Ֆէնէր և Թ. Տէրտերեան:

4. ԿՐԹԱԿԱՆ ՅԱՆԶՆԱԽՈՒՄԲ. — Վեր. Ա. Ա. Պատկեան, Տեսարբ Մ. Թրեաքեան, Թ. Անտեան, Ս. Մանուկեան, Տէր. Վ. Մկրտիչեան, Տիգրան Մ. Յովսէփեան և Տէր. Բ. Սիմեոն:

5. ՎԱՐԶԱԿԱՆ ԳՐԹԵՐՈՒ ԵՄՏԱԿԱՆ ՅԱՆԶՆԱԽՈՒՄԲ. — Տեսարբ Ռ. Տօրեան, Տէր. Վ. Մկրտիչեան և Օր. Լ. Գարակէօզեան (պիտի աւելցուի ուրիշ անդամ մը):

6. ՆՊԱՍՏԻՑ ԵՄՏԱԿԱՆ ՅԱՆԶՆԱԽՈՒՄԲ. — Օր. Լ. Գարակէօզեան, Տգ. Մ. Յովսէփեան, Տիար Ե. Ալաճաճեան, Տգ. Ա. Քիրքեան և Օր. Ա. Տաղաւարեան:

Բ) ՎԱԽԵՐԱՑՈՒՄ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԶԱՆԱԶԱՆ ՄԱՐՄԻՆԵՐՈՒ. —

1. Կեդր. վարչական ժողովը վաւերացուց Եփրատոսի կեդր. Յանձնաժողովին հետեւեալ նոր կազմը. —

Տեսարբ Յովհաննէս Քէհեաճեան՝ Ատենապետ, Արմենակ Կոպանեան՝ Փոխ-Ատենապետ, Մարտիկ Պէլլերեան՝ Ատենադպիր, Լորիս Գարգուր՝ Գանձապետ, Զրազդան Պալեան՝ Փոխ-Գանձապետ, Պերճ Եագուպեան՝ Անդամ, Սնիշի Եալեան՝ Անդամ, Սահակ Սահակեան՝ Անդամ, Պերճ Դանիէլեան՝ Անդամ (ընտրութիւնէն վերջ արտասահման մեկնած):

2. Կեդր. վարչութիւնը վաւերացուց Աթէնքի Մասնաժողովին հետեւեալ կազմը. —

Տեսարբ Վահէ Աղաճեան՝ Ատենապետ, Թադեոս Տիւրպեան՝ Ատենադպիր, Եղաւարդ Աշուրմանեան՝ Գանձապետ, Զրազդ Ֆէնէրեան, Յակոբ Տաճմանեան, Գարեգին Պատկեան և Գրիգոր Պաղճեան՝ Անդամներ:

3. Կեդր. վարչ. ժողովը վաւերացուց նաև Լոնտոնի Մասնաժողովին կազմը, հետեւեալ կերպով. —

Տեսարբ Ա. Քիրքեան՝ Ատենապետ, Ա. Խաչատուրեան և Ն. Զիլիկիրեան՝ Փոխ-Ատենապետներ, Ե. Նիկողոսեան՝ Ատենադպիր, Ա. Թոսունեան՝ Գանձապետ:

Գ. ՊԱՏՈՒՈՅ ԱՆԴԱՄԱՆԵՐ

Կեդր. վարչ. ժողովը Պատուոյ Անդամ անուանեց Եփրատոսի կեդր. Յանձնաժողովի նախկին Գանձապահ Տիար Յակոբ Մարտիչեանը, ի գնահատութիւն Միութեան մատուցած իր երկարամեայ անձնուէր ծառայութեան:

Ամբիկոյի շրջանակէն, նոյնպէս Պատուոյ Անդամ անուանուեցան Տիգրիս Մարկիթ Ա. Քիմպըլ՝ Նի. Եօրքէն, Տեսարբ Խաչիկ Զուհանեան և Էդրիկ Զարապետեան՝ Ֆրէզնոյէն, Ա. Մ. Ասթըր՝ Լոս Անճելլէսէն, Տիգրան Պոյաճեան և Զօր. Սարգիս Զարգարեան՝ Պոսթընէն, Յովսէփ Թումանեան, Հաւուրտ Աթէնքեան, Վահրամ Գալապալեան և Եղաւարդ Պալեան՝ Տիւրքիոյէն:

Անոնք բոլորն ալ, երկար տարիներէ ի վեր, իրենց շրջանակներուն մէջ կարեւոր պատանոնք վարած և արգիւնաւէտ աշխատանքներ կատարած են Միութեան վերելքին և բարգաւաճման համար:

ԴԻՒԱՆ ԿՆԴՐ. ՎԱՐԶ. ԺՈՂՈՎԻ

نصدها - بطريحية الارمن الارثوذكس المدير والمحرر المسؤول - صاحب النياحة رئيس الاساقفة باكلوزون أبراهيان
فبراير - مارس ١٩٦٢
تطبع في مطبعة دير الارمن - القدس
العدد ٢ - ٣

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem
Editor - Archbishop Haigazoun Abrahamian, Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Երես
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	
— Ս. Մեսրոպի ծննդեան 1800ամեակը	33
Գործին ժամանակագրական վերջաբանը	ՆՈՐԱՅՐ ԵՊՍ. 39
Մեսրոպ — Մաեսոց	ՇԱՀԷ ՎՐԻ. ԱՃԷՄԵԱՆ 40
Գիրին իմաստն ու դերը	ՅԱԿՈԲ ՎՐԻ. ՎԱՐԴԱՆՆԵԱՆ 45
Փառանքի սուրբը	ԳԵՈՐԳ ԺԻՆԻՎԻՋԻԱՆ 49
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ	
— Ս. Մեսրոպ	ԵՂԻՎԱՐԻ 51
— Մեսրոպ Մաեսոց	Մ. ՄԱՆՈՒԿՆԱՆ 57
ԿՐՑՆԱԿԱՆ	
— Մարգոց հետ խաղաղութեամբ ապրիլ	ԳՐ. Ա. ՍԱՐԱՋԵԱՆ 58
ԿԱՆՈՆԱԳԻՏԱԿԱՆ	
— Վարդապետութեան աստիճանները	
Հայ Եկեղեցւոյ մէջ	«ԼՈՅՍ» 62
ԲԱՆԱՍԽՐԱԿԱՆ	
— Գրկամեօի դիւցազներգութիւնը	ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ՎՐԻ. ԶՂՋԱՆՆԱՆ 67
ԽՄԱՍՏԱՍԽՐԱԿԱՆ	
— Միջոցը եւ ոգին	ԹՐԳՄ. ՇԱՀԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ 71
ՅՈՒՄԱՆԳԻՏԱԿԱՆ	
— Տոմար եւ Տօնացոյց	ԳԻՒՏ ՓԶՆՅ. ՈՂԱՆՆԱՆՅ 75
Հոգեհանգստեան պատեօն Նորվայիոյ Կայսրուհիին	
համար, Ուէսթմինսթերի Աբբայաբանին մէջ	ԶԱԻԷՆ ՎՐԻ. ԱՐՋՈՒՄԱՆՆԱՆ 80
Ս. ՏԵՂԵԱՅ ԳԻՒԱՆԷՆ	
— Ժողովներ՝ Կառավարչապետ մէջ	81
— Համբարձման Մեքավայրը	82
— Հարսարապետներու Տեղեկագիրը Ս. Յարութեան Տահարի հորոգք. մասին	83
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՄԷՆ	
— Հեռագիրներ	87
— Եկեղեցականք — Բեմականք	87
— Պատեօնականք	89
Հ. Բ. Ը. Միութեան Համալսարանական Կրթաբոճակի Յայտարարութիւն	90
Ջեկոյց Գալուստ Կիւլպիկեան Հիմնարկութեան — Կրթաբոճակներ	91
Հ. Բ. Ը. Միութեան կեանքն ու գործը	92

ՍԻՈՆ -ի Տարեկան Բամբեզինն է,

բոլոր երկիրներու համար, Անգլ. Շիլին 20

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem (Jordan)

ԵՂԻՎԱՐԴԻ՝

ՍՈՒՐԲ ՄԵՍՐՈՊ

(Ծննդեան 1600 ամեակի առիթով)

Քանադայի լատինական համալսարանի, մեկենասութեամբ՝ Պէյրուսարմաի Թաւեան եղբայրներու: Էջ 112, շտապագրութիւն եւ ընթերցանութիւն:

«ՍՈՒՐԲ»-ի ԽՄԲԱՎԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԿԱՐԱՆԸ
ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

- Հանգանակ հասցնելու Բերքուածներու - Վահան Մալեղեանի 90 ամեակին առթիւ: Նուէր Ա. Յ. Մալեղեանէ, Թէհրան, Տպ. Պէյրուս, 1961, էջ 230:
- Հապարակային յիշական եւ Բարոյական Համարատուութիւն 1933-1949 - Տոքթ. Լ. Փէշտիմալեան (Նուիրատու): Իսթանպուլ, 1961, էջ 62:
- Մանկական Թուաբանութիւն (Ա. Տարի) - Ռուբէն Տիրարեան: Նուէր Գ. Պաղարեանէ, Հալէպ, 1961, էջ 40:
- Հետուններու Կապոյթին (Բերքուածներ) - Երուսթիւն Պետոյեան (Նուիրատու): Հրատ. Երկիր Մասնաշարի թիւ 6, Հալէպ, 1961, էջ 89:
- Սուրբ Մեսրոպ - Ատոմ Եարճանեան (Սիւմանթո): Ուրարտու Հրատարակութ. թիւ 8, Նուէր Երկիր Թ. Նապարեանէ, Պէյրուս, 1961, էջ 24:
- Համառօտ Պատմութիւն Համա-Սեբասացիական Շինարար Միութեան: Հրատ. և Նուէր Համա-Սեբաստանայ Վերաշինաց Միութեան: Նրա Երթ, 1945, էջ 111:
- Կեանքի Վեպը Դրուագներով - Լեւոն Լանխ: Վեհետիկ, Միթարեան Տպարան, 1952, էջ 184: Նուէր ըստ վերնոյն:
- Ժամանակը՝ Մարտ Բերնին (Պատմութեան քննարկ) - Լիւիս Բէշիլեան (Նուիրատու): Երուտազէտ, Տպ. Ս. Երկիրեան, 1961, էջ 98:
- Խորհուրդ Ա. Պատարագի - Թորոս Տ. Ի. Զուլալեան: Տպար. և Նուէր Ս. Երկիրեան, Երուտազէտ, 1959, էջ 64:
- ՌՊԵԼ ԵՒ ՌՊԵԼ ԵՒ ՍԵՐԱՆԻՍ - Լ. Յ. Համարճուածեան (Նուիրատու): Գահրիբ, 1961, էջ 285:
- Ֆիլոսոփի, Մեկնարանութեան (Մասն Լ.), Ներածութիւն - Կեդր. Կեդր. Թէրգիպաշխան: Գ. Պոլիս, 1928, էջ 451:
- Կեանքի Յուշերից - Սիրաք Սարգսեան (Նուիրատու): Թէհրան, 1961, էջ 354:
- Հայ Համալսարանական Ուսանողաց Միութիւն - Ներքին Մարզի-Կանոնագիր: Պէյրուս, Պայքար Տարեգիրք (20րդ Հատոր, 1961), Նուէր Երկիրեան: Էջ 336. [1961, էջ 15]:
- Ծնունդի Պատգամ - Վեր. Տիրոթէոս Յ. Զորպաճեան: Պէյրուս, 1961, էջ 16:
- Օրացոյց Ա. Փրկչի Ազգ. Հիւանդանոցի - 1962: Իսթանպուլ, Նուէր Հոգաբարձութեան: Օրացոյց 1962, Հրատ. և Նուէր Հայ Կոյրերու և Համբարձ Հաստատութեան, Պոլս-Համալսարան, Պէյրուս:

(Երուտազէտ)